

Институт
за политичке
студије

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу

социјалне политике и социјалног рада

УСТАНОВА СОЦИЈАЛНОГ РАДА
СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ ОРАНА

УДК 364 год. 51 № 2/2016.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА SOCIAL POLICY

ISSN 0038-0091

UDK 364

Година 51

Број 2/2016.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада

ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 2/2016 Год. 51, стр. 1 – 118

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36
тел. 33-49-204, 30-39-380; E-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs

Удружење стручних радника социјалне заштите Србије, Београд

За издавача

Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник

Мирослав Бркић

Заменик главног и одговорног уредник

Бранкица Јанковић

Редакција

Мирослав Бркић; Бранкица Јанковић; Дарија Завиршек; Видоје Радуловић;
Александар Југовић; Нада Радуски; Ђорђе Стојановић

Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Карић; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Дражевић; Биљана Зековица;
Драгана Станковић; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julia M. Watkins

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Секретари редакције

Адријана Грмуша

Стефан Милошевић

Редизајн корица

Ана Милутиновић

Слог штампа

Планета принт, Београд

Тираж

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати,
било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача.
Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не
изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су
аутори запослени.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

САДРЖАЈ

Уводник.....5-7

Тема броја:

ПРОБЛЕМИ И ИЗАЗОВИ МИГРАТОРНИХ КРЕТАЊА

Анита Бургунд, Ива Бранковић

ЗАШТИТА ДЕЦЕ МИГРАНАТА У СРБИЈИ –
ИСКУСТВА И ПРЕПОРУКЕ9-24

Данијела Барјактаровић, Мирко Врећа

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ЖРТАВА ТРГОВИНЕ
ЉУДИМА У КОНТЕКСТУ МИГРАЦИЈА25-41

Нада М. Радушки

УТИЦАЈ УНУТРАШЊИХ МИГРАЦИЈА НА
ДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК СРБИЈЕ43-59

Ана Параушић

МИГРАЦИЈЕ И ГРАЂАНСКИ РАТОВИ: ПРИРОДА
МЕЂУСОБНОГ ОДНОСА.....61-78

Ивана Величковски

БАНАТ ОД 18. ДО ПОЧЕТКА 21. ВЕКА: ОД СТРАТЕШКИ
ВАЖНЕ ОБЛАСТИ ДО ПЕРИФЕРИЈЕ У ЕВРОПИ.....79-94

СТУДИЈЕ И ОГЛЕДИ

Данијела Ристић, Мирослав Бркић

АЛТЕРНАТИВНО САНКЦИОНИСАЊЕ
И ПРОБАЦИЈА95-111

SOCIAL POLICY

САДРЖАЈ

Introductory word 5-7

This Issue's Theme:

PROBLEMS AND CHALLENGES OF MIGRATION MOVEMENTS

Anita Burgund, Iva Brankovic

MIGRANT CHILDREN PROTECTION IN SERBIA –
EXPERIENCES AND RECOMMENDATIONS 9-24

Danijela Barjaktarovic, Mirko Vreca

IDENTIFICATION OF THE VICTIMS OF HUMAN
TRAFFICKING IN THE CONTEXT OF MIGRATION 25-41

Nada M. Raduski

IMPACT OF INTERNAL MIGRATION ON
DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF SERBIA 43-59

Ana S. Parausic

MIGRATIONS AND CIVIL WARS: NATURE OF MUTUAL
INFLUENCES 61-78

Ivana Velickovski

BANAT FROM THE 18TH TO THE BEGINNING OF
THE 21ST CENTURY: FROM THE STRATEGICALLY
IMPORTANT AREA TO THE PERIPHERY IN EUROPE 79-94

STUDIES AND ESSAYS

Danijela Ristic, Miroslav LJ. Brkic

ALTERNATIVE SANCTION AND PROBATION 95-111

УВОДНИК

Поштоване колегинице и колеге, задовољство ми је да Вам у име редакције представим други овогодишњи број часописа *Социјална политика*. Тема броја је веома актуелна и односи се на **проблеме и изазове миграторних кретања**. Феномен миграција је предмет интересовања различитих научних и професионалних области. У том контексту, проблем и последице миграција се у овом броју изучавају са становишта социјалне заштите, демографског и регионалног развоја Србије, безбедоносних аспеката.

У уводном чланку **Анита Бургунд** и **Ива Бранковић** представљају кључне налазе истраживања усмереног на системско реаговање на потребе деце миграната/избеглица који су током периода транзита кроз Србију пролазили 2015. и 2016. године. Циљ истраживања је анализа одговора система социјалне заштите и других партнера на потребе деце и креирање препорука за побољшање заштите деце без пратње током мигрантске кризе. У истраживању је учествовало 17 стручних радника центара за социјални рад и 18 представника владиног и невладиног сектора, који су своја искуства представили учешћем у индивидуалним интервјуима и фокус групама. Међу кључним налазима издвајаја се препозната потреба за успостављањем механизма за унапређење сарадње међу релевантним актерима системима, посебно између система социјалне заштите и невладиних организација на локалном нивоу.

Данијела Барјактарев и **Мирко Врећа** из Центра за заштиту трговине људима приказују феномен трговине људима, фокусирајући се на проблеме у идентификације жртава трговине људима међу мигрантском популацијом. У тексту се указује на специфичне околности мигрантске кризе и фактора ризика у којима се налазе мигранти, као и на проблеме у идентификацији жртава трговине људима у таквим околностима. Аутори разма-

трају адекватне начине третирања фактора рањивости, посебно када се ради о активностима земаља дестинације.

Нада Радушки, виши научни сарадник у Институту за политичке студије, у раду *Утицај унутрашњих миграција на демографски развитак Србије* истражује миграције као сложен феномен, промене у кретању мигрантског и аутохтоног становништва, као и њихов утицај на обим, просторну дистрибуцију и основне демографске структуре. Закључује да је утицај унутрашњих миграција на популациони развитак Србије у другој половини 20. века био изузетно велики. Нарочито се огледао у кретањима село–град, и пресељавању ка развијеним општинама, што је с једне стране довело до знатне концентрације становништва Србије на малом простору, а с друге, до насељске дезинтеграције и пражњења руралних подручја.

Ана Парушић анализира релевантне научне изворе, како би приказала везу између миграција и грађанских ратова. У раду је истакнуто неколико основних механизма путем којих миграције и грађански ратови утичу једни на друге: начин на који грађански рат индукује присилне миграције, различити социјални и здравствени проблеми избеглог становништва као последица грађанског рата, утицај миграција на избијање или интензивирање грађанских ратова.

Ивана Величковски анализира утицај миграторних кретања на развој Баната, почев од аустријске, преко мађарске, па све до југословенске колонизационе политике. Истраживање је показало да су се колонизационе власти одувек водиле јасним војним, политичким и економским интересима у својим плановима за колонизацију Баната. Почев од Хабзбурговаца, преко Мађара, све до Југословена, главни мотиви за развој Баната били су војна одбрана, снажење националног елемента и искоришћавање привредних потенцијала. Док је некада Банат био место дестинације, данас га карактерише демографски пад, услед одсуства политичке и економске развојне стратегије

У делу Студије и огледи **Данијела Ристић** и **проф. Мирослав Бркић** представљају недовољно познате концепте алтернативног санкционисања и пробационог рада кроз сажети приказ теоријских основа, историјског развоја појединих модела система извршења алтернативних санкција као и искуства на спровођењу алтернативних санкција и мера у Републици Србији.

Поштоване колегинице и колеге, у име редакције захваљујем се на сарадњи. Тема наредног броја је **Политике и праксе остваривања људских права**. Рок за предају радова је **5. децембар 2016. године**.

Уредник часописа

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Brkić M', written in a cursive style.

Проф. др Мирослав Бркић

Анита Бургунд

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Ива Бранковић

Републички завод за социјалну заштиту, Београд

ЗАШТИТА ДЕЦЕ МИГРАНАТА У СРБИЈИ – ИСКУСТВА И ПРЕПОРУКЕ*

Сажетак

У овом раду представљени су налази истраживања системског реаговања на потребе деце миграната/избеглица који су током периода транзита кроз Србију пролазили 2015. и 2016. године. Циљ истраживања је анализа одговора система социјалне заштите и других партнера на потребе деце и креирање препорука за побољшање заштите деце без пратње током мигрантске кризе. У истраживању је учествовало 17 стручних радника центара за социјални рад и 18 представника владиног и невладиног сектора, који су своја искуства представили учешћем у индивидуалним интервјуима и фокус групама. Међу кључним налазима издвајаја се препозната потреба за успостављањем механизма за унапређење сарадње међу релевантним актерима система, посебно између система социјалне заштите и невладиних организација на локалном нивоу. Посебан део истраживања посвећен је

* Истраживање „Заштита деце миграната – искуства и препоруке“ спроведено је у оквиру пројекта *Јачање система социјалне заштите у Србији - обезбеђење подршке деци мигрантима/избеглицима у екстремном ризику* који реализује Удружење стручних радника социјалне заштите Србије уз подршку УНИЦЕФ-а и Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.

центру за социјални рад, с обзиром на то да је током припреме истраживања уочено да се, поред нејасности улога и тешкоћа у комуникацији између различитих актера, као посебно значајан изазов у систему дејче заштите јављају и недоумице током стручног поступка заштите деце миграната/избеглица у специфичним околностима њиховог проласка/боравка у Србији.

Кључне речи: деца мигранти/избеглице без пратње, заштита деце, одговор система на потребе заштите деце миграната/избеглица, улога центра за социјални рад.

1. ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА О ЗАШТИТИ ДЕЦЕ МИГРАНАТА У СРБИЈИ

Током 2015. године Европу је захватила мигрантска/избегличка криза, од преко милион избеглица/миграната из различитих ратним сукобима захваћених подручја. Иако је Србија доминантно земља транзита, у којој су се мигранти/избеглице изузетно кратко задржавали (током 2015. године просек задржавања је свега неколико дана), миграторне тенденције у 2015. и почетком 2016. године недвосмислено су указивале на повећавање броја миграната/избеглица. Преко 600.000 избеглица и миграната је пропутовало кроз Србију, а процењује се да деца представљају 25–30% ове популације (према проценама Комесаријата за избеглице и миграције било је око 150.000 деце).¹⁾ Крајем марта 2016. око 2.000 миграната/избеглица и тражилаца азила је било присутно у Србији, од тога 1.703 у владиним смештајним јединицама у околини Београда, Прешева и Шида.²⁾ У периоду реализације овог истраживања (јун 2016.) и даље се говорило о броју од око 2.000 миграната који бораве у Србији, у највећој мери породице, жене и деца, који су нелегално путовали кроз Србију, надајући се да ће ипак успети да пређу границу са Мађарском и дођу до Европске Уније. Специфичност овог таласа обухваћеног истраживањем је и повећан број малолентих миграната без пратње и већи ризици од кријумчарења и трговине људима, што је посебно значајан сигнал за алармирање свих система, а посебно система социјалне заштите.

1) Комесаријат за избеглице и миграције Република Србија, Интернет <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER&id=2325&date=0,13/08/2016>

2) UNHCR, Serbia Daily Update, 21st March 2016

Деца чине осетљив део мигрантске популације, који постаје озбиљно угрожен када су у питању деца која су одвојена од родитеља/старатеља и деца без пратње.³⁾ Према подацима Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања „у последњих годину дана у Србији је регистровано око 230 малолетних миграната без пратње одговорних одраслих особа.“⁴⁾ Центри за социјални рад у Србији су надлежни за процену ризика и рањивости деце и младих, за доношење процедуралних и методолошких корака у сарадњи са другим организацијама из државног и невладиног сектора ради заштите најрањивије деце, и по потреби за пружање неодложне интервенције. Задржавање деце миграната/избеглица условило је и потребу за адекватним трајнијим збрињавањем деце за шта су одговорне установе као што су центри за азил и установе за смештај из система социјалне заштите (центри за хранитељство, установе за смештај деце, прихватне јединице завода за васпитање). Поред установа за смештај невладин сектор представља значајан ресурс у временима кризе с обзиром на то да су њихове услуге усмерене на директну подршку мигрантима/избеглицама и обезбеђивање елементарних потреба, као и међународне организације које обезбеђују средства, координацију, обуке и подршку како на националном тако и на локалном нивоу.

Истраживање „Заштита деце миграната – искуства и препоруке“ подстакнуто је чињеницом да је током мигрантске кризе на терену постојало пуно актера, који су пружали подршку или на неки начин били одговорни за децу, што је у недостатку искуства довело до различитих несугласица и баријера у одговору на потребе миграната. Истраживање обухвата узорак од 17 стручних радника центара за социјални рад и 18 представника владиног и невладиног сектора, који су своја искуства представили учешћем у индивидуалним интервјуима и фокус групама. Интервјуи са посленима у 6 ЦСР, који су имали искуства у збрињавању миграната током мигрантске кризе, представљају основу истраживања и у њима су учествовали руководиоци, супервизори, водитељи случаја, теренски радници ангажовани током мигрантске кризе

3) Safety and Fundamental Rights at stake for Children on the Move, ENOC Taskforce Children on the move, 2016, Internet, <https://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightsatstakeforchildrenonthemove.pdf>, 13/08/2016

4) Радио Телевизија Србије, Интернет <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/2311900/evidentirano-230-maloletnih-migranata-bez-pratnje.html>, 13/08/2016

и њихови координаторима.⁵⁾ Реализоване су и три фокус групе са представницима владиних, невладиних и међународних организација, као и установа за смештај деце током мигрантске кризе, у којима је учествовало укупно 18 сарадника и то 13 жена и 5 мушкараца.⁶⁾

Кључни резултати истраживања су приказани у оквиру три тематске целине према којима су вођени интервјуи и фокус групе:

1) **контекст миграторних кретања**, који обухвата сарадњу релевантних актера, тешкоће у заштити деце миграната/избеглица и ресурсе за задовољавање потреба деце миграната/избеглица;

2) **улога центра за социјални рад**, у оквиру које смо се бавили процедуром центра за социјални рад у заштити деце миграната/избеглица са посебним фокусом на процедуру идентификације вулнерабилне деце и деце у ризику и карактеристикама вођења случаја, као и капацитетима центра за социјални рад да одговори на потребе деце миграната/избеглица; и

3) **квалитет нормативног оквира**, са фокусом на прописима и смерницама које уређују реаговање система социјалне заштите и сарадњу између различитих актера у заштити деце миграната/избеглица.

2. КОНТЕКСТ МИГРАТОРНИХ КРЕТАЊА

2.1. Сарадња релевантних актера

Учесници истраживања препознали су велики број актера који раде на терену са мигрантима и показали разумевање области њиховог деловања и ингеренција у заштити деце миграната. Сарадња владиног и цивилног сектора је описана као добра, позитивна и унапређена у односу на почетак избегличке кризе. Представници државних и међународних институција истцали су значај сарадње државног и цивилног сектора у ситуацијама као што је мигрантска криза која превазилази капацитете државе да

5) Сви интервјуи су транскрибовани и шифрирани тако да је сваки испитаник добио шифру: И-испитаник, ознака за пол (м и ж), слово које означава његову позицију у центру за социјални рад (т-теренски радник; ВС-вођитељ случаја и к-координатор), и број који испитаник има.

6) Резултати су такође шифрирани стављањем ознаке за испитаника, пол и број, као и у интервјуима, уз ознаку ФГ како би се направила разлика у односу на материјал добијен интервјуом.

одговори на потребе заштите, па је постојање цивилног сектора значајно. Ипак, на почетку мигрантске кризе било је бројних изазова у сарадњи услед проблема у комуникацији између различитих актера и неразумевања граница у улогама и одговорностима. Представници свих сектора извештавају о случајевима када су представници невладиних организација преузимали улогу Центра у утврђивању угрожености детета, обављали процену и доносили одлуке за које немају надлежност; као и о случајевима у којима су изражавали незадовољство начином на који је ЦСР одредио степен ризика. *ИЖВС1: Мислим деси се некада да ти актери из невладиног сектора нису задовољни нашом проценом. (...) Врло се често деси да су ти позиви потпуно беспотребни (...) да они кажу имамо малолетника без пратње. Ми дођемо на терен и испостави се да му је ту негде у околини отац, мајка, стриц... и да уопште није било потребе за позив. Представници невладиног сектора у погледу сарадње са установама владиног сектора, пре свега са центрима за социјални рад, такође запажају да је дошло до великих напредака у односу на почетак када су имали утисак да их представници државе не слушају и да међу њима постоји јаз. Поред тога, отворено изражавају сумње у исправност неких одлука центра за социјални рад, јер сматрају да је систем социјалне заштите у жељи да што пре одговори на потребе миграната некритички укључио у процес заштите нове људе (теренске раднике) који немају искуства, а ни довољно неопходних знања и вештина. ИФГМ1: Систем је генерално забрљао на један начин што је много неискусних људи убацио да се бави избеглицама, а избеглице су веома озбиљна ствар. Ти људи често имају јако добру вољу да помогну, али немају искуства.*

2.2. Тешкоће у заштити деце миграната/избеглица

Независно од периода мигрантске кризе, сви учесници су се сложили са тим да је једна од највећих тешкоћа у заштити деце миграната проблем у идентификацији деце због отежаног утврђивања узраста. Деца из различитих разлога не саопштавају тачно своје године, па се утврђивање узраста у недостатку докумената своди на прихватање њихових исказа. Предлози за увођење неких метода постоје, као што је на пример обука за утврђивање старости према величини и развоју костију, али за сада се не користе. *ИФГЖ5: Проблем је када су деца између 15–18 година како*

проценити узраст, методе су скупе за констатовање узраста, то је препрека.

Као велики изазов у процени рањивости сви учесници фокус група су препознали однос према кријумчарењу. Сва деца су у пратњи одрасле особе и веома је тешко разликовати одговорну одраслу особу од кријумчара. Поред тога, тешко је одредити и да ли су одрасле особе са којима они путују заиста њихови сродници, као и да ли они имају капацитете да се о тој деци брину. *ИФГМ4: Ми смо имали групе деце која су састављена од једног 17-огодишњака и примера ради 5–6 дечака кји су неки имали 8–9 година. Ја сматрам да фокус треба да се стави на вођу групе... Да ли он може да брине о њима и који је његов интерес.*

Сви представници владиног сектора истицали су баријере које настају у недостатку преводиоца. Они наглашавају да деца избеглице само декларативно имају једнак третман као деца без родитељског старања. У ситуацијама без преводиоца који би обезбедио разумевање, језика, културе и цивилизацијског контекста из ког долазе, овој деци се обезбеђују се само елементарне потребе: безбедност, егзистенцијални ниво и „кров над главом“. *ИФГМ1: Није реално, немамо преводиоца, не можемо да им обезбедимо исти третман.* Представници центара за социјални рад наводе да непознавање језика у процени вулнерабилности детета отвара разне врсте проблема. На практичном нивоу, успорава процес услед недостатка преводиоца у тренутку када се дете идентификује, а на нивоу директног рада са дететом језичка баријера отежава успостављање односа поверења и квалитетну процену стања и потреба. Из недостатка ресурса у виду преводилаца наметнула се још једна баријера за квалитетнију заштиту деце, а то је немогућност да исти преводилац „испрати“ читаву процедуру везану за једно дете. *ИФГМ3: Када је дете смештено негде, први контакт је преводилац, и он после изгуби тај контакт. Деца, посебно мања нас питају: Да ли ћу да те видим сутра?*

2.3. Ресурси за задовољавање потреба деце миграната/избеглица

Представници центара за социјални рад наводе да је системски одговор на доминантну потребу деце у ризику, а то је потреба за смештајем, за сада углавном решен, иако су уочени повремене проблеми. Основна тешкоће у раду пружалаца услуга

смештаја огледа се у недостатку јасније процедуре и алтернатива за смештај у случају дужег задржавања деце. Услуге прихватних центара и установа за смештај намењене су транзитном периоду и обезбеђују основне потребе у виду хране, гардеробе, информација, док дуже задржавање деце захтева обезбјевање структурираних активности у складу са њиховим развојним потребама деце. Додатну тешкоћу представља ситуација у којој деца немају могућност да легално пређу границе, а немају жељу ни да траже азил у Србији тако да се налазе у стању чекања и неизвесности што представља додатну тешкоћу како за њих, тако и за стручњаке који не могу дугорочно да планирају и да примене структуриран приступ. *Ижк1: Нема сад ту неких структурираних активности. Постоје, рецимо, ти мобилни тимови невладиних организација, постоји тај кутак за децу.*

Само један Центар за социјални рад развио је током мигрантске кризе праксу смештаја деце у хранитељске породице и то наводе као веома позитивно искуство. Сви испитаници се слажу да је породични смештај ресурс који треба додатно оснаживати, кроз мобилисање и мотивисање хранитељских породица, како би могле да изађу у у сусрет специфичним потребама мале деце миграната/избеглица.

Сви учесници фокус групе сложили су се око значаја обезбјеђивања доступности образовања за сву, па и за децу у процесу миграције, али уз напомену да томе треба прићи обазриво. Учеснице система образовања у овом контексту је препознато као неопходно, кроз креирање програма прилагођених деци мигрантима и креирање начина за неформално образовање, као и сензибилизација локалне заједнице. *ИФГМ1: Никако не децу слати у школу без озбиљне припреме, јер је то извор трауматизације.*

3. УЛОГА ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ МИГРАНАТА/ИЗБЕГЛИЦА

Центри за социјални рад се, у складу са својим надлежностима,⁷⁾ ангажују у ситуацијама када по позиву полиције или невладине организације сазнају да је пронађен малолетник у ризику или малолетник без пратње родитеља. Представник

7) Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад, *Сл. гласник РС*, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011. и 1/2012.

центра за социјални рад (водителј случаја или теренски радник посебно ангажован током мигрантске кризе⁸⁾) излази на терен и заједно са малолетником одлази у полицију на регистрацију. Обавља се процена о степену угрожености и уколико се утврди да је малолетник у ризику или без пратње одговорног одраслог лица центар поставља старатеља. *ИМВС9: Нас о свему обавештава полиција. Ми имамо обавезно дежурство 24 сата. Од првог тренутка идентификује се да је дете без пратње одрасле особе, поставља се његов привремени стартељ (усмено).*

У методолошком смислу процедура идентификације деце у ризику од стране ЦСР подразумева кораке сличне онима када раде са редовном популацијом у ситуацијама неодложних интервенција. Прво се обавља процена стања детета и обезбеђује се задовољавање хитних потреба које се односе на безбедност, исхрану, личну хигијену и одевање. Паралелно с тим прикупљају се информације о детету, ког је узраста, када је дошло у Србију и с ким путује, где су родитељи и да ли постоје одрасле особе од поверења. Процена ризика може исходovati закључком да дете није угрожено и да може да настави боравак или пут са групом са којом се налази и тада центар за социјални рад обуставља процедуру. Други закључак може бити да је дете у ризику, да је потребно његово измештање и збрињавање, након чега се малолетнику се организује смештај у неку од установа за ту намену.

Кључна дилема са којом су се представници центра за социјални рад суочавали у одређивању најбољег интереса детета је да ли дете одвојити од групе са којом борави/путује или не, посебно када се установи да у групи нису родитељи, ни блиски сродници. Искуства у разрешавању ове дилеме су различита и варирају од случаја до случаја, у зависности од доступних чињеница. Међу представницима Центара ипак преовладава уверење да дете не треба издвајати из групе са којом путује, чак иако у њој нема сродника или блиских особа, сматрајући да је за дете безбедније да буде у групи људи које познаје. *ИМВС9: Већина тих миграната је из скроз другачијег културолошког миљеа(...) Нпр. ми сматрамо да сиријско дете иде само, а оно иде са племенским старешином села, који му по нашим схватањима није ништа, док је он детету по њиховој традицији важнији од ујака или стрица.*

8) Специфичност посла теренских радника је да у томе што имају ограничен мандат, односно, могу да процене ризик и донесу одлуку да дете треба хитно издвојити из групе у којој се налази и организовати смештај, али не могу бити старатељи што могу бити само само стручни радници центра - водитељи случаја.

Следећа велика дилема односи се на поступање у ситуацији када деца јасно изражавају жељу да наставе пут иако стручњаци сматрају да то није у њиховом најбољем интересу. *ИФГм4: Имамо велики број малолетника око 12 година, који су оптерећени идејом да они морају да стигну негде да зараде.* Учесници су се сложили да је у таквим ситуацијама значајно деци омогућити да на легалан начин наставе пут и нађу се на одредишту ма коме ће на њихове потребе бити одговорено у складу са њиховим узрастом. *ИФГжб: Дечко који је био код нас је легално отишао у Шведску са идејом да тамо ради. Сада је у интернату и не ради, али једини начин да спасимо ту децу је да легално оду негде и да их неко прихвати са легалним папирма.*

3.1. Карактеристике вођења случаја током мигрантске кризе

У односу на вођење случаја представници центара за социјални рад су се различито изјашњавали, заједничко је да као кључну препреку за остваривање суштине вођења случаја виде кратко задржавање миграната и деце у Србији. Процедуре која подразумева примену свих фаза вођења случаја,⁹⁾ опајају као превише компликовану и непримењиву, с обзиром да подразумева пуно корака у околностима које захтевају хитну реакцију. Ситуација након затварања балканске руте, када је један део избеглица/миграната остао у Србији, отворила је више простора за „озбиљнији ниво рада“. *ИМВС5: Искуство и вођење случаја је одређено природом њиховог боравка у Србији која је транзитна. Има и оних који су овде, који су заглављени из специфичних неких разлога. И ту се опет вођење случаја диже на озбиљнији ниво због дужине боравка и врсте услуга које треба предузети.* Испитаници наводе са су се трудили да примене принципе вођења случаја,¹⁰⁾ али је то било отежано услед недостатка података, језичке баријере, „истргнутости деце из њиховог природног контекста“ и сл. Значајно је нагласити да на питања о терминологији и принципима вођења случаја већина стручних радника није одговарала или је одговарала неодређено. Стиче се утисак да је велики део праксе у заштити миграната био заснован на тренутној импровизацији и тражењу алтернатива у потпуно новој

9) Невенка Жегарац, *Од проблема до прилика у вођењу случаја – Приручник за практичаре*, УНДП Црна Гора, 2015, стр 23.

10) Inter Agency Guidelines for Case management and Child Protection, Global Child Protection Working Group, 2014. Internet, http://www.cpcnetwork.org/wpcontent/uploads/2014/08/CM_guidelines_ENG_.pdf,14/08/2016.

ситуацији за коју није било припреме, а свакако није било специфичног искуства које би се могло применити.

3.2. Капацитети ЦСР да одговори на потребе деце миграната/избеглица

Сви центри за социјални рад који су учествовали у истраживању имали су организовано дежурство током 24 часа дневно. Центри који су имали ангазоване теренске раднике задовољни су организацијом посла, наводећи да без њихове подршке не би могли да пруже тај ниво доступности стручних радника на терену. У центрима који нису имали ангазоване теренске раднике, реакција током 24 часа је често изазвала замор код запослених, а понекад и тешкоће у обављању редовних послова. *ИМС11: Тешко је организовати посао зато што су два радника дежурна по месец дана. Често током целе ноћи се ради на смештају, а ујутру се долази на посао.* Већина Центара из транзитних подручја, поред кадровских имала је и тешкоће у организацији превоза због недостатка возила, али и других материјалних и техничких услова. *ИМС6: Ми немамо ресурс као центар. Ако немамо неку финансијску односно пројектну подршку, ми не можемо да покријемо на овај начин 24 сата уколико немамо да неко финансира то.*

Сви представници Центара извештавају о преоптерећености и стресу коме су континуирано били изложени, о превеликим очекивањима других система и актера, а у појединим ситуацијама и осећању немоћи и емоционалног замора. Упркос томе, током мигрантске кризе ниједан Центар није посветио посебну пажњу прилагођавању супервизијске подршке ванредним околностима. *ИМТ4: Рад на терену је исцрпљујући, стресан и веома непредвидив. Требало би да постоје неке активности за превенирање burn-out синдрома, више међуорганизацијских сесија размене искустава и јачања капацитета за даљи рад, као и више индивидуалних супервизија.*

4. КВАЛИТЕТ НОРМАТИВНОГ ОКВИРА

Сви учесници у истраживању су препознали велики број прописа који су им користили у раду са децом избеглицама без пратње (Закон о социјалној заштити,¹¹⁾ Породични закон,¹²⁾ Закон

11) Закон о социјалној заштити, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

12) Породични закон, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011. и 6/2015.

о азилу,¹³⁾ Закон о управљању миграцијама¹⁴⁾ и сл.), уз напомену да је у свим областима потребно ревидирање прописа на основу искуства из претходног периода како би адекватније одговарали реалности. *ИФгм4: Наш Закон о азилу је писан 2008. када је било неколико десетина миграната. Колико је сложена материја, и промењива, показује чињеница да држава још увек не може да донесе нови Закон о азилу.*

Поред прописа, који специфично регулишу рад њихових институција, сви актери су били упознати са Инструкцијом о поступању центра за социјални рад и установа социјалне заштите за смештај корисника у обезбеђивању заштите и смештаја малолетних миграната без пратње. Представници ЦСР наводили су како им Инструкција даје довољно добар оквир за поступање и служи као смерница услед непостојања специфичних интерних процедура за рад са децом мигрантима. Неки од њих деле уверење колега, који раде на услугама смештаја, да има простора за унапређење тог документа, посебно у области алтернативних видова смештаја деце и коришћења хранитељства као ресурса за збрињавање деце. У односу на институт привременог старатеља представници невладиних организација указују на проблем да се у свакој новој средини у којој дете борави за њега/њу поставља нови привремени старатељ, при чему они након преласка детета из једне општине у другу немају више никакву комуникацију. Поједини представници ЦСР указују на системски проблем који произлази из чињенице да детету мора да се одреди старатељ који је држављанин Републике Србије и сматрају да би процедуру значајно олакшало ако би за старатеља могао да се постави неко од људи са којим дете путује, ко можда није директан сродник, али би боље могао да одлучује о интересима детета, него представник ЦСР. *ИМК3: Недостатак је што старатељ детета са којим путује, а то је особа од поверења родитеља, има редукована овлашћења у Србији и то ствара, раскорак. Он рецимо може да брине о детету, о важним потребама, здрављу, безбедности и тако даље, а не може да га заступа када је он ван своје земље.*

Представници услуга смештаја указали су на још један системски недостатак, који се односи на (не)доступност услуга у зависности од статуса детета. Наиме, деца која имају статус тражиоца азила имају сва права као и грађани републике Србије

13) Закон о азилу, *Службени гласник РС*, бр. 109/2007.

14) Закон о управљању миграцијама, *Службени гласник РС*, бр. 107/2012.

и доступне су им све услуге здравствене, социјалне и друге заштите, што није случај са децом мигрантима. *ИФГЖ7: Оно што нисмо успели је да превазиђемо разлику између детета мигранта и детета азиланта. Ми водимо децу код докторке, али она не може да напише рецепт. Она напише на папирићу па ми онда зовемо НВО да нам тај лек набаве.*

Као могућност за превазилажење баријера између одговорности и ингеренција државних и невладиних организација, представници државних организација видели су у новокреираним Стандардним оперативним процедурама (СОП), које регулишу ингеренције свих укључених актера. Представници невладиног сектора изразили су опрез према овом документу уз напомену да је због његове комплексности потребна темељна обука теренских радника за његову припрему.

Иако наводе да је сарадња са свим релевантним актерима током реаговања на кризу постала јако добра, сви испитаници сматрају да би било неопходно да се та сарадња институционализује, односно да се на основу овог искуства направи општа инструкција за поступање у ванредним околностима која ће бити обавезујућа за све, а не само за систем социјалне заштите. *ИМВС8: Једино недостаје тачно дефинисање процедуре која ће обавезивати све учеснике у поступку како да се понашају.*

5. ПРЕПОРУКЕ

Препоруке за унапређење система одговора на изазове мигрантске кризе односе се пре свега на унапређење сарадње међу релевантним актерима. Та област могла би се унапредити стратешким планирањем одговора државе на мигрантске токове, које укључује активности на интеграцији миграната којима је Србија крајња дестинација. Статешки план требало би да дефинише правац за успостављање регионалне мреже комуникације, као и унапређење комуникације и координације између различитих актера у Србији, али и уређење нормативног оквира. Нови нормативни оквир требало би да омогући проналажење системског решења за унапређење и прилагођавање улоге привременог старатеља који се одређује за децу мигранте/избеглице без пратње, као и обезбеђивање доступности услуга свој деци, подједнако малолетним мигрантима као и тражиоцима азила. Потребно је креирање и

усвајање универзалне инструкције која ће бити обавезујућа за представнике свих релевантних система (социјална заштита, полиција, здравство, просвета), а чији би део могле бити стандардне оперативне процедуре за поступање система социјалне заштите и других значајних актера. Подршку практичарима пружила би израда унапређених смерница за сарадњу између свих релевантних актера и обезбеђивање веће доступности услуга намењених мигрантима кроз креирање листе контаката професионалаца и пружалаца услуга са јасно дефинисаним областима експертизе и могућностима пружања подршке.

Друга важна област је унапређење система дечије заштите коју користе деца мигранти/избеглице кроз увођење савремене методологије за процену узраста деце и едукацију професионалаца који врше процену угрожености детета за њену примену; унапређење процене угрожености деце кроз проширење фокуса на способност за бригу вође групе са којим дете у том тренутку борави/путује; организовање едукација за припаднике свих сектора, који долазе у директан контакт са малолетником за адекватан узрасту и околностима примерен разговор; унапређење процеса документовања случајева са посебним фокусом на децу мигранте. Као одговор на потребе за дуготрајним смештајем потребно је унапредити систем поступања, обезбедити јасне линије финансирања и дефинисати ефикасне процедуре; за смештај мале деце оснажити ресурсе у виду хранитељских породица а за старију децу креирати алтернативе установама за смештај.

Како би се осигурало јачање капацитета свих актера на терену потребно је пре свега оснаживање ЦСР материјално и технички уз већу доступност ресурса за финансирање услуга које пружају мигрантима. У циљу ефикасније организације рада центрима и установама социјалне заштите треба пружити подршку у креирању интерних процедура за реаговање у ванредним ситуацијама и формирању посебних тимова уз ангажман теренских радника, који би бавили само заштитом деце миграната и имали за то посебне квалификације и вештине. Оснаживање запослених у Центрима би требало да буде засновано на обезбеђивању информација и едукација за развој културно компетентне праксе, а посебно за развој вештина вођења интервјуа са децом мигрантима путем преводиоца и развијање компетенција за пружање супервизијске подршке особљу ангажованом у непосредном раду са мигрантима у циљу превенције професионалног изгарања.

Свим актерима на терену потребно је обезбедити едукације за пружање психолошке прве помоћи, као и континуиране едукације за утврђивање угрожености и најбољег интереса детета.

Како би се активирали ресурси и искористили потенцијали заједнице потребно је да се на локалном нивоу припреми и информираше становништво у срединама у којима се планира дужи боравак деце у циљу њихове лакше интеграције у локалну заједницу. Неопходно је креирати услуге за очување мигрантских/избегличких породица у заједници које би им биле расположиве у периоду док су на територији Србије и ангажовати ресурсе невладиног сектора у креирању и обезбеђивању услуга на терену. Значајно је и креирање услова за задовољавање образовних потреба деце миграната/избеглица на начин који је примерен њиховој специфичној ситуацији и контексту.

На крају, у циљу унапређења непосредног рада са децом и подизања квалитета пружених услуга потребно је систематско планирање заштите деце уважавајући потребу за континуитетом у раду са дететом и избегавајући излагање детета великом броју стручњака који ће га процењивати и о њему бринути. Пружаоце услуга смештаја треба едуковати о начинима комуникације, културолошким и другим специфичностима, а све активности са децом планирати уважавајући културолошке разлике, посебно родну компоненту, односно, специфичне потребе девојчица из мигрантске популације.

ЛИТЕРАТУРА

- Жегарац Невенка, *Од проблема до прилика у вођењу случаја – Приручник за практичаре*, УНДП, Црна Гора, 2015.
- Закон о азилу, *Службени гласник РС*, бр. 109/2007.
- Закон о социјалној заштити, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.
- Закон о управљању миграцијама, *Службени гласник РС*, бр. 107/2012.
- Инструкција о поступању центара за социјални рад и установа социјалне заштите за смештај корисника у обезбеђивању заштите и смештаја малолетних миграната без пратње, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, јул 2015.
- Комесаријат за избеглице и миграције Република Србија, Интернет, <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type=1=3&lang=SER&id=2325&date=0,20/08/2016>
- Породични закон, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011. и 6/2015.
- Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за

- социјални рад, *Сл. Гласник РС*, бр 59/2008, 37/2010, 39/2011. и 1/2012.
- Радио Телевизија Србије, Интернет, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/2311900/evidentirano-230-maloletnih-migranata-bez-pratnje.html>, 10/08/2016
- Стандардне оперативне процедуре – заштита деце избеглица/миграната, УНИЦЕФ, 2016.
- Inter Agency Guidelines for Case management and Child Protection, Global Child Protection Working Group, 2014. Internet, http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM_guidelines_ENG_.pdf, 14/08/2016.
- Safety and Fundamental Rights at stake for Children on the Move, ENOC Taskforce Children on the move, 2016, Internet, <https://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/2016KOM.00%20Safetyandfundamentalrightsatstakeforchildrenonthemove.pdf>, 13/08/2016
- UNHCR Serbia Daily Update 21 March 2016

Anita Burgund, Iva Brankovic

MIGRANT CHILDREN PROTECTION IN SERBIA – EXPERIENCES AND RECOMMENDATIONS

Resume

Results of this research represent a unique source of experience based knowledge about the reaction of the child protection system to the needs of child migrants/refugees in all phases of the migrant crisis that affected Serbia in 2015 and 2016. The research focuses on the response to the needs of unaccompanied children since they are mostly exposed to additional safety risks such as exploitation and trafficking. The main findings of research show that the system was taken off guard in the beginning of the crisis which resulted in inadequate coordination and lack of clear roles and expectations between government institutions and non-governmental organizations (NGO) working on the field. This can be interpreted through divergent strategies of two sectors: while the state's main goal was to fulfil the basic and most urgent needs of passing immigrants and allow them to go on with their journeys, NGO's were more focused on individual cases and the need to approach each child/person in depth, with necessary caution and attention to detail. The situation changed with the closing of the Balkan route which resulted in a lot of immigrants remaining in Serbia against their will, among them a significant number of unaccompanied children. The communication was greatly improved by

the time the research had taken place and all the participants reported about cooperation being enhanced through experience gained and lessons learnt, but also due to the assistance and facilitation of international organizations such as UNICEF and UNHCR. All participants in the research expressed concern about ensuring resources such as translation and adequate accommodation for children who are staying longer in Serbia. Accommodation is an important issue considering the fact that the institutions being used at the moment don't provide structured activities in relation to children's needs. Foster care has been recognized as a resource which is valuable for smaller children but is not used enough nor is it developed in a way to be suitable for specific needs of migrant/refugee children. Lack of resources (human, material, technical) has been reported by all CSW representatives and hiring additional out-reach social workers is recognized as an example of good practice. Procedure of case management in CSW's is seen as too complicated to apply in the situation of migrants passing through Serbia in large numbers, but is recognized as necessary in cases of unaccompanied children staying for a longer period of time. All participants in the research recognize the challenges the system of child protection will face considering that there is still a constant number of often illegal refugees in Serbia. They recognize the need for systemic solutions for the migrant crisis, diversification of accommodation options and development of services for children in line with their specific needs. Cooperation between relevant stakeholders and mobilisation of resources is recognized as the key factor for adequate system response and therefore one of key recommendations is concerning the enhancement of cooperation through improvements in the regulatory framework and strategic planning at the national level.

Key words: children in migrant crisis, unaccompanied children, child protection system response, social protection, center for social work.

* Овај рад је примљен 22. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.

*Данијела Барјактаровић**

Центар за заштиту жртава трговине људима

*Мирко Врећа***

Центар за заштиту жртава трговине људима

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У КОНТЕКСТУ МИГРАЦИЈА

Сажетак

Предмет рада је приказ феномена трговине људима и идентификације жртава трговине људима међу мигрантском популацијом. У тексту се указује на специфичне околности мигрантске кризе и фактора ризика у којима се налазе мигранти као и специфичности идентификације жртава трговине људима у таквим околностима. Опште карактеристике актуелних миграција, пре свега масовност и чињеница да се мигранти не задржавају дуже од 72 сата, већ само пролазе кроз Србију, представљају отежавајуће околности за идентификацију жртава трговине људима. С друге стране, погрешно је уверење да трговина људима увек подразумева транзит жртава, али је неспоран појачан ризик у ситуацијама масовних кретања. Често се међу стручњацима, али и у широј популацији спекулише о томе који то фактори представљају ризик за улазак у ситуацију трговине људима. Најчешће не постоји само један фактор, већ се обично ради о утицају више различитих. Разумевање појма рањивости у контексту кретања

* Дипломирани психолог

** Дипломирани правник

миграната је од кључног значаја за процену ризика од трговине људима. У тексту се разматрају адекватни начини третирања фактора рањивости, посебно када се ради о активностима земаља дестинације, у којима је важно планирати и органозовати низ превентивних и заштитних програма, којима би се умањио ризик од трговине људима.

Кључне речи: феномен трговине људима, идентификација жртава трговине људима, фактори рањивости, планирање превентивних мера.

1. ФЕНОМЕН ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Трговина људима представља један од најсуровијих начина кршења људских права. Истовремено је и кривично дело које је, са аспекта своје природе, једно од најпрофитабилнијих, услед тежине доказивања и малог ризика за откривање њених починилаца. Као злочин против човечности трговина људима негира људска права појединца у потпуности, али и ширу заједницу имајући у виду да су људска права темељ сваког модерног друштва. Негирајући људска права, трговина људима води ка томе да човек постаје објекат, као и било који предмет намењена промету, продаји или искоришћавању. У том смислу, човек са аспекта трговине људима служи само за постизање одређеног циља – остваривању имовинске добити. Намера експлоатације представља централни елемент трговине људима.

Иако је ова тема у последњих двадесетак година задобила велику пажњу на међународном нивоу, обим трговине људима још увек није познат. Веома је тешко утврдити какав је однос између стопе идентификације жртва трговине људима у односу на стваран број жртава, јер је мерење трговине људима изазован задатак. Процене обима трговине људима значајно варирају из године у годину, при чему не постоји широко прихваћена методологија и начин процене јер је трговина људима широко распрострањена и сама по себи скривен феномен што значајно отежава њено мерење.

Последњи извештај који садржи податке о процени броја идентификованих жртава трговине људима на глобалном нивоу је Стејт Департмента *2016 Trafficking in Persons report*.¹⁾ Према том

1) 2016 Trafficking in Persons report, Internet, <http://www.state.gov/documents/organization/258876.pdf>, 05/09/2016

извештају за 2015. годину, у свету је препознато 77.823 жртаве трговине људима. Према подацима из извештаја број идентификованих жртава трговине људима у претходним годинама кретао се приближно око броја од 45.000 жртава годишње (2011. године идентификовано је 42.291, 2012. године 46.570, 2013. године 44.758 и 2014. године 44.462) да би у 2015. години био забележен значајан пораст броја идентификованих жртава трговине људима.

С обзиром на дате податке и увећање броја идентификованих жртава није сигурно да ли се ради о повећаном обиму трговине или о унапређењу система идентификације и препознавања жртава. Вероватно је у питању и једно и друго.

2. ДЕФИНИЦИЈА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

Трговина људима се може дефинисати на више начина. За процес заштите жртава трговине људима у Србији најважнија су два правна документа: Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима²⁾ и Кривични Законик Републике Србије.³⁾

Са аспекта идентификације жртава трговине људима у Србији, коју врши Центар за заштиту жртава трговине људима,⁴⁾ најважнија дефиниција је она која је дата у Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима. Дефиниција трговине људима из члана 388. Кривичног законика представља материјално правни основ за рад органа гоњења и вођење истраге у случајевима када се сумња да је извршено кривично дело трговине људима. Концепт идентификације жртава трговине људима коју обавља Центар за заштиту жртава трговине људима, као институција система социјалне заштите, омогућава да се жртвама пружи подршка без обзира на њихову сарадњу са полицијом или правосуђем, на дефиницију кривичног дела, на количину доказа да се покрене кривични поступак, односно независно од тога да ли ће

2) Council of Europe (CoE), *Council of Europe Convention on action against trafficking in human beings* (CETS No. 197), Internet, <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/basic-texts>, 30/09/2016

3) Кривични законик, *Службени гласник* бр. 85/2005, 88/2005. - испр., 107/2005. - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013. и 108/2014.)

4) Центар је по свом правном статусу републичка установа социјалне заштите. Основала га је Влада Републике Србије 2012. године. Центар је основан с циљем обезбеђивања квалитетне заштите жртава трговине људима у Србији и њихове идентификације у складу са међународним конвенцијама у овој области чији је Србија потписник, а у оквиру концепта заштите људских права жртава трговине људима.

покренути поступак да се заврши. Овако постављен систем идентификације представља пример добре праксе, што Србију сврстава у напредније земље када је у питању доступност подршке. Овај приступ у потпуности је у складу са савременим тенденцијама концепата идентификације и заштите жртава трговине људима, заснованим на људским правима жртве трговине људима.⁵⁾

Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима⁶⁾ чије је потписивање отпочело маја 2005. године у Варшави, ступила је на снагу током 2008. године за првих десет држава које су ратификовале конвенцију.⁷⁾ Република Србија ратификовала је Конвенцију 19. марта 2009. године која је ступила на снагу 28. марта исте године.⁸⁾

У овом документу, као и у самој Повељи ЕУ о основним правима, трговина људима је одређена пре свега као кршење људских права.⁹⁾ Према Конвенцији Савета Европе о борби против трговине људима означава: „врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват лица, уз примену претње или силе или других облика принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или стања угрожености, или давање или примање новчаних средстава или друге користи ради добијања пристанка лица које има контролу над другим лицем у циљу искоришћавања. Искоришћавање, у најмању руку, треба да укључи искоришћавање проституције других лица или друге облике сексуалног искоришћавања, присилан рад или пружање услуга, служење, ропство или праксу сличну ропству или вађење људских органа.“¹⁰⁾

Конвенција настоји да обухвати све облике експлоатације у којима се трговина људима може јавити, док деловање фокусира на превенцију, идентификацију, заштиту жртава трговине људима и гоњење починилаца овог кривичног дела. Циљ доношења

5) Члан 1. Конвенције Савета Европе за борбу против трговине људима, Internet, <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/basic-texts>, 30/09/2016

6) Council of Europe (CoE), *Council of Europe Convention on action against trafficking in human beings* (CETS No. 197). <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/basic-texts>, 30/09/2016

7) Албанија, Аустрија, Бугарска, Хрватска, Кипар, Данска, Грузија, Молдавија, Румунија и Словачка

8) Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 19/2009. од 19. 3. 2009. године

9) Члан 5. Повеље о основним правима Европске уније, Internet, <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/basic-texts>, 30/09/2016

10) Члан 4. Конвенције о борби против трговине људима, Internet, <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/basic-texts>, 30/09/2016

Конвенције је усвајање обједињеног и свеобухватног приступа у борби против трговине људима заснованог на људским правима са фокусом на жртву трговине људима и њена права.

Конвенцију Савета Европе о борби против трговине људима пратила је и Директива 2011/36/ЕУ Европског парламента и Савета од 5. априла 2011. године о спречавању и борби против трговине људима и заштити жртава такве трговине.¹¹⁾

У том смислу директива разрађује концепт борбе против трговине људима који је постављен у Конвенцији предвиђањем минималних стандарда у вези са превенцијом, кривичним гоњењем и заштитом права жртава. Ова директива, као и Конвенција, прави разлику и препознаје родно-специфичну појаву трговине људима, с обзиром да трговина женама и мушкарцима често има различите сврхе, те су из тог разлога мере помоћи и подршке такође родно-специфичне. Посебно се апострофира међународна сарадња, нарочито прекогранична, која укључује размену информација и најбољих пракси, као и континуирани отворени дијалог између полиције, правосудних и финансијских органа држава чланица.

Као што је наведено, директива поставља минималне стандарде у заштити жртава трговине људима које држава чланице морају да имплементирају у своје законодавство и гарантују спровођење ових стандарда. Стандарди су изузетно високи и тренутно само шест држава чланица ЕУ у потпуности поштују задато.¹²⁾

Трговина људима у Србији дефинисана је у оквиру Кривичног законика. Пре 2003. године у кривичном праву у Србији није постојало кривично дело трговине људима, већ се ово криминално понашање квалификовало кроз друга кривична дела, као што су: посредовање у вршењу проституције, недозвољен прелаз државне границе, кривично дело принуде, противправно лишавање слободе, кривично дело отмице и сл. Нису се правиле разлике између трговине људима и кријумчарења људима.

11) Директиве представљају секундарни извор права Европске уније и оне представљају правно обавезујући акт за све чланице ЕУ, а посредно и за све државе које претендују на чланство у ЕУ. Ови правно обавезујући акти садрже претежно циљеве и минималне стандарде које је потребно гарантовати и постићи али су државе слободне да својим механизмима уреде њихово спровођење. Директивама се државе обавезују на усвајање законских и подзаконских норми како би садржај директиве био имплементиран у домаће законодавство. Циљ директива није да се државама наметне обавеза да на идентичан начин реше одређена правна питања већ да се државе приближе у ефектима примене права и да гарантују минимални обим заштите и права.

12) Council of Europe (CoE), <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/country-reports>, 30/09/2016

Кривичним закоником из 2005. године кријумчарење људима и трговина људима су раздвојени у два кривична дела. Чланом 388. одређена је трговина људима, док се члан 350. односи на недозвољен прелазак границе и кријумчарење људи. У овом закону трговина људима је сврстана у кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом.

Важећи кривични законик, у члану 388, дефинише трговину људима на следећи начин: „Ко силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи, врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима, казниће се затвором од три до дванаест година.“¹³⁾

Дефиниција кривичног дела трговине људима из члана 388. Кривичног законика у потпуности одговара дефиницији трговине људима усвојене у оквиру Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима. Промене у законодавству које су се десиле у односу на кривично дело трговине људима од 2005. године подразумевале су поштравање запређених казни, где се минимална повећала са две на три године, а максимална са десет на дванаест година. Уколико је дело учињено према малолетном лицу и у случају тешке повреде, минимална казна је повећана са три на пет година. Осим затворске казне, може бити изречена и новчана казна, при чему се изречена казна не може ублажити, а трговац људима не може бити осуђен на условну казну. Последњим изменама Кривичног законика додата су нова четири става у оквиру члана 388. који прописују да је пристанак жртве ирелевантан за постојање кривичног дела, инкриминишу се организоване криминалне групе и корисници услуга жртава трговине људима уколико су знали, или су могли знати да је лице жртва трговине људима, и то казном од шест месеци до пет година затвора.¹⁴⁾ Тиме је, барем што се тиче кривичноправне дефиниције

13) Кривични законик, *Службени гласник* бр. 85/2005, 88/2005. - испр., 107/2005. - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013. и 108/2014.), члан 388.

14) Исто

трговине људима, извршено потпуно усклађивање са одредбама Конвенције и Директиве 2011/36/ЕУ.

2.1 Елементи којима се дефинише трговина људима

Трговина људима подразумева три основна елемента: радњу којом се дефинише како се неко увлачи у ланац трговине људима, начин како се радња спроводи и експлоатација као крајњи циљ трговине људима.

Жртве се у ланац увлаче: врбовањем, превозењем, пребацивањем, скривањем или примањем лица. У ланац трговине људима трафикери своје жртве увлаче путем претње или употребом силе/присиле (отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења) или давањем новца или друге користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем. Као што је истакнуто, трговина људима подразумева постојање намере експлоатације.

3. ИДЕНТИФИКАЦИЈА ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

3.1 Појам идентификације жртва трговине људима

Препознавање могућих жртва трговине људима од стране стручњака који могу доћи у додир са жртвама и њихова идентификација представља један од основних предуслова за ефикасно супротстављање овој појави. Уколико се не деси правремена идентификација, изостају и адекватни видови подршке и помоћи који жртви трговине људима могу обезбедити успешан опоравак. Истовремено недостају и подаци који ће омогућити адекватно праћење раширености и присуства.

Жртве трговине људима остају неидентификоване из различитих разлога. Често психолошка траума, коју је претрпела жртва, не дозвољава им да адекватно процене ситуацију и околности како би поправиле своју ситуацију. Жртве трговине људима које се налазе на територији стране државе се плаше да ће бити кривично гоњене за кршење закона те земље, што је нарочито случај када су прекршени имиграциони закони везани за улазак и боравак на територији те државе. Поред тога, жртве не верују представницима државних органа и структура, јер често нису свесне својих права и могућности за добијање помоћи и зашти-

те. Ово се нарочито показало као важна карактеристика процеса идентификације жртава трговине људима међу мигрантском популацијом што уз још неколико околности значајно отежава процес њихове идентификације.

3.2. Идентификација жртава трговине људима у Републици Србији

У системима идентификације у већини земаља у Европи и свету, идентификацију жртава трговине људима обавља полиција или тужилац. То значи да је статус жртве дефинисан кривично-правним нормама и зависи од гоњења починиоца кривичног дела и резултата истражног односно судског поступка. Овај систем идентификације ужи је од система идентификације заснованог на људским правима, који се примењује у Републици Србији.

Идентификацију жртава трговине људима у Србији обавља Центар за заштиту жртава трговине људима. Центар за заштиту жртава трговине људима обавља идентификацију на основу пријава које пристижу од стране институција, установа, стручњака и свих који имају сумњу да је особа могућа жртва трговине људима. Све институције, установе, организације и стручњаци који долазе у сусрет са особама које могу бити жртве трговине људима утврђују присуство показатеља трговине људима и добијене податке достављају Центру за заштиту жртава трговине људима. Поступак развијања сумње и подношења пријаве Центру назива се прелиминарна идентификација. Како би се унапредио систем прелиминарне идентификације у период од 2013. до 2015. године развијени су специфични индикатори за препознавање могућих жртава трговине људима за стручњаке из система образовања, полиције и система социјалне заштите.¹⁵⁾ На основу пријаве успоставља се први контакт са жртвом и започиње процес идентификације у коме Центар процењује оправданост разлога за сумњу. Идентификација се у Центру обавља кроз стручни поступак процене потреба и стања жртве и њиховог довођења у везу са околностима случаја окарактерисаног као трговине људима.

Идентификација жртава трговине људима у Републици Србији је одвојен процес у односу на то да ли је починилац кривичног дела идентификован, кривично гоњен, ухапшен или

15) Пројекат *Јачање система идентификације и заштите жртава трговине људима* реализован је у партнерству са Међународном организацијом за миграције од септембра 2013. до јуна 2015. године.

осуђен. Овако конципиран поступак идентификације омогућава обезбеђивање подршке жртвама трговине људима без обзира на покретање кривичног поступка и гоњење починиоца. Идентификација је нужно повезана са заштитом и подршком и може трајати дужи временски период, јер зависи искључиво од способности и спремности жртве да учествује у овом процесу. Од момента када почне процес идентификације, особа има пуну подршку система социјалне заштите и сматра се жртвом без обзира на коначни исход идентификације (претпостављена жртва).

3.3. Идентификација жртва трговине људима у контексту миграција у Републици Србији

Од половине 2015. године Република Србија бележи појачане активности на границама, прелазак и по више стотина миграната и избеглица на дневном нивоу.

Табела 1.

Мигранти и избеглице у 2015. години према Извештају Високог комесаријата за избеглице (УНХЦР) за 2015. годину¹⁶⁾

Месец	Број миграната/ ибегилица
јануар	2.425
фебруар	2.537
март	3.761
април	4.425
мај	9.034
јун	15.209
јул	29.037
август	37.463
септембар	51.048
октобар	180.307
новембар	149.923
децембар	92.896
Укупно	578.065

Од маја месеца 2015. године забележено је повећање прилива миграната у односу на почетак године. Кулминација је

16) UNHCR, Internet, <http://www.unhcr.rs/>, 28/09/2016

достигнута у последња три месеца. Према подацима УНХЦР-а на територију Србије ушло је више од пола милиона миграната и избеглица.

Највише је оних који су дошли из ратом захваћених подручја, Сирије, Ирака и Авганистана, с тим да је забележен и значајан број особа из Пакистана, Либана, Ирана и Марока. Најзаступљенији су били држављани Сирије и Авганистана чији је прилив посебно био повећан у последњим месецима 2015. године. Међу мигрантима примећено је значајно присуство вишечланих породица, мајки које путују с децом, без пратње других чланова породице, као и жена и малолетника који путују без пратње.

Масовност и чињеница да се мигранти не задржавају дуже од 72 сата већ само пролазе кроз Србију, представљају отежавајуће околности за идентификацију жртава трговине људима. Са друге стране, изостаје и мотивација миграната да се „самоидентификују“ и пријаве евентуалну експлоатацију, што је разумљиво имајући у виду да им је циљ одлазак у земље ЕУ, а не додатно задржавање у Србији. У кратком времену колико се мигранти задржавају у Србији, могућност за успостављање односа поверења који је пресудан за идентификацију, значајно је смањен. Културолошке разлике и језичка баријера додатно отежавају идентификацију.

Иако је у стручној јавности усвојен став да миграције засноване на масовности представљају изражен ризик од трговине људима, Центар за заштиту жртава трговине људима добио је скроман број пријава за идентификацију. У 2015. години само у једном случају потврђен је статус жртве трговине људима (принуда на вршење кривичних дела)¹⁷⁾ Током 2016. године, Центар је примио 24 пријаве сумње на трговину људима међу мигрантима. Од тог броја, на почетку је установљено да се у 3 случаја не ради о трговини људима, већ о другом виду кршења људских права. У 21 случају, стручни радници Центра за заштиту жртава трговине људима обавили су поступак идентификације и закључили да се не ради о трговини људима.

3.4. Разликовање трговине људима од кријумчарења људи

Главна карактеристика масовних миграција је кријумчарење људи. Кријумчарење се од трговине људима разликује по томе што код кријумчарења најчешће не постоји елементи принуде и

17) Центар за заштиту жртава трговине људима, Internet, <http://www.centarzztlj.rs/index.php/statistika>, 30/09/2016

преваре као део намере експлоатације, нити сама експлоатација, односно не постоји ниједан елемент који ограничава слободну вољу кријумчарене особе. Однос кријумчара и илегалног мигранта се најчешће прекида по преласку границе. Кријумчарена особа без икаквих последица може да изађе из ланца кријумчарења, за разлику од жртве трговине људима, која не може слободном вољом да изађе из овог процеса. Кријумчарење људима може да прерасте у трговину људима уколико се однос између мигранта и кријумчара не прекине, већ се претвори у експлоататорски однос, у ком кријумчар врши контролу над мигрантом и користи механизме принуде које мигранта увлаче у експлоататорски однос. Оно што је сигурно је да су особе које су прокријумчарене под повећаним ризиком да постану жртве трговине људима, а тај ризик је посебно изражен када ове особе стигну у земљу дестинације.

4. МЕШОВИТЕ МИГРАЦИЈЕ НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Република Србија је једна од земаља на мигрантској рути. Она је у овом тренутку земља транзита, са тенденцијом да се претвори у земљу у којој мигранти остају и задржавају се с обзиром на затвореност граница суседних земаља. На путу од земље порекла, мигранти ризикују своје и животе својих најближих како би дошли до жељеног циља. Иако на први поглед изгледа да међу мигрантима нема већих разлика, разлози због којих су кренули на пут су различити. Неки од њих су кренули у потрази за послом, други у потрази за бољим условима за школовање, неки да би се спојили са члановима својих породица, који су већ стигли до земаља дестинације. Највећи број људи бежи од ратом захваћених подручја, разарања и насиља. Прелазећи огроман пут од земље порекла до земље дестинације, они себе и своје породице излажу бројним ризицима, кријући се у контејнерима бродова, аутомобила, комбија у којима нема довољно ваздуха, илегално прелазећи граничне прелазе, данима ходајући по неприступачним пределима, често без довољно хране, воде и медицинске неге.

Деца мигранти су на овом путу изложена ризицима од различитих видова занемаривања, злостављања и трговине људима. Код оних који су раздвојени од родитеља, изостаје адекватна емотивна подршка, постоји ризик од њиховог ангажовања у ратним

сукобима, неадекватног приступа храни, води, страдања током пута, разним болестима и сл.

Мигранти носе различита искуства из земље порекла, као и различита искуствима са самог пута до наше земље. Без обзира на њихове разлоге кретања, већина користи илегалне канале за прелазак кроз државе на путу ка земљи дестинације и услуге кријумчара људима. Многе државе таква кретања доживљавају као претњу по њихову безбедност, па у складу са тим предузимају различите мере, настојећи при томе да одрже баланс између заштите интереса миграната и заштите интереса својих држављана.

Када се затворе канали легалних миграција у некој земљи, повећава се број илегалних прелазака границе и миграција, чиме се знатно увећава шанса самих миграната да постану жртве различитих видова злоупотребе, па и трговине људима. Увођење политике легалних миграција и отворањем миграционих канала кроз неку државу, повећавају се шансе да мигрантска популација добије адекватну легалну и системски организовану помоћ, чиме се не доводе у додатни ризик од трговине људима.

5. РАЊИВОСТ И РИЗИЦИ ПО ТРГОВИНУ ЉУДИМА У МИГРАНТСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ

5.1. Рањивост и ризици у земљи порекла

Често се међу стручњацима, али и у широј популацији спекулише о томе који фактори представљају ризик за улазак у ситуацију трговину људима. Најчешће не постоји само један, већ се ради о више различитих. Погрешно је уверење да мора постојати кретање, односно транзит жртава. Кретање из једног места у друго не мора нужно постојати, већ се експлоатација може одвијати и у месту где жртва живи. Постоје различити фактори ризика који се најчешће деле на личне, породичне и контекстуалне. Неки од најчешћих фактора ризика су интелектуална или ментална ометеност, сиромаштво, инвалидност, социјална искљученост у било ком смислу, дисфункционалност породице и изостанак њене подршке, недоступност ресурса локалне заједнице и др.

Када говоримо о деци, сама чињеница да њихов когнитивни и емоционални развој још није завршен, те да у великој мери зависе од родитеља или старатеља, указује да су у већем ризику да постану жртве трговине људима, посебно уколико су породице

дисфункционалне (присуство болести зависности, криминала, насиља) или ако дете има неку врсту хендикепа. Ипак, ни један од ових фактора, чак и да се сви појаве у исто време, не мора нужно довести до тога да особа постане жртва трговине људима. У том контексту ни мигранти нису подједнако подложни да буду експлоатисани. Ризик је већи уколико постоје и други отежавајући фактори.

5.2. Рањивост и ризици у земљи транзита

Мигранти, без обзира на разлоге кретања, у повишеном су ризику по здравље и безбедност. Њихова рањивост је у великој мери одређена међусобним односом фактора ризика и фактора заштите.

Најчешћи фактори ризика су: раздвајање од групе осталих миграната, раздвајање од чланова породице (деца од родитеља), илегални преласци граница, путовање без личних докумената, путовање без пуно личних ствари, неадекватна доступност хране, воде, лекова, медицинске неге, искљученост деце из система образовања, непознавање језика земље којом се крећу, културолошке разлике, физичка исцрпљеност, ментална исцрпљеност услед дугорочне изложености стресним догађајима, илегалност боравка на територији друге земље, излагање ризичним и небезбедним рутама и транспортним средствима.

Током путовања ка земљи дестинације, мигранти често бивају врбовани да у интересу кријумчара врше различита кривична дела (помажу у организовању илегалних прелазака границе других миграната) или да у замену за помоћ у илегалном преласку границе за ту услугу морају да се одуже кријумчару у земљи дестинације.

У последње време примећен је ризик и по малолетне мигранте млађе од 14 година, као и домицилно становништво млађе од 14 година (кривично неодговорни), које бива врбовано за организовање и илегално превођење миграната преко границе.

5.3. Рањивост и ризици у земљи дестинације

Мигранти у земљи дестинације по правилу остају дуже него у земљама транзита, а у њима најчешће бивају суочени са другим проблемима који их могу довести у ризик од трговине људима. Већи део новчаних средства која су имали потрошен је на трошкове путовања. Изложени су притиску сродника и породице, који су још увек у земљи порекла и од њих очекују да им

у земљи дестинације обезбеде средства да и они крену на пут. Очекивања оних који долазе како би се привремено склонили од рата су углавном задовољена, јер су сада на сигурном. Они чији је мотив био да дођу и у земљама Западне Европе започну нови живот (пронађу посао, стамбено се обезбеде и школују децу) постају незадовољнији. Сви они постају могуће жртве радне или експлоатације за вршење кривичних дела. Неки од њих су принуђени да се снађу како да зараде новац, како би измирили дуговања кријумчарима који су им помогли да дођу до жељене дестинације.

У земљама транзита, примећено је да многи мигранти не планирају у земљи дестинације да се званично региструју, јер верују да то није у њиховом интересу, те да ће илегално успети дуже да се задрже и илегално раде.

Разумевање појма рањивости и ризика (у земљи порекла, транзита и дестинације) је од кључног значаја за процену ризика од трговине људима. На основу процене њиховог присуства у појединачном случају, лакше се могу препознати они мигранти који су у већем ризику од трговине људима од других.

У земљама дестинације је важно органозовати низ превентивних и заштитних програма, којима би се умањио ризик од трговине људима. Крајњи циљ превентивних програма је да имају широк обухват и да буду усмерени на благовремено препознавање и идентификацију оних у највећем ризику у оквиру мигрантске популације.

6. ИСКУСТВА ЦЕНТРА ЗА ЗАШТИТУ ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У ИДЕНТИФИКАЦИЈИ ЖРТАВА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У МИГРАНТСКОЈ ПОПУЛАЦИЈИ

Мигрантска криза која је одједном преправила територију Републике Србије, наметнула је потребу да се стручњаци запослени у државним, али и невладиним организацијама, који долазе у контакт са мигрантском популацијом, што квалитетније оспособе за рад у овој области. То је изискивало брзо прилагођавање система, установа, организација, појединаца.

Бројне ситуације које су примећене као ризичне, а затим и пријављене надлежним службама прошле су без интервенције, јер су мигранти, до тренутка ступања тих служби у контакт са њима, већ настављали пут са својим групама крећући се ка зе-

мљама дестинације. Највише забринутости стручњака изазвале су ситуације у којима су у ризику била деца (здравственом и безбедносном).

Највећи изазов у раду стручњака, нарочито запослених у службама социјалне заштите представљају ситуације у којима се процењује најбољи интерес деце која не путују у пратњи својих родитеља, а постоји сумња да одрасла особа која путује с њима не успева на адекватан начин да задовољи потребе детета. Увек се изнова поставља питање да ли то дете издвојити и привремено сместити негде (уз увек присутан ризик да поново оствари контакт са групом или кријумчаром) или му омогућити да настави пут са групом, како би у земљи дестинације успео да се споји са чловима своје породице. Стручни радници социјалних служби који доносе такве одлуке су у великој дилеми и немају уходане обрасце „добре праксе“. Намају механизме којима би проверили идентитет детета, као и особа које су у пратњи детета. Језичка и културолошка баријера, као и кратко време и недостатака података о ранијем животу и искуству детета отежавају ову одлуку. Оно што такође представља додатан изазов је то што какву год одлуку да донесе стручни радник у тој ситуацији, у највећем броју случајева нема повратну информацију о исходу појединачног случаја.

У Републици Србији постоји неколико кампова за смештај миграната, као и два прихватилишта за смештај малолетних странаца без пратње. Запослени у тим организационим јединицама тесно сарађују са бројним невладиним и међународним организацијама уз чију помоћ успевају да обезбеде овој деци адекватну подршку и помоћ.

Србија је на „Балканској рути“ представљена као земља транзита. Мигранти нису мотивисани да се у њој дуже задржавају. До овог тренутка није забележен тренд трговине људима међу мигрантима на нашој територији, када је реч о фази експлоатације. Бројне домаће невладине, као и међународне организације износе своје сумње да је велики број миграната који пролазе нашом територијом већ у фази врбовања, а да ће сама експлоатација бити организована у земљи дестинације. Стручњаци који се баве идентификацијом жртва трговине људима у Републици Србији, као и стручњаци у другим државама тешко у таквим случајевима могу да се изјасне да се у појединачној ситуацији заиста ради о трговини људима. Евентуално могу проценити да се ради о постојању повећаног ризика од трговине, те у складу са тим предузети неопходне мере.

ЛИТЕРАТУРА

- Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 19/2009 од 19. марта 2009. године.
- Кривични законик, *Службени гласник* бр. 85/2005, 88/2005. - испр., 107/2005. - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013. и 108/2014.
- Центар за заштиту жртава трговине људима, Internet, <http://www.centarzztlj.rs/index.php/statistika>, 30/09/2016
- Council of Europe (CoE). (2005). *Council of Europe Convention on action against trafficking in human beings* (CETS No. 197), Internet, <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/basic-texts>, 30/09/2016.
- Council of Europe (CoE), <http://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/country-reports>, 30/09/2016, 30/09/2016
- UNHCR, Internet, <http://www.unhcr.rs/>, 28/09/2016
- US State Department, *Trafficking in Persons report*, 2016. <http://www.state.gov/documents/organization/258876.pdf>, 05/09/2016

Danijela Barjaktarovic, Mirko Vreca

IDENTIFICATION OF THE VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING IN THE CONTEXT OF MIGRATION

Resume

Human trafficking, as a global phenomenon, has become popular during the 90s of XX century, which led to the intensification of efforts of the international community in the search for mechanisms to combat this socially dangerous phenomenon. All activities of the international community are focused on creating a regulatory and institutional framework for combating trafficking in persons with special emphasis on the areas of prevention, identification of trafficking victims, prosecution of perpetrators and the provision of adequate assistance and support to victims of trafficking. Applicable international standards require states to establish an effective and comprehensive framework for the protection of victims of human trafficking, which involves concerted action of all stakeholders both at the strategic level as well as in dealing with the protection of victims in each individual case. An integrated and comprehensive approach, based on human rights, focusing on victims of trafficking and protection of its rights is a major characteristic of institutional framework of each country in the fight against human trafficking. As an important link in the

fight against human trafficking particularly emphasizes the need for establishing an effective mechanism for identifying victims of human trafficking. Identification of the victims of human trafficking in the Republic of Serbia is within the jurisdiction of the Centre for the Protection of victims of human trafficking. In this text, you can see the basic characteristics of migration in the territory of the Republic of Serbia and the characteristics of the victim identification process of human trafficking in the context of these migrations. The fact that migrants do not stay longer than 72 hours, there are lot of them, but only passing through Serbia, are aggravating circumstances for the identification of victims of trafficking. Migrants themselves, are not motivated for “self-identification” and for reporting the cases of possible exploitation, which is understandable, because their aim is to go to EU countries, but not staying in Serbia. Most migrants stay in Serbia for a short period of time, and the possibility of establishing a relationship of trust that is critical for identification, has been significantly reduced. Cultural differences and language barriers also make identification harder. It is evident that migration carry with them a number of risks of human trafficking, particularly when it comes to children. Fast moving, short stop in order to reach the destination country, as soon as possible, increases the risk for other offenses (human smuggling). The current data of Center for the Protection the Victims of Human Trafficking indicates that, in the context of migration, we haven’t registered the trend of trafficking in Republic of Serbia. Although not observed trend of human trafficking in the Republic of Serbia as a transit country, we assume as very important to organize adequate preventing and protective programs in countries of destination, which would reduce the risk of human trafficking. The ultimate goal of prevention programs that have a broad scope and be directed to the timely recognition and identification of those most at risk within the migrant population.

Key words: the phenomenon of human trafficking, identification of victims of trafficking, factors of vulnerability, planning of preventive measures.

* Овај рад је примљен 03. 10. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.

Нада М. Радуиќи*

Институт за политичке студије, Београд

УТИЦАЈ УНУТРАШЊИХ МИГРАЦИЈА НА ДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК СРБИЈЕ**

Сажетак

Миграције становништва на простору Србије саставни су део њене прошлости и садашњости условљене историјским, економским, политичким и бројним другим чиниоцима. У раду се најпре истражују миграције као сложен феномен, затим на основу пописних података промене у кретању мигрантског и аутохтоног становништва, мигрантска популација према врсти миграција, као и њихов утицај на обим, просторну дистрибуцију и основне демографске структуре. Унутрашње миграције и њихов утицај на популациони развитак Србије у другој половини 20. века биле су значајне, подстакнуте убрзаним друштвено-економским развојем и урбанизацијом земље, проузрокујући сасвим нову просторну дистрибуцију становништва. У том периоду најчешће преовлађују миграције село-град, као и пресељавања између градских насеља, али и миграције ка насељима или општинама која су се привредно брже развијале. На тај начин миграције су с једне стране довеле до знатне концентрације становништва Србије на малом простору, а с друге стране до насељске дезинтеграције и пражњења руралних подручја.

Кључне речи: унутрашње миграције, аутохтоно и мигрантско становништво, просторна дистрибуција, демографски развој, миграције село град, попис, миграциона политика, Србија.

* Виши научни сарадник

** Рад је реализован у оквиру пројекта *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (број 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Миграције становништва представљају сложену друштвену појаву, имају важно место и од посебног су утицаја на демографски развој Србије. Значајна миграциона кретања, како унутрашња тако и спољна, у другој половини 20. века и почетком 21. века, утицала су на бројност, територијални размештај, као и структурне карактеристике укупне популације Србије. Данас се на простору Србије суочавамо са свим врстама миграција, различитих по обиму, интензитету, правцима, узроцима и последицама. У синергији са демографским ефекатима који су бројни, сложени и међусобно испреплетани, економске, социјалне и културне последице миграционих кретања могу изазвати поред друштвено пожељних промена и читав низ проблема и диспропорција и тако утицати на демографски и одржив развој земље. Последњих година миграције су као комплексан и недовољно истражен феномен уврстиле се у ред оних друштвених појава које сходно њиховој политичкој обојености окупирају ширу научну и друштвену пажњу.

1. МИГРАЦИЈЕ КАО КОМПЛЕКСАН ФЕНОМЕН

Миграције становништва представљају појаву стару колико и људска врста. Условљене су многобројним чиниоцима, својствене су човеку, његовом социо-културном развоју и тежњи за променом начина живота. На комплексну природу миграција указују бројни појавни облици, фактори, узроци, као и демографске, етничке, географске, економске и политичке последице које се испољавају у свим историјским епохама и делују на друштвени развитак сваке популације. Сложена детерминистичка основа миграционих процеса обухвата безброј обележја и очигледних и скривених веза чије деловање стоји у каузалној повезаности не само са тзв. независним променљивим фактором, односно спољним утицајем, већ и са унутрашњим особеностима људских популација у којима свака индивидуа и заједница партиципира својим понашањем, одлукама, мотивима и циљевима. То понашање не тако ретко измиче рационалним критеријумима и друштвено усмереном управљачком деловању.¹⁾

У ранијим научним радовима анализирајући претежно квантитативни аспект миграција наглашавана је уска корелаци-

1) Милован Радовановић, „Људске миграције као компонента и чинилац друштвено-историјског и географског процеса“, *Гласник српског географског друштва*, Бања Лука, бр. 01/1989, стр. 27–36.

она веза између миграција и нивоа економског развоја. Каснија истраживања узимају поред економских и социјално-демографске варијабле за које се квалитативном анализом претпоставља да могу деловати на емиграционо тј. имиграционо подручје (на пример, ниво природног прираштаја, густина насељености, удео градског становништва, затим образовна структура, национална припадност, различитост језика или религије и слично). У настојању да се објасне миграције и концепира једна универзална теорија урађена су бројна истраживања, али су углавном фокусирана само на детерминишуће факторе миграција. Још крајем 19. века, познати научник Џорџ Равенштејн је у погледу унутрашњих миграција дошао до неких општих закључака и одређених законитости, али без теоријског приступа њихвом проучавању, а то су: већина миграната се креће на краће дистанце, сваком миграционом току одговара контраток, економски мотив је најјача сила која покреће пресељавање становништва, на краће дистанце већи је број жена миграната и друго.²⁾ Касније у теоријским разматрањима других аутора (Бог, Ли и др.) долази до изражаја теорија *pull* и *push* фактора која посматра миграције као резултанту одбијајућих и привлачећих чинилаца између места порекла и места одредишта. Као *push* фактори наводе се: опадање неког ресурса, губитак посла, дискриминација услед политичких, религијских, етничких разлога и други, а као *pull* фактори: веће могућности за запошљавање, погоднија средина и бољи животни услови, шанса за виши доходак и други. Међутим, реч је само о класификацији фактора који делују на миграције, а не универзалној теорији о миграцијама. Тако су у суштини само интерпретиране разлике које су присутне од једног до другог миграционог тока, али не и зашто се оне испољавају, посебно када је реч о разликама између подручја или између појединих категорија становништва, због чега постојеће теорије само доприносе каузалној анализи миграција јер недостају теоријска објашњења.³⁾

Мада се у сложеном комплексу чинилаца који делују на миграције примат даје економском, као основном и доминантном, бројне карактеристике и узроци миграционих процеса не могу се

2) George Ernest Ravenstein, "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, Royal Statistical Society, Vol. 48, No. 2/1885, pp. 167–227, доступно на: <http://www.jstor.org/stable/2978181>

3) Милован Радовановић, „Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији“, *Зборник радова*, књига 43 (приредио: Милош Зеремски), Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, 1991, стр. 57–91.

подвести само под једну групу фактора јер се неке значајне појаве одигравају супротно економском критеријуму. Као и код многих других демографских феномена, деловање различитих чинилаца је испреплетано и сложено, па се тешко може објаснити зашто код појединих група становништва долази, а код других, у идентичним економским и друштвеним околностима не долази до миграција. „Сеобе су у људској природи. Сваки учесник у њима плаћа своју карту и пише своју животну причу. Не без разлога и не без последица.“⁴⁾ Лични разлози пресељавања су увек сложени, а значај и деловање појединих чинилаца различити су од појединца до појединца, што заправо значи да психолошки фактор представља онај окидач којим се активира деловање свих осталих. Будући да је тешко мерљив и да се не може обухватити преко статистичких и других квантитативних показатеља, неопходна су посебна, на то усмерена истраживања. Миграциона кретања у сваком случају треба сагледавати у контексту укупног друштвеног развоја, а узрочно-последичне релације овог феномена (економске, етничке, политичке, психолошке, социо-културне и друге) представљају незаобилазну основу за што објективније оцењивање улоге и утицаја миграција на свеукупан друштвено-економски развој.⁵⁾

Анализа миграција обухвата низ различитих аспеката, као што је квантитативни (миграциони салдо, токови и типови миграција и слично), затим селективност миграната према различитим обележјима (полу, старости, националности), миграционе особине појединих подручја и друго. На пример, етничка припадност миграната и правац пресељења могу се релативно лако статистички регистровати, али за утврђивање колико етнички моменат делује на миграције неопходна су истраживања различитих научних дисциплина које се баве овим феноменом. Историјски посматрано, познато је да етнички фактор у време ратова, друштвених криза, промена државних граница, међунационалних конфликта и сукоба постаје кључни покретач сеоба становништва, али остаје нејасно његово деловање и препознавање у мирнодопским временима. Различито деловање етничког фактора отежава његову анализу јер он може бити подстицај за исељавање,

4) Frank J. Frost, "Fallmerayer revisited", in: *Migration in Balkan History* (eds. Radovan Samardžić, Dimitrije Đorđević), Department of History, University of California, Santa Barbara, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 1989, pp. 113–126.

5) Нада Радушки, *Националне мањине у Централној Србији: етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, 2007, стр. 105–119.

досељавање, подстицај у оба смера и најзад подстицај за остајање у својој групи и хомогеној средини или средини у којој група потенцијалних миграната чини већину становништва.⁶⁾ Дакле, утицај миграционих токова на пораст или опадање становништва, као и просторну дистрибуцију и демографске структуре је релевантан и директно или индиректно повезан са економским, етничким, геополитичким и бројним другим чиниоцима.

2. ПРОСТОРНА ПОКРЕТЉИВОСТ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Миграције становништва на простору Србије, као саставни део њене прошлости и садашњости, условљене су историјским и друштвеним збивањима, а у исто време проузрокују значајне демографске, економске и социо-културне импликације Историјски посматрано, миграционе струје трају вековима уз појаву повремених великих сеоба становништва. Тако је још Јован Цвијић, утемељивач научног истраживања миграција код нас, проучавајући узроке метанастазичких кретања издвојио поред ратова и буна, економске, политичке, климатске, као и неке друге специфичне факторе, истовремено анализирајући и последице миграција односно начине адаптирања људи на нову средину, социјално и етничко прилагођавање, процесе асимилације, формирање нових етничких група и варијетета, мењање вере и националности.⁷⁾

Током читавог 20. века на простору Србије одвијала су се интензивна миграциона кретања, а Први и Други светски рат довели су до огромних померања и промена у становништву. Миграције су настављене и касније, у мањем или већем обиму, најпре у контексту аграрне колонизације од 1946. до 1948. године када се у Војводину доселио велики број лица из других република

6) Ружа Петровић, *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987, стр. 17.

7) „Да би се тачно могао одредити узрок који је преовлађивао, исторички, психолошки или економски, морао би се засебно испитати сваки метанастазички случај. Ми смо јако склони да бежаније пред завојевачком војском сматрамо као главне сеобе, тим пре што тада свет одједанпут у масама крене. Међутим, при сеобама услед економских и психолошких узрока ретко кад одједном крену велике групе становништва; махом мање групе, најчешће поједине породице; њихова кретања су спора. Али су ове миграције сталне, трају вековима, пролазе мирно, махом неопажено, а њима се у ствари највише измени састав становништва појединих области.“ Видети: Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966, стр. 133.

бивше СФРЈ. Колонизација напуштених простора са израженом етничком селективношћу миграната, интензивне емиграције припадника неких националности (Немци и др.), политичке емиграције одмах после Другог светског рата, учинили су овај простор изузетно динамичним и турбулентним. Снажна индустријализација земље у периоду од 1948. до 1961. године довела је до интензивног пресељавања претежно сеоског становништва у градове и бројних демографских промена. Од седамдесетих година, економске миграције радноспособног становништва у иностранство, као нови вид просторне мобилности, трају са већим или мањим интензитетом до данашњих дана, а због неповољних политичких и економских прилика, Србија је искусила и нови талас одсељавања и то младих и високообразованих лица (тзв. одлив мозгова). Крајем 20. века услед дезинтеграције земље, стварања нових држава на простору бивше СФРЈ, етничких конфликта и ратних сукоба, нова миграторна кретања, добровољна и присилна имала су за последицу долазак огромног броја избеглица у Србију, као и интерно расељених лица са простора Косова и Метохије због политичких прилика. Талас исељавања становништва у иностранство се наставља што удружено са негативним трендовима у природном кретању становништва утиче на бројност, односно доводи до депопулације и регионалних диспропорција. Истовремено, бројне економске и политичке промене у Србији утицале су на популациону динамику и појачале деловање континуираних миграција на релацији село-град, напуштање руралних и неразвијених подручја и концентрисање становништва у неколико већих градских центара што има бројне негативне импликације на демографски, економски и политички развитак земље.

Унутрашње миграције и њихов утицај на популациони развитак Србије у другој половини 20. века биле су значајне, подстакнуте убрзаним друштвено-економским развојем и урбанизацијом земље, проузрокујући сасвим нову просторну дистрибуцију становништва. У том периоду најчешће преовлађују миграције село-град, као и пресељавања између градских насеља, али и миграције ка насељима или општинама која су се привредно брже развијала. На тај начин миграције су, с једне стране, довеле до знатне концентрације становништва на малом простору (урбане агломерације, индустријски центри, градска насеља, туристички центри и друго), а с друге стране до насељске дезинтеграције

на широком претежно руралном и аграрном простору.⁸⁾ Обим и динамику поменутог процеса најбоље илуструје велики егзодус са села, односно подаци о драстичном смањењу удела пољопривредног, као и о значајном повећању удела градског у укупном становништву Србије.

2.1. Аутохтоно и мигрантско становништво – попис 2011.

Попис становништва је главни и најважији извор за демографска истраживања миграционих кретања упркос извесним ограничењима у погледу методологије и компарације са ранијим пописним резултатима. Једна од основних анализа је стање и промене апсолутних вредности и процентуалног удела мигрантског и аутохтоног становништва Србије. Општа покретљивост становништва, као основни показатељ просторне мобилности, подразумева удео лица у укупној популацији која су се најмање једном у животу пресељавали. Према пописној дефиницији из 2011. године, аутохтоним становништвом сматрају се лица која непрекидно од рођења станују у истом насељу, односно лица која се никада нису селила, док се досељеним или мигрантским становништвом сматра лице које се у насеље становања доселило из другог насеља у Републици Србији или из иностранства.

У Србији је у другој половини 20. века дошло до јачих миграционих кретања што се види из тренда и промена у уделима аутохтоног и досељеног становништва. Тако резултати пописа из 1953. године показују да од укупно 7,0 милиона становника, мигрантска лица чине 2,4 милиона са уделом у укупној популацији од 35,1%, да би се у наредном периоду тај удео континуирано повећавао (изузев у последњем међупописном раздобљу). Од осамдесетих година забележен је тренд опадања апсолутног броја миграната због изражене депопулације, као и због промене дефиниције укупног становништва. Према последњем попису,⁹⁾ од укупно 7,2 милиона становника у Србији (без Косова и Метохије), мигрантска лица чине 3,2 милиона (45,0%), а аутохтона 3,9 милиона (55,0%) (табела 1).

8) Радослав Стевановић, „Мигрантско становништво Србије“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио: Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр.73–76.

9) Последњи попис становништва (2011) није спроведен на Косову и Метохији, док је у општинама Бујановац и Прешево смањен обухват јединица пописа услед бојкота од стране већине припадника албанске националне мањине.

Табела бр. 1:
Укупно, аутохтоно и досељено становништво, Србија,
1953–2011.

Година	Укупно	Аутохтоно		Досељено	
		Број	%	Број	%
1953.	6.979.154	4.529.879	64.9	2.449.275	35.1
1961.	7.642.138	4.705.513	61.6	2.936.625	38.4
1971.	8.446.591	4.894.211	57.9	3.552.380	42.1
1981.	9.313.676	5.387.635	57.8	3.926.041	42.2
1991.	8.118.917	4.488.155	55.3	3.630.762	44.7
2002.	7.498.001	4.065.776	54.2	3.432.225	45.8
2011.	7.186.862	3.949.271	55.0	3.237.591	45.0

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Напомена: Подаци пописа од 1953. до 1981. године односе се на целу територију Републике Србије, док последња три пописа не садрже податке за Косово и Метохију.

Развитак модерних миграција у Србији у другој половини 20. века, односно трансфер из пољопривредних у непољопривредне делатности и из сеоских у градска насеља уз дејство избегличких миграција усмерених претежно ка градовима, промениле су односе аутохтоног и мигрантског становништва по типу насеља.¹⁰⁾ Тако, у погледу аутохтоног и мигрантског становништва постоји велика издиференцираност посматрано по општинама Србије. Највеће уделе аутохтоних лица бележи општина Жагубица (81%), затим Ковачица, Сјеница, Нови Пазар, Мало Црниће, Жабари и Косјерић (преко 70%). Већину ових општина карактерише депопулација, низак наталитет и негативне вредности природног прираштаја, док с друге стране поједине од њих (Сјеница, Нови Пазар) имају високе стопе наталитета и велики удео младих. На миграције које доводе до депопулације утичу и спонтана расељавања услед неповољних климатских услова, нарочито из планинских предела или пограничних подручја која нису погодна за живот и становање. По већем учешћу селидбеног становништва издваја се мали број општина, односно од укупног броја свега

10) Радослав Стевановић, „Утицај избегличке популације на демографски раст становништва Србије – попис 2002“, у зборнику: *Регионални развој и демографски токови балканских земаља* (приредио: Љубиша Митровић), Економски факултет, Ниш, 2004, стр. 116–130.

шестина има преко 50% мигрантских лица, као што су: Петроварадин (74%), Сремски Карловци (61%) и београдске општине Гроцка (59%), Барајево (58%), Палилула (56%), Сурчин (55%) и Нови Београд (55%). У апсолутном смислу, највише досељених живи у Београду (око 860 хиљада), затим у Новом Саду (око 200 хиљада) и Нишу (око 120 хиљада). Веће уделе миграната имају и економски развијеније општине, затим оне изразито туристички оријентисане, као и општине са већим уделима избеглица. Појачане миграције у велике градове допринела је централизација привредних активности, па у највећим градовима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац) живи око једне трећине укупног становништва Републике Србије.

2.2. Мигрантско становништво према типу миграција – попис 2011.

Обим просторне покретљивости становништва Србије према попису 2011. године показује да 3,2 милиона чини мигрантска популација (45,0%), при чему регионално посматрано Београдски регион има највеће уделе (51,8%), а регион Јужне и Источне Србије најмање уделе миграната (41,3%) у укупном становништву тих региона.¹¹⁾ Од укупног броја миграната на простору Србије готово 700 хиљада (21,5%) учествовало је у локалим миграцијама, док је просторна покретљивост између области (округа) још већег обима (1,2 милиона или 38,0%), тако да поменута два типа миграција обухватају готово два милиона или 60% мигрантског становништва Србије (табела 2).

Табела бр. 2:

Становништво Србије (без КиМ) према миграционим одликама, 2011.

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Рег.Шумадије и Западне Србије	Рег. Јужне и Источне Србије
Укупно становништво	7186863	1659440	1931809	2031697	1563916

11) Пописни подаци из 2011. године исказани су по први пут у складу са Уредбом о номенклатури статистичко-територијалних јединица, по којој је Србија подељена на две функционално територијалне целине (северну и јужну Србију) и пет региона: У оквиру Србија-север налази се Београдски регион и регион Војводине, док Србију-југ чине: регион Шумадије и Западне Србије, регион Јужне и Источне Србије и регион Косова и Метохије (без података). Сваки регион обухвата одређени број области (бивши окрузи) у оквиру којих су сврстане општине.

Аутохтоно	3949797	799649	1039953	1191520	918675
Досељено:	3237065	859791	891856	840177	645241
из другог насеља исте општ.	697442	40071	153635	297605	206131
из друге општине исте обл.	536161	105385	139106	157940	133730
из друге области	1231494	440035	268871	275731	246857
из бивших република СФРЈ	687948	248262	303664	90981	45041
из других земаља	82580	25506	26319	17528	13227
Непознато	1440	532	261	392	255
			Структура	(%)	
Укупно становништво	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Аутохтоно	55.0	48.2	53.8	58.6	58.7
Досељено	45.0	51.8	46.2	41.4	41.3
Досељено становништво:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
из другог насеља исте општ.	21.5	4.7	17.2	35.4	31.9
из друге општине исте обл.	16.6	12.3	15.6	18.8	20.7
из друге области	38.0	51.2	30.1	32.8	38.3
из бивших република СФРЈ	21.3	28.9	34.0	10.8	7.0
из других земаља	2.6	3.0	3.0	2.1	2.0
Непознато	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, *Миграције*, књига 9, Републички завод за статистику, Београд, 2013, стр. 13.

Посматрано по регионима, једино Београдски регион има већи удео мигрантског (51,8%) него аутохтоног становништва (48,2%). У томе је велику улогу имао Београд, као главни град Србије и бивше СФРЈ, политички, културни и административни центар који је своју популациону експанзију базирао на механичкој компоненти пораста. Несумњиво, његова имиграциона атрактивност је велика с обзиром да се највећи број досељених у претходном периоду налази управо у Београду, а у исто време битно се разликује по значају од осталих подручја централне Србије која представљају претежно емиграциона подручја.¹²⁾ По структури мигрантског становништва, преко половине се доселило из других области (440 хиљада или 51,2%), а одмах затим из бивших југословенских република (248,3 хиљада или 28,9%), па 80% чине само та два типа миграција. Политичке околности у последњој деценији 20. века имале су за резултат долазак огромног број избеглих лица из бивших југословенских република од којих се велики број настанио у Београду.

У структури војвођанске популације према миграционим карактеристикама више је аутохтоног (1,0 милиона или 53,8%) него досељеног становништва (891,9 хиљада или 46,2%), при чему су од укупног броја миграната највише, преко једне трећине (303,7 хиљада или 34,0%) из бивших југословенских република. У Војводини су заступљени у мањем обиму и други типови просторне покретљивости највише између округа (30,1%), као и локална пресељавања у оквиру исте општине (17,2%).

Регион Шумадије и Западне Србије одликује претежно аутохтоно становништво (1,2 милиона или 58,6%). Од 840,2 хиљаде миграната, 297,6 хиљада (35,4%) учествовало је у локалним пресељавањима што заједно са досељеним лицима између области (32,8%) чини преко две трећине укупног броја миграната. Ова врста пресељавања указује на интензитет мобилности у оквиру исте општине што је најизраженији тип миграција у овом региону.

Регион Јужне и Источне Србије карактерише најмања просторна покретљивост становништва (645,2 хиљаде или 41,3% миг-

12) Велики популациони раст Београда резултат је снажног механичког прилива, а најинтезивнијег у периоду од 1961. до 1981. године и то из свих делова бивше СФРЈ. Према степену регионалне диференцијације, више од две трећине мигрантског становништва Београда досељено је из Србије (највише из централне Србије), затим једна четвртина из Босне и Херцеговине и Хрватске, а око 8% из осталих република. Видети: Бранислав Стојановић, „Досељавања у Београд“, у зборнику: *Погледи на миграције становништва Југославије* (приредио: Мирољуб Ранчић), Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 1990, стр. 88–103.

раната). У структури досељених лица, готово две петине (38,3%) чине пресељавања између области, затим локална (31,9%), као и међуопштинске миграције (20,7%).

У последњем попису регистровано је 687,9 хиљада досељених лица из бивших југословенских република (Хрватске, Босне и Херцеговине, знатно мање из Словеније и Македоније) и они су чинили око једне петине (21,3%) укупног мигрантског становништва Србије. Највише досељених из република бивше СФРЈ, посматрано по регионима, и апсолутно и релативно, регистровано је у Војводини (303,7 хиљада или 34%) затим у Београдском региону (248,3 хиљада или 28,9%), а најмање у региону Јужне и Источне Србије (45,0 хиљада или 7,0%). Дакле, од укупног броја досељених из бивших југословенских република преко две трећине се налази у региону Војводине и Београда. Значајна имиграциона кретања у Војводини резултат су не само велике колонизације после Другог светског рата, већ и доласка огромног броја избеглица услед ратних и политичких прилика у последњој деценији 20. века, при чему је у миграцијама овог типа знатно више досељених у градска него сеоска насеља.

Са регионалног аспекта, треба још истаћи да је у структури мигрантске популације Србије релативно мало лица који су се доселили из иностранства (82,6 хиљада или 2,6%) и у том смислу нема значајнијих разлика по регионима.

2.3. Миграције село-град

Убрзана индустријализација земље после Другог светског рата, повећање животног стандарда, промена структуре потрошње и механизација пољопривреде основни су разлози наглог смањивања пољопривредног становништва Србије. Иако је овакав тренд био присутан и у другим земљама, у Србији је трансфер становништва село-град био исувише брз, стихијски проузрокујући бројне поремећаје у старосно-полној структури и демографском развоју аграрне популације.¹³⁾ Хронолошки посматрано, пописни подаци показују да је у временском раздобљу од 1953. до 2011. године број пољопривредног становништва смањен са 4,1 милион или 66,0% на 491,5 хиљада или 6,8% укупне популације Србије (без Косова и

13) Нада Радушки, „Пољопривредно становништво“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 1991. године*, Институт друштвених наука, Републички завод за статистику, Београд, 1995, стр. 272–277.

Метохије), при чему је највеће апсолутно опадање (за преко милион) забележено седамдесетих година 20. века, а тренд опадања је настављен и у наредном периоду (табела 3).

Табела бр. 3:
Пољопривредно становништво Србије, 1953–2011.

Година пописа	Укупан број	Удео у укупном становништву (%)
1953	4.071.805	66.0
1961	3.671.669	55.0
1971	3.078.667	42.7
1981	1.905.029	25.5
1991	1.305.426	17.3
2002	817.052	10.9
2011	491.488	6,8

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Напомена: Подаци за период 1991–2011. односе се на Републику Србију (без КиМ).

Развој пољопривредног становништва у Србији детерминисали су економски и некономски фактори. Међу економским, најважнију улогу имала је индустријализација као основни метод развоја у послератним годинама што је требало да обезбеди брз економски развој, али са бројним негативним ефектима. Запостављене су друге привредне гране, а нарочито пољопривреда, чија је стопа раста била и неколико пута нижа од индустријске. У пољопривреди није било инвестиционих улагања, цене су се формирале на штету пољопривредних производа, дохоци пољопривредника су били ниски, услови рада су били тешки, а тржиште пољопривредних производа нестабилно, и друго. С друге стране, непољопривредне делатности су постајале све атрактивније због већих, сигурнијих личних доходака и погодности које пружа рад у душтвеном сектору (здравствено и пензијско осигурање и др.), а истовремено је расла и потреба за аграрном радном снагом. Некономски фактори су, такође, имали битан утицај на миграције село-град. Бољи социјални и политички статус радничких, а посебно службеничких занимања, више слободног времена, повољнији услови за образовање деце и многи други привлачећи чиниоци, нарочито су утицали на професионалну оријентацију младих усмерених углавном на непољопривредна

занимања, па се тако после етапе директног прелаза у непољопривреду, процес деаграризације и даље настављао.¹⁴⁾

Миграције становништва из пољопривреде у непољопривредне делатности није увек значајно и промену места боравка, али му је веома често претходио, због чега се урбанизација одвијала спорије од деаграризације становништва. Интензивну деаграризацију није пратио исти темпо урбанизације па се пољопривредно становништво у Србији смањило вишеструко пута више него сеоско (односно становништво неградских, тј. осталих насеља). С друге стране, стопа активности пољопривредне популације имала је узлазни тренд управо због различитог темпа опадања укупног и активног пољопривредног становништва и од шездесетих година знатно је виша од стопе активности укупног становништва Србије. Разлика у овим стопама последица је већег радног ангажовања старијих лица, као и веће економске активности пољопривредника у млађим старосним групама, у којима се иначе непољопривредно становништво још увек школује, због чега је већа искоришћеност радног контингента у пољопривреди.¹⁵⁾

Миграције становништва из села у град, поред несумњиво позитивних ефеката (порастан запослености, веће могућности за образовање, итд.), имале су за резултат и бројне негативне појаве. Наиме, познато је да смањивање радне снаге у пољопривреди може угрозити производњу у овој области ако не дође до бржег повећавања продуктивности него што је смањење економске активности. С тим у вези, имајући у виду да је у тим пресељењима учествовало млађе радноспособно мушко становништво, то се битно одразило на старосно-полну структуру, односно феминизацију (повећање удела жена) и сенилизацију (повећање удела старијих лица) у пољопривредној популацији што се рефлектовало и на све друге аспекте развоја пољопривреде.¹⁶⁾ Може се рећи

14) На однос према пољопривреди посебно су утицали неки економски, идеолошки и културолошки фактори. Економски фактори тичу се апсолутног приоритета који је дат индустријској производњи у односу на друге сегменте економије. Идеолошки фактори имали су исти ефекат на пољопривреду, иако су потицали из различитих перспектива (либералистичка идеологија, комунистичке идеје и др.), док је у културолошком смислу село углавном посматрано као носилац конзервативног, застарелог и превазиђеног. Видети: Милосав Милосављевић, „Пропаст села кроз призму друштвених девијација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2016, стр. 205–229.

15) Биљана Радивојевић, „Економске структуре становништва Србије“, у зборнику: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио: Горан Пенев) Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр. 223–246.

16) Нада Радуски, „Миграције село-град и негативне импликације на развој пољопривреде Србије“, у зборнику: *Становништво и развој* (приредио: Веселин Вукотић), Центар за економска истраживања Института друштвених наука, Београд, 2012, стр. 178–185.

да су сенилизација и феминизација становништва практично оставили село без радне снаге, а пољопривреда је постала запостављена привредна делатност. Процес деаграризације имао је за непосредну последицу нагло старење не само укупног, већ и активног пољопривредног становништва. Демографско старење представља процес који је већ дуже време присутан у Србији, али је у пољопривреди још интензивнији чиме је значајно угрожена проста репродукција ове популације. За разлику од укупног, брже старење пољопривредног становништва било је пре свега условљено масовним миграцијама село-град које су биле изразито селективне по старости и полу представљајући ограничавајући фактор развоја пољопривреде. Тако, у укупној аграрној популацији готово једна трећина (31,1%) је старија од 55 година, а 17,7% од 65 година, док је још лошији старосни састав радне снаге што најбоље илуструје податак да је сваки други пољопривредни произвођач старији од 50 година, а што је веома неповољна за развој и обављање пољопривредне делатности.¹⁷⁾ За решавање проблема и заустављање процеса деаграризације неопходне су мере државе и стварање повољнијих економских услова за развој пољопривреде и села, преко политике стимулисања и подстицања на бављење пољопривредном производњом, затим, субвенцијама, кредитном, инвестиционом и переском политиком.

Миграције су биле и остале велики покретач друштвених промена. Бројни демографски, економски, социјални, културни и политички фактори и даље ће узроковати миграције становништва, па је на држави да имајући у виду последице различитих миграционих кретања ефикасно и доследно доноси и споводи мере миграционе политике, а све у циљу равномерног и стабилног друштвеног развоја Србије.

ЛИТЕРАТУРА

Милосављевић Милосав, „Пропаст села кроз призму друштвених девијација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 02/2016, стр. 205–229.

Петровић Ружа, *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987.

17) Наведени трендови углавном су последица повећаног пензионисања пољопривредника, код којих је уведено обавезно пензионо осигурање (почев од 1987. године) под истим условима као и за непољопривреднике. То се одразило и на релативно смањење лица те старости у укупном пољопривредном становништву, односно пољопривредној радној снази, што је донекле изменило и старосни састав како укупног, тако и активног пољопривредног становништва.

- Радивојевић Биљана, „Економске структуре становништва Србије“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио: Горан Пенев) Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр. 223–246.
- Радовановић Милован, „Људске миграције као компонента и чинилац друштвено-историјског и географског процеса“, *Гласник српског географског друштва*, Бања Лука, 01/1989, стр. 27–36.
- Радовановић Милован, „Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији“, *Зборник радова*, књига 3 (приредио: Милош Зеремски), Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ, Београд, 1991, стр. 57–91.
- Радушки Нада, *Националне мањине у Централној Србији: етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
- Радушки Нада, „Пољопривредно становништво“ у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 1991. године*, Институт друштвених наука, Републички завод за статистику, Београд, 1995, стр. 272–277.
- Радушки Нада, „Миграције село-град и негативне импликације на развој пољопривреде Србије“, у зборнику: *Становништво и развој* (приредио: Веселин Вукојић), Центар за економска истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 2012, стр. 178–185.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002., Пољопривредно становништво*, књига 7, Београд, 2004.
- Републички завод за статистику, *Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији*, Београд, 2013.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Миграције*, књига 9, Београд, 2013.
- Стевановић Радослав, „Мигрантско становништво Србије“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002.године* (приредио: Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, 2006, стр. 73–76.
- Стевановић Радослав, „Утицај избегличке популације на демографски раст становништва Србије – попис 2002“, у зборнику: *Регионални развој и демографски токови балканских земаља* (приредио: Љубиша Митровић), Економски факултет, Ниш, 2004, стр. 116–130.
- Стојановић Бранислав, „Досељавања у Београд“, *Погледи на миграције становништва Југославије*, Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 1990, стр. 88–103.
- Цвијић Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966.
- Frost J. Frank, “Fallmerayer revisited“, in: *Migration in Balkan History* (eds. Radovan Samardžić, Dimitrije Đorđević), Department of History, University of California, Santa Barbara, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 1989, pp. 113–126.
- Ravenstein Ernest George, “The Lows of Migration“, *Journal of the Statistical Society of London*, Royal Statistical Society, Vol. 48, No. 2/1885, pp. 167-227. Internet, <http://www.jstor.org/stable/2978181>.

Nada M. Raduski**IMPACT OF INTERNAL MIGRATION ON
DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF SERBIA****Resume**

Migration of population has historically been one of the key phenomena that caused numerous changes in all fields of social life. The stressed differences in regional mobility of population indicate to a causative-consequential connection of migration trends with economic, political, cultural and other factors, then with ethnic traits of nationalities, as well as socio-economic development degree of immigration, i.e. emigration region. Internal migration and its impact on the population development of Serbia in the second half of the 20th century were significant, driven by the rapid socio-economic development and urbanization of the country, causing a completely new spatial distribution of the population. A number of economic and political changes in Serbia are especially affected the population dynamics and amplification of migration from rural to urban areas, leaving rural and underdeveloped areas and concentration of the population in several major urban centers, which has many negative implications for the demographic, economic and political development of the country. The end-result of the complex and contradictory processes taking place in the agriculture throughout the period since the Second World War is depopulation and persistent crisis in agriculture. Mass transfer of rural population to cities and transition from agricultural to non-agricultural activities has had a series of negative demographic, economic, sociological, cultural and others consequences. The decline in agricultural population (from 66.0% in 1953 to 6.8% in 2011) is one of the most significant changes in the social and economic structure of population in Serbia. Due to the characteristic migration patterns by age and sex, they have had a substantial impact on the change in age-sex structure of agricultural population (increasing share of women and old generations). Feminization and senilization of village practically left them without labor force, while agricultural became a neglected activity.

Key words: internal migration, autochthonous and migrant populations, spatial distribution, demographic changes, migration village-city, census, migration policy, Serbia.

* Овај рад је примљен 27. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.

*Ана Параушић**

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

МИГРАЦИЈЕ И ГРАЂАНСКИ РАТОВИ: ПРИРОДА МЕЂУСОБНОГ ОДНОСА

Сажетак

Озбиљност последица које повезаност грађанских ратова и миграција изазивају на индивидуалном, националном али и глобалном плану, условила је велико интересовање не само међународних агенција, већ и шире академске заједнице за проучавање овог проблема. Генерални циљ рада је извођење систематичног прегледа релевантних научних извора, како би се стекли дубински увиди о односу миграција и грађанских ратова. Истраживање је спроведено анализом најутицајнијих теоријских радова, као и резултата емпиријских истраживања која су покретана с циљем да се испитају различите димензије повезаности ове две појаве. У раду је истакнуто неколико основних механизма путем којих миграције и грађански ратови утичу међусобно једни на друге: начин на који грађански рат индукује присилне миграције; различити социјални и здравствени проблеми избеглог становништва као последица грађанског рата; утицај миграција на избијање или интензивирање грађанских ратова. Увидом у домете досадашње академске дискусије о предмету истраживања, можемо закључити да је веза грађанских ратова и миграција врло комплексна и, што је још важније, двосмерна и посредована бројним факторима.

Кључне речи: миграције, грађански рат, присилно расељавање, узајамни утицај, рањиве групе.

* Студент мастер академских студија

1. УВОД

Грађански ратови су појаве које готово увек имају негативне ефекте на све димензије друштва. Најдиректније последице грађанских ратова су жртве и расељена популација. Структура жртава је радикално другачија него у ратовима вођеним почетком XX века: сада су претежна мета цивилно становништво, а не војно особље. На почетку XX века око 90 посто жртава били су војници. До раних деведесетих скоро 90 посто жртава оружаних сукоба су били цивили.¹⁾

Један од уобичајених одговора становништва на свеprisутно насиље током грађанског рата јесте потрага за бољим животом ван свог дома. Кретање становништва, као последица сукоба великих размера, одувек је била појава која је у значајној мери обликовала друштвене и политичке односе у државама. Међутим, овај проблем нарочито је добио на значају по завршетку Првог, а затим и по окончању Другог светског рата, да би након тога уследило још неколико таласа избеглица. Порастом броја грађанских ратова почетком друге деценије XXI века, број присилно расељених достигао је алармантне размере. Према подацима из годишњег извештаја Глобални трендови (*Global Trends*, 2015)²⁾, који издаје Високи комесаријат ОУН за избеглице, број избеглица, тражилаца азила и интерно расељених лица премашио је 65 милиона.

Међу истраживачима постоји велики степен сагласности око негативних последица грађанских ратова на присилно расељавање становништва.³⁾ Током грађанског сукоба долази до уништавања имовине и ресурса људи, ускраћен им је приступ здравственој заштити, а државна власт, преуспевајући новчана средства ка сектору одбране, није у стању да обезбеди основне

1) Edmund Cairns, *A safer future: Reducing the human cost of war*, Oxfam, Oxford, 1997, p. 12.

2) UNHCR, *Global Trends*, 2015, Internet, <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, 30/08/2016.

3) Christian Davenport, Will Moore, Steven Poe, "Sometimes You Just Have to Leave: Domestic Threats and Refugee Movements, 1964–1989", *International Interactions*, Routledge, Abingdon, Vol. 29, No. 1, 2003, pp. 27–55.; Harto Hakovirta, *Third World Conflicts and Refugees: Dimensions, Dynamics and Trends of the World Refugee Problem*, Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 1986.; Erik Melander, Magnus Öberg, *Forced Migration: The Effects of Magnitude and Scope of Fighting*, Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala, 2004.; Will Moore, Stephen Shellman, "Fear of Persecution: Forced Migration, 1952-1995", *Journal of Conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 48, No. 5, 2004, pp. 723–745.

услуге и заштиту свом становништву.⁴⁾ Треба, такође, имати у виду да грађански рат може утицати на присилно расељавање на много начина, и приликом анализе треба узети у обзир бројне факторе.

Веза између миграција и грађанских сукоба није једносмерна. Наиме, становништво матичне земље које се налази у земљи пријема може имати значајног утицаја на интензивирање насиља у земљи у којој је избио грађански рат.⁵⁾ Мигранти, различитим каналима подршке побуњеничким покретима у матичној земљи могу допринети ескалацији непријатељстава као и продуженом трајању грађанских ратова.

У већини теоријских радова и истраживања, под појмом грађански рат подразумева се „оружана борба унутар граница признатог сувереног ентитета између страна које подлежу заједничкој власти у почетку непријатељстава“.⁶⁾ Циљ оружане групе, односно побуњеника, јесте смена режима или сецесија, односно стварање нове државе.⁷⁾ Поред оспоравања званичне власти, други критеријум који би требало да буде испуњен јесте захтев да сукоб буде одређеног интензитета. Уобичајено се узима граница од најмање 1000 жртава које су резултат борбених дејстава, мада постоје значајне варијације у зависности од базе података оружаных сукоба која се користи у истраживању.⁸⁾

-
- 4) Mansoob Murshed, “Conflict, civil war and underdevelopment: an introduction”, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 4, 2002, p. 387.; Anke Hoefler, Marta Reynal-Querol, *Measuring the costs of conflict*, World Bank, Washington, DC, 2003, p. 4.
 - 5) Gina Lei Miller, Emily Hencken Ritter, “Emigrants and the onset of civil war”, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 51, No. 1, 2014, pp. 51-64; Paul Collier, Anke Hoefler, “Greed and grievance in civil war”, *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 56, No. 4, 2004, pp. 563-595.; Paul Collier, Anke Hoefler, “On economic causes of civil war”, *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 50, No. 4, 1998, pp. 563–573.
 - 6) Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 17.
 - 7) Nils Petter Gleditsch, Peter Wallensteen, Mikael Eriksson, Margareta Sollenberg, Havard Strand, “Armed conflict 1946-2001: A new dataset”, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 5, 2002, p. 619; Nicholas Sambanis, “What is civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition”, *Journal of conflict resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 48, No. 6, 2004, p. 836.
 - 8) Једна од накоришћених база података је *The Correlates of War* према којој грађански рат мора да произведе најмање 1000 смрти на бојном пољу током сукоба (David Singer, Melvin Small, *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816–1992.*, The University of Michigan, Ann Arbor, 1994, p. 19). *UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset* има границу од 25 смрти годишње по некомпатабилности страна у сукобу (Nils Petter

На основу анализе радова о последицама грађанских ратова, можемо закључити да су истраживачи своје интересовање пре свега усмерили ка проблему присилног расељавања. За разлику од добровољних миграција које најчешће подразумевају кретање људи из неразвијених у развијене земље и које су мотивисане првенствено економским разлозима, принудно кретање становништва углавном се везује за одлазак из ратом угрожених подручја, као и кретање становништва због природних катастрофа, или политичког, етничког или верског прогона.⁹⁾ У овом раду, акценат је пре свега на феномену присилних миграција које чине две групе становништва: избеглице и интерно расељене особе.¹⁰⁾

У најширем смислу, предмет рада јесте испитивање начина тематизације међуодноса грађанских ратова и миграција у постојећем фонду академске грађе. Истраживање је спроведено анализом најутицајнијих теоријских радова, као и резултата емпиријских истраживања која су покретана са циљем да се испитају различите димензије повезаности ове две појаве. У складу са тим, генерални циљ рада представља извођење систематичног прегледа релевантних научних извора, како би се стекли дубински увиди о односу миграција и грађанског рата. Узимајући у обзир предмет и генерални циљ рада, прегледом постојећег корпуса академских радова биће приказани основни правци теоријског промишљања о изучаваном проблему.

2. ГРАЂАНСКИ РАТ КАО ГЕНЕРАТОР ПРИСИЛНИХ МИГРАЦИЈА

Већина аутора је сагласна да насиље и рат генерално представљају извор угрожавања живота и здравља, услед чега су људи приморани да доносе тешке одлуке да ли да остану или напусте свој дом.¹¹⁾ Перспектива коју заступају ови аутори, такозвана пер-

Gleditsch, Peter Wallensteen, Mikael Eriksson, Margareta Sollenberg, Havard Strand, *op. cit.*, p. 615). Фирон и Лаитин предлажу границу од 100 смрти годишње у просеку током трајања сукоба (James Fearon, David Laitin, "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 97, No. 1, 2003, p. 76).

9) Сита Бали, „Кретање становништва“, у зборнику: *Увод у студије безбедности* (приредио: Пол Вилијамс), Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2012, стр. 588.

10) Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, *op. cit.*, p. 8.

11) Will Moore, Stephen Shellman, "Refugee or Internally Displaced Person? To Where Should One Flee?", *Comparative Political Studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No.

спектива оријентисана на избор (*choice-centered*), допринела је значајно теоријском заснивању анализе присилних миграција у условима грађанског рата. Међутим, остаје нејасно, на индивидуалном нивоу, зашто поједини одлучују да избегну, док се други одлучују за останак.¹²⁾

Научници су, такође, анализирали утицај насиља учињеног од стране званичне владе насупрот насиљу чији су починиоци побуњеничке групе, где налази истраживања указују да без обзира на актера, насиље има значаја приликом индуковања миграција.¹³⁾ Неслагања се јављају када се расправа прошири на питање интензитета и природе сукоба који би представљао окидач насилних миграција.¹⁴⁾

Током грађанског рата припадници и побуњеничких покрета и званичне власти могу несметано да краду, силују и убијају. Примарни одговор на страх од ових претњи током грађанског рата јесте миграција. Људи покушавају да измeste своју имовину у безбеднија подручја, а потом и сами одлазе.¹⁵⁾

У одређеној мери, повећан интензитет миграција услед грађанских ратова је резултат нове војне праксе. Побуњеници често практикују насилне стратегије регрутовања, стога људи беже да би избегли регрутацију. На пример, у Непалу је око 35000 младих мушкараца побегло у Индију како би избегли присилну регрутацију Маоиста.¹⁶⁾ Припадници сукобљених страна некада намерно циљају цивилно становништво како би извазвали миг-

5, 2006, pp. 599-622.; Erik Melander, Magnus Öberg, Jonathan Hall, "Are "New Wars" More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War", *European Journal of International Relations*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 15, No. 3, 2009, pp. 505-36.; Aristide R. Zolberg, Astri Suhrke, Sergio Aguayo, *Escape from Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*, Oxford University Press, Oxford, 1989.

12) Prakash Adhikari, "Conflict-Induced Displacement, Understanding the Causes of Flight", *American Journal of Political Science*, Wiley-Blackwell, Oxford, Vol. 57, No. 1, 2013, p. 82.

13) Clair Apodaca, "Human Rights Abuses: Precursor to Refugee Flight?", *Journal of Refugee Studies*, Refugee Studies Centre, Vol. 11, No. 1, 1998, pp. 80-93; Christian Davenport, Will Moore, Steven Poe, *op. cit.*, pp. 27-55; Kurt Jonassohn, "Famine, Genocide and Refugees" *Society*, Springer, New York, Vol. 30, No. 6, 1993, pp. 72-76.; Rudolph Rummel, *Death by Government: Genocide and Mass Murder since 1900*, Transaction Publisher, New Brunswick, 1994.; Susanne Schmeidl, "Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971-1990.", *Social Science Quarterly*, Wiley-Blackwell, Hoboken, Vol. 78, No. 2, 1997, pp. 284-308.

14) Prakash Adhikari, *op. cit.*, p. 82.

15) Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, *op. cit.*, p. 3.

16) *Ibid.*, p. 8.

рацију. Жан-Пол Азам и Анке Хофлер су анализирали различиту мотивацију за циљање цивила током грађанских ратова. Са једне стране, припадници оружаних група могу угрожавати цивилно становништво како би повећали ресурсе који су доступни за пљачку. Према алтернативној хипотези напад на цивиле је у директној вези са војном стратегијом. Цивилно становништво је намерна мета јер расељавање великог броја људи смањује борбену готовост непријатеља.¹⁷⁾

Природа и карактеристике грађанског рата, као и социјалне, политичке и економске прилике у земљи утицаће на интензитет миграција. Тако просторни распоред борбених дејстава и обим у којем су урбани центри обухваћени сукобом у значајној мери могу утицати на варијације у очекиваном броју присилних миграната изазваних грађанским ратом.¹⁸⁾ Такође, проток избеглица повезан је и са дифузијом (размерама, распрострањеношћу) сукоба.¹⁹⁾

Дакле, истраживачи су сагласни да насиље, односно рат било које врсте, представља значајан фактор приликом објашњавања присилних миграција. Међутим, избијање грађанског рата само по себи, неће аутоматски произвести велики број избеглица. Постојећа истраживања указују да приликом анализе утицаја грађанских ратова на миграције у обзир треба узети и бројне факторе. Чиниоци попут претње, стварне или перципиране, као и богатство, економске прилике, друштвени статус и политичка припадност могу утицати на појединачну одлуку да се емигрира у условима грађанског рата.²⁰⁾ Компаративне анализе засноване на агрегатним подацима, које доминирају у истраживањима грађанских ратова и миграција, не могу нам пружити дубинске увиде о значају ових фактора на индивидуалном нивоу.

У условима грађанског рата, изложеност особа насиљу у држави може у великој мери да варира. У циљу бољег разумевања утицаја сукоба или насиља на расељавање, потребно је

17) Jean-Paul Azam, Anke Hoeffler, "Violence against civilians in civil wars: looting or terror?", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 4, 2002, p. 461.

18) Matthew Hoddie, Jason Matthew Smith, "Forms of civil war violence and their consequences for future public health", *International Studies Quarterly*, Wiley-Blackwell, Hoboken, Vol. 53, No. 1, 2009, p. 179.

19) Idean Salehyan, Kristian Skrede Gleditsch, "Refugees and the Spread of Civil War", *International Organization*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 60, No. 2, 2006, p. 335.

20) Prakash Adhikari, *op. cit.*, p. 83.

размотрити стварну или перципирану изложеност појединаца насиљу.²¹⁾ Поједини аутори су указали да вероватноћа миграције зависи и од варијација у појединачним проценама ризика које ствара грађански рат као и варијација у нивоу привржености дому.²²⁾ Сумирајући досадашња теоријска објашњења присилних миграција, Адикари указује да када су суочени са ризиком од грађанског рата, људи бирају да остану у својим домовима када опортунитетни трошкови мигрирања, који се мере у смислу пропуштених економских прилика као и привржености појединаца дому, односе превагу у односу на физичке претње.²³⁾

Грађански ратови доприносе дезинтеграцији друштва, мењању улоге и постојеће друштвене везе, али истовремено стварају нове,²⁴⁾ те се тако појединци могу осетити довољно безбедним да не беже у условима насиља. На индивидуалном нивоу, људи могу развити стратегије преживљавања које ће им омогућити да остану код својих кућа. Уместо да напусте своје домове, појединци могу да одлуче да се суоче са претњама које производи грађански рат тако што ће затражити заштиту кроз друштвене мреже. Ово је могуће услед постојања организација на нивоу заједнице које могу пружити осећај сигурности, умањујући на тај начин перципирани ризик останка. У условима грађанског рата, ове организације могу да имају важну улогу у смањењу перципиране цене останка. Сходно томе, вероватноћа расељавања негативно је повезана са постојањем друштвених мрежа.²⁵⁾

Квалитативно истраживање миграција на индивидуалном нивоу спроведено у Непалу, потврдило је да насиље и претње, али и економско богатство и шансе, као и цена повезана са губитком ових прилика, имају значајну улогу у предикцији присилне миграције. Друштвене мреже имају важну директну улогу у смањењу ризика, и индиректну улогу путем смањења економских

21) *Ibid*, p. 84

22) *Ibid*, p. 83.

23) *Ibid*, p. 83.

24) Nat J. Colletta, Michelle L. Cullen. *Violent Conflict and the Transformation of Social Capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia*, World Bank, Washington, DC, 2000.; Kristian Berg Harpviken, *Social Networks and Migration in Wartime Afghanistan*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.; Ashutosh Varshney, *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*, Yale University Press, New Haven, 2003.; Elisabeth Jean Wood, "The Social Processes of Civil War: The Wartime Transformation of Social Networks", *Annual Review of Political Science*, Annual Reviews, Palo Alto, CA, Vol. 11, 2008, pp. 539–61.

25) Prakash Adhikari, *op. cit.*, p. 84.

губитака, и тако смањују вероватноћу напуштања домова тамо где су присутне. Резултати упућују на закључак да насиље није једини фактор који утиче на одлуку о миграрању. И када је живот људи изложен директним претњама насиљем, бројне чиниоце треба узети у обзир приликом анализе начина на који грађански рат може генерисати миграције.²⁶⁾

3. ПРИСИЛНО РАСЕЉЕНИ КАО РАЊИВА КАТЕГОРИЈА ТОКОМ ГРАЂАНСКОГ РАТА

Грађански рат, осим што може бити иницијатор присилног расељавања, такође, представља значајан извор претњи по живот и благостање миграната. Људи приморани да напусте своје домове услед насиља индукованог грађанским ратом представљају нарочито рањиву категорију. Сукоби великих размера, нарочито грађански ратови, доводе до миграција и/или расељавања великог броја особа и њихових породица.²⁷⁾ Грађански рат директно утиче на животни стандард људи, уништавајући им домове и радна места, производећи велики број интерно расељених и избеглих лица принуђених да се боре за голи опстанак.²⁸⁾ Ускраћујући великом делу становништва економске шансе, унутрашњи оружани сукоб може водити зачараном кругу расељавања и сиромаштва од којих је тешко побећи. Избеглице из конфликтних подручја и расељено становништво спадају међу оне који живе у условима најтеже социоекономске искључености и депривације.²⁹⁾

Грађански ратови су често чврсто повезани са повећањем смрти деце и мајки, већим размерама нетретираних болести, смањењем исхране итд.³⁰⁾ Ови ефекти су вишеструко повећани низом различитих фактора, као што је слом здравствених и јавних услуга, што нарочито у избегличким камповима повећава ризик од преносивих болести, узрокује несташицу хране, а

26) *Ibid*, p. 88.

27) Stefano Costalli, Luigi Moretti, Costantino Pischedda. *The Economic Costs of Civil War: Synthetic Counterfactual Evidence and the Effects of Ethnic Fractionalization (No. 184.)*, The Institute for Development Studies, Brighton, 2014, p. 2.

28) Robin Luckham, Ismail Ahmed, Robert Muggah, Sarah White, *Conflict and poverty in sub-Saharan Africa: an assessment of the issues and evidence. Working Paper (No. 128)*, Institute for Development Studies, Brighton, 2001, p. 38.

29) Patricia Justino, *On the links between violent conflict and chronic poverty: How much do we really know?*, Chronic Poverty Research Centre Working Paper 61, 2006, p. 8.

30) *Ibid*, p. 7.

животне услове чини небезбедним. Када су људи принуђени да беже, обољења повезана са сиромаштвом као што су неухрањеност и разне болести, неминовно их прате.³¹⁾ Овакви догађаји могу бити окидачи епидемија како у подручјима где се води рат, тако и у подручјима где пристиже избегло становништво.³²⁾

Присилно расељена популација обично се не враћа својим домовима када се рат оконча, већ може и годинама боравити у импровизованим камповима. Епидемије болести – туберкулоза, мале богиње, упала плућа, колера, тифус и дизентерија – бујају услед пренасељености, лошег квалитета воде, лоших санитарних услова у камповима, док неухрањеност и стрес утичу на пад имунитета.³³⁾ Притом су деца и млади нарочито рањива категорија. „(П)оређења између расељене и нерасељене популације, и између избеглица и становништва земље пријема, показују да у већини случајева расељена популација и избеглице имају значајно више стопе смртности“.³⁴⁾

Иако постоји консензус да грађански ратови представљају велики извор патње за све категорије становништва на територији на којој се воде, искуство сукоба није исто за мушкарце и жене. Иако су и мушкарци и жене жртве насиља у сукобу, мушкарци су изложенији физиком насиљу што значи да је смртност мушкараца током борбених дејстава велика. Са друге стране, то значи да међу расељеном и избеглом популацијом доминирају пре свега жене.³⁵⁾ Жене и девојчице су у избегличким камповима изложене полно заснованом сексуалном насиљу, и генерално учесталост силовања драматично расте током грађанског рата. Влади војници и побуњеници присиљавају жене на сексуалне услуге у замену за заштиту.³⁶⁾ Ово последично може довести до епидемије ХИВ-а.

Грађански рат, осим видљивих ефеката, оставља много дубље психолошке последице на његове жртве. Преживели из грађанских ратова су изгубили своје породице, пријатеље, сред-

31) Brian-Vincent Ikejiaku, “The relationship between poverty, conflict and development”, *Journal of Sustainable Development*, Canadian Center of Science and Education, Toronto, Vol. 2, No. 1, 2009, p. 19.

32) Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, *op. cit.*, p. 3.

33) Hazem Adam Ghobarah, Paul Huth, Bruce Russett, “Civil wars kill and maim people—long after the shooting stops”, *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 97, No. 2, 2003, p. 192.

34) Michael Toole, “Displaced Persons and War”, у зборнику: *War and Public Health*, (приредили: Barry Levy, Victor Sidel), Oxford University Press, Oxford, 2008, p. 214.

35) Robin Luckham, Ismail Ahmed, Robert Muggah, Sarah White, *op. cit.*, p. 44.

36) Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, *op. cit.*, p. 15.

ства, родбину и идентитет. Ово је нарочито изражено у избегличким камповима, где се искуства трауме не завршавају са напуштањем ратом захваћених подручја. Живот у избегличком кампу може да отоври старе ране.³⁷⁾

Избеглице најчешће мигрирају ка суседним земљама у којима постоји велика и утврђена дијаспора, добри економски услови, као и одсуство унутрашњег насиља.³⁸⁾ Расељена лица тако имају тенденцију да напусте своје домове ка безбеднијим регионима у суседним земљама, односно ка подручјима које перципирају као сигурнија.³⁹⁾ Присилно расељавање такође има значајне последице по јавну здравствену инфраструктуру земље у којој се води рат. Грађански ратови великих размера за последицу ће имати и миграцију одређеног броја медицинских експерата што значи да ће становништву које остаје у матичној држави бити ускраћена здравствена заштита.⁴⁰⁾

Једном када у земљи избије грађански рат постоји велика вероватноћа да ће се у будућности обновити, па тако, иако је мир побољшање, ниво ризика се не враћа на предратно стање. „Најбољи показатељ тога да ли ће земља бити у грађанском рату следеће године јесте да ли је тренутно у грађанском рату“.⁴¹⁾ Ово значи да ће људи вероватно наставити да премештају своју имовину и средства у иностранство. Вероватноћа емигрирања се нарочито повећава уколико појединци који планирају да напусте земљу имају чланове породица који су већ емигрирали у развијене земље.⁴²⁾

Репатријација избеглица након завршетка сукоба може да буде извор додатних потешкоћа. По повратку кући, присилно расељени, се често суочавају са ситуацијом да су њихове куће, земљиште, својина или пословање присвојени од стране других људи. Поновно стицање власништва над овим вредним ресурсима може бити изузетно тешко, услед чега многи повратници могу постати сиромашни.⁴³⁾

37) Ibid, p. 17.

38) Will Moore, Stephen Shellman, "Refugee or Internally Displaced Person? To Where Should One Flee?," *Comparative Political Studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 5, 2006, pp. 619-620.

39) Christian Davenport, Will Moore, Steven Poe, *op. cit.*, p. 27.

40) Matthew Hoddie, Jason Matthew Smith, *op. cit.*, p. 179.

41) Paul Collier, V.L. Elliott, Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, Nicholas Sambanis, *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*, World Bank, Washington DC, 2003, p. 79.

42) Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol, *op. cit.*, p. 10.

43) Robin Luckham, Ismail Ahmed, Robert Muggah, Sarah White, *op. cit.*, p. 39.

Осим директних негативних ефеката по здравље и безбедност расељене популације, утицаји грађанских ратова редовно превазилазе националне границе у оквиру којих се воде. Како истичу Салејан и Гледич, миграције представљају један од видова преливања последица грађанских ратова на суседне регионе.⁴⁴⁾ Токови избеглица могу да олакшају кријумчарење оружја, могу проширити друштвене везе побуњеника и омогућити нову базу за регрутовање.

Идентификација бројних социјалних и здравствених проблема са којима се суочава присилно расељено становништво, омогућава адекватно формулисање стратегија пружања помоћи. Узимајући у обзир озбиљност проблема миграција, као и све озбиљније последице грађанских ратова, мере заштите избеглица и интерно расељеног становништва морају се заснивати на добром познавању невоља са којима се суочава ова популација, али и природе и карактеристика конкретног грађанског рата.

4. МИГРАЦИЈЕ КАО ЧИНИЛАЦ НАСТАНКА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Генерисање присилних миграција путем грађанског рата, само делимично расветљава међуоднос ове две појаве. Важна димензија узајамне повезаности миграција и грађанских ратова, јесте и начин на који миграције могу у одређеним условима допринети повећању ризика од избијања или интензивирања грађанског рата. Број истраживања посвећен овој дилеми, значајно је мањи него када се испитује каузални однос у супротном правцу, од грађанских ратова ка миграцијама, тако да је ово релативно плодно поље будућих истраживања.

Токови присилно расељених су, по самој својој природи, резултат сукоба, друштвених и политичких потреса. У потрази за безбеднијим окружењем, врло је вероватно да ће ову нестабилност понети са собом у земљу пријема. Њихово присуство у великом броју само по себи може бити дестабилишуће за подручја у која долазе, што последично може водити новом сукобу.⁴⁵⁾ Ово упућује на закључак да присуство избеглица може бити важан механизам и извор ширења сукоба преко међународних граница.⁴⁶⁾

44) Idean Salehyan, Kristian Skrede Gleditsch, *op. cit.*, p. 338.

45) Сита Бали, „Кретање становништва“, нав. дело, стр. 591.

46) Idean Salehyan, Kristian Skrede Gleditsch, *op. cit.*, p. 335.

Овакве хуманитарне кризе захтевају укључивање међународних организација и западних земаља.⁴⁷⁾ Велики прилив избеглица са Хаитија резултовао је интервенцијом САД 1992. године, док је НАТО интервенција услед ратова у бившој Југославији била усмерена ка ограничавању масовних миграција и утицаја рата.⁴⁸⁾

Неколико емпиријских студија потврђује претпоставку о миграцијама као генераторима грађанских ратова. У свом истраживању, Колијер и Хофлер (1998, 2004) предлажу економски оквир за испитивање узрока грађанских сукоба (КХ модел – *CH model*): према њиховом мишљењу, до сукоба може доћи уколико су економске добити високе, а опортунитетни трошкови ниски.⁴⁹⁾ Једна од кључних варијабли КХ модела, путем које се процењује међународна подршка организацији побуњеника, јесте величина етничке дијаспоре, изражена кроз удео припадника нације државе у којој се води грађански рат који живе у САД-у у односу на укупан број припадника нације земље у којој се води рат. Што је већа дијаспора, већа је могућност организације и финасирања побуне. Постоји неколико случајева који емпиријски потврђују ову хипотезу који укључују подршку Ираца из Сједињених држава ИРА-и, подршка Тамила из Канаде побуњеничкој ЛТТЕ, Албанаца из Немачке ОВК-а, и финасирање побуне у Чеченији од стране Чечена који живе у Русији (ван Чеченије).⁵⁰⁾

Овако одређена дефиниција дијаспоре може деловати рестриктивно. У већини случајева, присуство миграната у суседним земљама (а не у Сједињеним Државама или земљама Организације за економску сарадњу и развој), повећава ризик од избијања грађанског рата. Сународници преко границе могу подстаћи иредентизам и национализам, као и сецесионистичке покрете. Колоне избеглица доприносе ризику од избијања грађанског рата путем подршке прекограничним побуњеничким покретима, и промене

47) Matthew Hoddie, Jason Matthew Smith, *op. cit.*, p. 179.

48) Indra De Soysa, Nils Petter Gleditsch, *To cultivate peace: Agriculture in a world of conflict*, PRIO, Oslo, 1999, p. 9.

49) Paul Collier, Anke Hoeffler, "Greed and grievance in civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 56, No. 4, 2004, p. 563; Paul Collier, Anke Hoeffler, "On economic causes of civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 50, No. 4, 1998, pp. 563.

50) Nicholas Sambanis, "Conclusion: Using Case Studies to Refine and Expand the Theory of Civil War", у зборнику: *Understanding civil war: evidence and analysis (Vol. 2 Africa)*, (приредили: Paul Collier, Nicholas Sambanis), World Bank, Washington D.C., 2005, pp. 311-312.

демографске слике у суседним регионим који имају конфликтни потенцијал.⁵¹⁾

Истражујући утицај миграције на избијање грађанског рата, Милер и Ритер (2013) идентификују три могућа начина на који је овај утицај могућ. Прво, мигранти који одржавају везе са актерима у држави из које су избегли омогућавају поређење између ефеката политика у матичној држави са политикама у држави пријема које се спроводе над становништвом сличних одлика. Одлуке државне власти које се перципирају као дискриминишуће у односу на стање у суседној држави, могу представљати мотивацију за прикључивање побуњеничким покретима. Друго, мигранти шаљу новчане пошиљке, обезбеђујући ресурсе који се могу користити за спровођење колективне акције коју државна власт може тешко да предвиди, што чини могућност избијања сукоба вероватнијом. На крају, мигранти имају могућност објављивања информација о лошим условима у матичној држави док су у држави пријема, па међународни публицитет може бити средство притиска званичне власти. Ово може смањити вероватноћу избијања грађанског рата.⁵²⁾

5. ЗАКЉУЧАК

Грађански ратови, као и миграције, представљају друштвене догађаје који су у значајној мери обликовали људску историју. Читав 20. век обележило је масовно кретање људи, који су били принуђени да беже у потрази за безбедношћу и бољим животом. Чини се, ипак, да је неслућене импликације, како по националне државе, тако и по међународну заједницу, имала спрега грађанских ратова и миграција у последње две деценије. Мигрантска криза, започета Арапским пролећем крајем 2010. године, има далекосежне последице и за матичне државе, као и земље пријема, али и за међународни мир и безбедност, узимајући у обзир да је овај проблем глобалан.

Отуда научна оправданост и велики интерес академске заједнице за проучавање две комплексне појаве, миграција и грађанских ратова, како би се што адекватније разумеле све нијансе њихове међусобне везе. Стога је генерални циљ овог рада

51) *Ibid*, p. 322.

52) Gina Lei Miller, Emily Hencken Ritter, *op. cit*, pp. 51-52.

покушај пружања систематизованог увида у најважније теоријске и емпиријске налазе о истраживаном проблему, како би се расветлиле димензије међуодноса миграција и грађанских ратова.

Анализа релевантне академске грађе имплицира закључак да је веза између миграција и грађанских ратова изузетно сложена, и што је још важније двосмерна. Објашњење грађанских ратова као покретача присилних миграција само делимично објашњава повезаност ове две изузетно комплексне друштвене појаве.

Иако у академској заједници постоји сагласност о негативном утицају грађанског рата на миграције, важно је у анализу укључити бројне економске, социјалне и политичке факторе, који могу у значајној мери утицати на резултате истраживања. Такође је од велике важности анализирати на који начин индивидуална перцепција ризика утиче на одлуку да се напусти дом. Без обзира на ове и остале дилеме у академској заједници, постојећи теоријски радови и налази емпиријских истраживања недвосмислено су потврдили да избеглице и расељени из ратом захваћених подручја живе у условима социоекономске искључености и сиромаштва.

Потпунију слику о међудоносу две појаве, пружају емпиријске студије које испитују миграције као фактор који може допринети ескалацији насиља у друштву. Постоје различити механизми путем којих појединци у земљи пријема могу подстаћи побуну у матичној држави, а њихово адекватно разумевање захтева истраживачке напоре у будућности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бали Сита, „Кретање становништва“, у зборнику: *Увод у студије безбедности*, (приредио: Вилијамс Пол), Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2012, стр. 584–599.
- Adhikari Prakash, “Conflict-Induced Displacement, Understanding the Causes of Flight”, *American Journal of Political Science*, Wiley-Blackwell, Oxford, Vol. 57, No. 1, 2013, pp. 82-89.
- Apodaca Clair, “Human Rights Abuses: Precursor to Refugee Flight?”, *Journal of Refugee Studies*, Refugee Studies Centre, Vol. 11, No. 1, 1998, pp. 80–93.
- Azam Jean-Paul, Hoeffler Anke, “Violence against civilians in civil wars: looting or terror?”, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 4, 2002, pp. 461-485.
- Cairns Edmund, *A safer future: Reducing the human cost of war*, Oxfam, Oxford, 1997.
- Colletta J. Nat, Cullen L. Michelle, *Violent Conflict and the Transformation of*

- Social Capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia*, World Bank, Washington, DC, 2000.
- Collier Paul, Elliott V.L., Hoeffler Anke, Reynal-Querol Marta, Sambanis Nicholas, *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*, World Bank, Washington DC, 2003.
- Collier Paul, Hoeffler Anke, "Greed and grievance in civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 56, No. 4, 2004, pp. 563-595.
- Collier Paul, Hoeffler Anke, "On economic causes of civil war", *Oxford economic papers*, Oxford University Press, Oxford, Vol. 50, No. 4, 1998, pp. 563-573.
- Costalli Stefano, Moretti Luigi, Pischedda Costantino, *The Economic Costs of Civil War: Synthetic Counterfactual Evidence and the Effects of Ethnic Fractionalization (No. 184.)*, The Institute for Development Studies, Brighton, 2014.
- Davenport Christian, Moore Will, Poe Steven, "Sometimes You Just Have to Leave: Domestic Threats and Refugee Movements, 1964-1989", *International Interactions*, Routledge, Abingdon, Vol. 29, No. 1, 2003, pp. 27-55.
- De Soysa Indra, Gleditsch Nils Petter, *To cultivate peace: Agriculture in a world of conflict*, PRIO, Oslo, 1999.
- Fearon James, Laitin David, "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 97, No. 1, 2003, pp. 75-90.
- Ghobarah Hazem Adam, Huth Paul, Russett Bruce, "Civil wars kill and maim people—long after the shooting stops", *American Political Science Review*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 97, No. 2, 2003, pp.189-202.
- Gleditsch Nils Petter, Wallenstee Peter, Eriksson Mikael, Sollenberg Margareta, Strand Havard, "Armed conflict 1946-2001: A new dataset", *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 5, 2002, pp. 615-37.
- Hakovirta Harto, *Third World Conflicts and Refugeeism: Dimensions, Dynamics and Trends of the World Refugee Problem*, Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 1986.
- Harpviken Kristian Berg, *Social Networks and Migration in Wartime Afghanistan*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.
- Hoddie Matthew, Smith Jason Matthew, "Forms of civil war violence and their consequences for future public health", *International Studies Quarterly*, Wiley-Blackwell, Hoboken, Vol. 53, No. 1, 2009, pp. 175-202.
- Hoeffler Anke, Reynal-Querol Marta, *Measuring the costs of conflict*, World Bank, Washington DC, 2003.
- Ikejiaku Brian-Vincent, "The relationship between poverty, conflict and development", *Journal of Sustainable Development*, Canadian Center of Science and Education, Toronto, Vol. 2, No. 1, 2009, pp.15-28.
- Jonassohn Kurt, "Famine, Genocide and Refugees" *Society*, Springer, New York, Vol. 30, No. 6, 1993, pp. 72-76.
- Justino Patricia, *On the links between violent conflict and chronic poverty: How much do we really know?*, Chronic Poverty Research Centre Working Paper 61, 2006.
- Luckham Robin, Ahmed Ismail, Muggah Robert, White Sarah, *Conflict and poverty in sub-Saharan Africa: an assessment of the issues and evidence. Working Paper (No. 128)*, Institute for Development Studies, Brighton, 2001.

- Melander Erik; Öberg Magnus, *Forced Migration: The Effects of Magnitude and Scope of Fighting*, Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala, 2004.
- Melander, Erik; Öberg, Magnus; Hall, Jonathan, “Are “New Wars” More Atrocious? Battle Severity, Civilians Killed and Forced Migration Before and After the End of the Cold War”, *European Journal of International Relations*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 15, No. 3, 2009, pp. 505–36.
- Miller Gina Lei, Ritter Emily Hencken, “Emigrants and the onset of civil war”, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 51, No. 1, 2014, pp. 51-64.
- Moore Will, Shellman Stephen, “Fear of Persecution: Forced Migration, 1952-1995”, *Journal of Conflict Resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 48, No. 5, 2004, pp. 723–745.
- Moore Will, Shellman Stephen, “Refugee or Internally Displaced Person? To Where Should One Flee?”, *Comparative Political Studies*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 5, 2006, pp. 599–622.
- Murshed Mansoob, “Conflict, civil war and underdevelopment: an introduction”, *Journal of Peace Research*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 39, No. 4, 2002, pp. 387-393.
- Rummel Rudolph, *Death by Government: Genocide and Mass Murder since 1900*, Transaction Publisher, New Brunswick, 1994.
- Salehyan Idean, Gleditsch Kristian Skrede, “Refugees and the Spread of Civil War”, *International Organization*, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 60, No. 2, 2006, pp. 335-366.
- Sambanis Nicholas, “What is civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition”, *Journal of conflict resolution*, SAGE Publications, Thousand Oaks, Vol. 48, No. 6, 2004, pp. 814-858.
- Sambanis Nicholas, “Conclusion: Using Case Studies to Refine and Expand the Theory of Civil War”, у зборнику: *Understanding civil war: evidence and analysis (Vol. 2 Africa)*, (приредили: Collier Paul, Sambanis Nicholas), World Bank, Washington D.C., 2005, pp. 303-334.
- Schmeidl Susanne, “Exploring the Causes of Forced Migration: A Pooled Time-Series Analysis, 1971–1990.”, *Social Science Quarterly*, Wiley-Blackwell, Hoboken, Vol. 78, No. 2, 1997, pp. 284–308.
- Singer David, Small Melvin, *Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816–1992*, The University of Michigan, Ann Arbor, 1994.
- Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Toole Michael, “Displaced Persons and War”, у зборнику: *War and Public Health*, (приредили: Levy Barry, Sidel Victor), Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 207-226.
- UNHCR, *Global Trends, 2015*, Интернет, <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, 30/08/2016.
- Varshney Ashutosh, *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*, Yale University Press, New Haven, 2003.
- Wood Elisabeth Jean, “The Social Processes of Civil War: The Wartime Trans-

formation of Social Networks”, *Annual Review of Political Science*, Annual Reviews, Palo Alto, CA, Vol. 11, 2008, pp. 539–61.

Zolberg Aristide, Suhrke Astri, Aguayo Sergio, *Escape from Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*, Oxford University Press, Oxford, 1989.

Ana S. Parausic

MIGRATIONS AND CIVIL WARS: NATURE OF MUTUAL INFLUENCE

Resume

The civil wars are the events which cause enormous human sufferings, infrastructure destruction and the undermining of the states' economic development. One of the unavoidable attributes of every armed conflict, and especially civil war, are the long columns of refugees and internally displaced persons who leave their own countries in search for personal security. The global trends indicate that the number of armed conflicts and displaced persons, who were forced to leave their homes, is getting increased by alarming speed. The *civil war* is a higher scale conflict which is occurring within the one country territory and in which at least one of the parties is the official government. In this paper, the term *migrations* is referred to the forced displacement of the local inhabitants, who are forced to leave the war torn areas, or the victims of the oppression based on the religious, ethnic or national affiliations. Regarding the seriousness of the consequences they produce, the interrelation between those two phenomena, is a topic of big interest not only of relevant international governmental and nongovernmental organizations, but the broader academic community as well.

Therefore, the general aim of this paper is presenting the systematic review of the relevant academic literature in order to get the deeper insights on the relation between the migrations and the civil wars. The research has been conducted by the analysis of the most influent theoretical papers as well as the empirical results of the researches aimed at inspecting the different dimensions of the mentioned correlation. There is a big level of concurrence between the academics on the presumption that civil war presents the cause of forced displacement. The primary response of the individuals to the fear from killings, injuries or rape is the leave of their own homes.

However, in analysis of the civil war influence to the migrations, numerous factors should be taken into account. The nature and characteristics of the civil war as well as social, political and economic occurrences in the countries will have an influence to the migrations intensity. Contemporary researches also show that individual threat perception, which may significantly vary from person to person, could make an impact on the decision of emigration as well. Besides the fact that civil war could be the initiator of forced displacement, it could also be the initiator of the health threatening and the migrants' wellbeing.

Numerous social problems are connected with the migrations, such as increased death rate of population, the spread of infectious diseases; gender based violence as well as social exclusion. Identification of various specific risks which the refugee people are facing with will provide an adequate strategies' defining for their own protection. A comprehensive approach understanding of the interrelation between those two phenomena could be obtained only by the analysis of the research which sees the migrations as an initiator of intensifying of the violence within the country. Migrants in reception country could support rebellion organisations in their own country in various ways, but at the same time they can increase the conflict potential of the reception country.

Based on the review of the relevant theoretical papers and the empirical research, we can conclude that the interrelation between the civil war and the forced migrations is two-way process and extremely complex. This implies that special attention should be provided when inspecting various dimensions of interrelation between those two phenomena.

Key words: migrations, civil war, forced displacement, mutual influence, vulnerable groups.

* Овај рад је примљен 01. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.

Ивана Величковић*

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

БАНАТ ОД 18. ДО ПОЧЕТКА 21. ВЕКА: ОД СТРАТЕШКИ ВАЖНЕ ОБЛАСТИ ДО ПЕРИФЕРИЈЕ У ЕВРОПИ

Сажетак

Од некад стратешки врло важне области, Банат се данас суочава са два проблема од кључног значаја за његов даљи развој – привредном неразвијеношћу и депопулацијом. Од 18. до почетка 21. века Банат је прошао кроз четири колонизациона таласа који су суштински утицали на његов развој и карактер. На Банат се гледало као на значајну одбрамбену тачку, богату ресурсну основу и погодно место за насељавање различитих народа. Истраживање се усредсређује на мотиве различитих колонизационих власти за планским насељавањем и преуређењем Баната од мочварног до погодног места за живот. Ови чиниоци се анализирају кроз векове, почев од аустријске, преко мађарске, па све до југословенске колонизационе политике. За изворе су узети релевантни радови из домаће научне литературе о историји и развоју Баната, савремена истраживања о демографским променама у Банату и резултати пописа из 2011. године. Резултати истраживања су показали да су улагања у Банат одувек имала јасне војне, политичке и економске интересе. Главни циљ истраживања је разматрање тих интереса и повезивање са данашњом ситуацијом у Банату коју одликују одсуство политичке и економске развојне стратегије и демографски пад као директна последица тога.

Кључне речи: колонизациона политика, становништво, миграције, развој, Банат.

* Студент докторских студија

1. УВОД

Банат је одувек био гранична територија која је због свог специфичног положаја претрпела бројне смене власти и више различитих колонизационих политика. У нововековној и савременој историји Баната могу се уочити четири велика таласа планског насељавања и развоја који су оставили трајан печат на изглед и карактер ове области. Први талас траје од Пожаревачког мира (1718) до формирања Аустроугарске монархије (1867). У њему доминира аустријска колонизациона политика. Други талас почиње са Аустроугарском нагодбом (1867) и траје све до краја Првог светског рата (1918). Одликује га мађарска колонизациона политика. Трећи талас подразумева период између два светска рата у коме доминира српска национално-политичка оријентација, али у ком националне мањине и даље играју значајну улогу у друштвеном животу Баната. Напослетку, четврти талас наступа са завршетком Другог светског рата и у њему је уочљиво насељавање становништва из ратом опустошених крајева БиХ, Црне Горе, Санџака, Лике, Баније, Кордуна и других делова Југославије.¹⁾

Циљ истраживања је да се идентификују мотиви различитих колонизационих власти за насељавањем и развојем Баната. Посебно ако се има у виду чињеница да је Банат почетком 18. века био највећим делом мочварна, ненасељива област. Иако су кроз векове услови за живот и рад у Банату веома промењени, ова област се данас суочава са два врло озбиљна проблема. Један од њих је привредна заосталост, а други депопулација као директна последица тога. Да би се стекао увид у ток насељавања и развоја Баната, али и донели закључци о последицама непостојања адекватне политичке и економске стратегије за ову област у данашње време, у наредних неколико поглавља биће представљени демографски и привредни развојни правци немачке, мађарске и југословенске колонизационе политике. Последње поглавље биће посвећено миграцијама деведесетих година и на почетку 21. века, као и најзначајнијим проблемима са којима се Банат данас суочава.

2. НЕМАЧКА КОЛОНИЗАЦИОНА ПОЛИТИКА У 18. ВЕКУ

Банат се одувек истицао својим положајем у саобраћајном смислу и плодном земљом. Зато је био привлачан за насељавање

1) Мирјана Малуцков, *Румуни у Банату*, Војвођански музеј, Нови Сад, 1985, стр. 12.

суседним и даљим народима, а свака промена власти је са собом носила промену етничког састава његовог становништва.²⁾ У римско доба веће насеобине представљали су само Оршава и Карансебеш. Словени су почели у већем броју да насељавају Банат током 6. и 7. века. У време Угарског краљевства, почев од 11. века, у Банату су се развијали градови као средишта трговине и занатства. У литератури се могу пронаћи подаци да су најстарији банатски градови из тог периода Чанад (1030), Панчево и Ковин (1153). Угарска владавина се завршава са освајањем Баната од стране Турака 1658. године.³⁾ За све време турске владавине Јужни Словени су постепено пристизали у банатску плодну равницу и до доласка Аустријанаца постали преовлађујуће становништво. Стога не чуди да су мађарски и страни географи у својим белешкама крајеве северно и источно од Дунава називали “Новом Србијом”.⁴⁾

Мировним споразумом у Пожаревцу 1718. године Банат је постао аустријски посед и тампон-зона између Турске и Угарске са циљем спречавања њиховог будућег савезништва против Хабзбуршке монархије.⁵⁾ Када су Аустријанци крочили у Банат затекли су слабо насељен и због честих поплава Дунава, Тисе, Тамиша и Бегеја, мочваран и неприступачан терен. Највеће место био је Бечкерек (Зрењанин) са свега око сто кућа. Била је то област коју је требало населити и најпре пољопривредно развити. Зато су се нове власти одлучиле на колонизацију католичким породицама из Западне Европе. За реализацију колонизаторских планова била је формирана посебна Дворска канцеларија у Бечу.⁶⁾

Бројни колонисти из тадашњих немачких кнежевина кретали су се ка Улму, који је био „главни сабирни центар колонизације“. Одатле су пловили Дунавом на сплавовима, тзв. „улмским

2) Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1931, стр. 6.

3) Срећко Милекер, *Историја градова и градског развића у Банату*, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2004, стр. 9-15.

4) Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, нав.дело, стр. 11.

5) О току освајања и одлукама о будућем статусу Баната читати у: Жарко Димић, „Први Аустро-турски рат 1716-1718. и ослобођење Баната од турске власти“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 191; Јохан Јакоб Ерлер, *Банат*, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2004, стр. 3-8; Срећко Милекер, *Историја градова и градског развића у Банату*, нав.дело, стр. 35.

6) Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 24-28; Јан Бабиак, „Словаци у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 713.

кутијама“ све до Беча, а од Беча даље настављали пут до бројних дестинација у средњем и јужном Подунављу где су оснивали своје насеобине. Од бројних колониста који су потицали из Баден Витенберга, Алзаса, Лотарингије, Саксоније, Тирола, Шлезиије, Пруске и других делова данашње Немачке, временом је образован јединствени етнички елемент на простору јужног Подунавља познат под називом „подунавске Швабе“.⁷⁾ Од двадесетих до деведесетих-их година 18. века, организована је масовна колонизација Баната. На хабзбуршком престолу су се за то време сменила четири владара – Карло VI, Марија Терезија, Јосиф II и Леополд II, па су и сеобе Немаца у Банату добиле називе по њима – каролинска, терезијанска и јозефинско-леополдинска.⁸⁾

Главни планер и организатор колонизације Баната у време хабзбуршког цара Карла VI (1711-1740) био је аустријски државник и генерал Флоримунд Клаудије Мерси. Стратегијски разлози колонизације налагали су обимно привлачење Немаца који би створили брану могућем турско-угарском савезништву. Потреба за одбраном од Турака је била константна, али је већ у то време била присутна и идеја о продирању преко Балкана даље на Исток. Коришћена су сва могућа средства пропаганде као мамац за привлачење колониста, а прве међу њима чинили су војници, ветерани, чиновници, војне занатлије, рудари, трговци и превозници.⁹⁾ Реализацијом Мерсијевог плана који је предвиђао изградњу канализационе мреже, путева и мостова, као и постепени развој агрикултуре, вртарства, виноградарства, воћарства и повртарства, ударени су темељи за преображај Баната од мочварне до насељиве области.¹⁰⁾

Иако су први талас колонизације испратиле бројне неприлике – сиромаштво, баровита банатска клима, влажне куће, слаба

7) Александар Крел, „Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века“, *Гласник Етнографског института САНУ*, Етнографски институт САНУ, Београд, бр. LIV/2006, стр. 322.

8) Бранко Бешлин, „Немци у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицики, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 622.

9) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Матица српска – Одељење за друштвене науке, Нови Сад, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2003, стр. 9-10; Золтан Ђере, „Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910“, *Истраживања*, Филозофски факултет, Нови Сад, бр. 15/2004, стр. 115.

10) Више о Мерсијевог плану читати у: Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 10; Бранко Бешлин, „Немци у Банату“, нав.дело, стр. 625; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, нав.дело, стр. 42; Јан Бабиак, „Словаци у Банату“, нав.дело, стр. 714.

исхрана, нездрава вода за пиће, заразне болести (посебно маларија и куга), аустријске власти нису биле обесхрабрене. Напротив, царица Марија Терезија (1740–1780) тежила је да очува немачки карактер колонизације Баната, да ојача границу на Дунаву вештом војном снагом и повећа продуктивност житеља Баната. У мере које је предузимала у даљем току колонизације убрајају се додела земље, кућа, стоке и алата колонистима, ослобађање од пореза, кулука и обавезе уконачавања војника пуне три године и давање прве робе трговцима на отплату. Двор се постарао да насељена места добију храмове и школске зграде и издвајао средства за свештеничке и учитељске станове и плате. У последњој деценији њене владавине Банат су населили колонисти вични земљорадњи у тој мери да су могли подучавати оне који су ту живели много пре њих.¹¹⁾

Цар Јосиф II (1780–1790), син и наследник Марије Терезије, два пута је посетио Банат за живота своје мајке. Пуно је полагао на просвећивање колониста, дубоко верујући у интелигенцију и знање као главне услове за бољи рад и развој моралне свести радника. Сматрао је да треба појачати селекцију колониста и вршити одабир имућнијих и раду вичнијих људи, али и да треба избегавати обећања приликом врбовања која се не могу испунити. Услови под којима се одвијала колонизација од 1782. године били су много повољнији него што је то било у претходном периоду: пуна верска слобода ма које вероисповести, нова и удобна кућа за сваку породицу, прибор за рад и стока земљорадницима, новац за алат занатлијама и ослобођење плаћања пореза на 15 година, новчана помоћ све до почетка сопствене зараде, ослобођење од сваког пореза и кулука на 10 година.¹²⁾

Цар Јосиф II је привредни развој планирао на основу природних предиспозиција Баната. У источном планинском делу развијало се виноградарство, сточарство, рударство и индустрија, а у западном низијском делу пољопривреда. Колонисти су упућивани у одређене области сходно њиховим способностима и струци. У Банату су били добродошли сви они који су хтели да раде. Јосиф је желео да развије чврсту међусобну солидарност свих житеља Баната, да омогући раст њиховог капитала и постигне опште бла-

11) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 15-29; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, нав.дело, стр. 39-43.

12) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 32-33; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, нав.дело, стр. 43; Бранко Бешлин, „Немци у Банату“, нав.дело, стр. 626.

гостање које би у крајњем доприносило и самој Монархији. Имао је визију о чврстој народној заједници у чијој би основи била јака земљорадничка класа. Зато је много више пажње од својих претходника поклањао одабиру оних колониста који су из редова вредних и радних људи.¹³⁾

Важно је истаћи да се за све време аустријске планске колонизације одвијало насељавање и других народа. Границе Монархије су биле отворене Србима из Отоманског царства током читавог 18. века. Било је појединачних, групних, па и масовних сеоба због ратова, неродних година и потраге за бољим животом.¹⁴⁾ Били су јефтина радна снага на периферији царства, практично добродошли у реализацији војних, политичких и економских циљева Бечког двора. Из дубина Османског царства пристизало је у Банат и трговачко становништво које су чинили Цинцари, Грци, Јермени и Јевреји. Аустријске власти су углавном вршиле утицај да се трајно настајују и тако појачавају домаћу популацију, повећавају државне приходе као порески обвезници и штите безбедност граница као граничари.¹⁵⁾

Иако су били подозриви према Мађарима због бојазни од њиховог могућег савезништва са Турцима, у корист њиховог насељавања превагнули су привредни разлози. У Банату је било пуно посла на регулисању речних токова и одводњавању баруштина, а Мађари су имали искуство у том послу. Осим тога, били су добри узгајивачи дувана и вртлари.¹⁶⁾ Румуни су се уклапали у план колонизације Хабзбурговаца највише због тежње да се ојача граница према Турцима,¹⁷⁾ а Бугари зато што су били вредни земљорадници, вешти у наводњавању земље и добри борци.¹⁸⁾ Ипак, двору најомиљенији колонисти били су Словаци. Издвајали су се добрим здрављем и способношћу лаке адаптације на различитим теренима. Били су трезвени, поуздани у раду, уредни у плаћању

13) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 33-35.

14) Золтан Ђере, „Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910“, нав.дело, стр. 112.

15) Јован Ердељановић, *Срби у Банату*, Матица српска, Нови Сад, 1986, стр. 7-8.

16) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 41-45; Добривоје Николић, *Срби у Банату у прошлости и садашњости*, Уранија, Нови Сад, 1941, стр. 34-53; Золтан Ђере, „Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910“, нав.дело, стр. 116.

17) Лаура Спарисосу, „Румуни у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 600.

18) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 51.

пореза, већи произвођачи него потрошачи и верски толерантни. Власти су од њих очекивале много војника, много порезника и атмосферу у којој ће преовладати римокатолици.¹⁹⁾

Наклоност колонизаторских власти стекли су и Чеси који су такође били поштовани због њихових радних навика, вичности у земљорадњи и занатском послу. У Мерсијев план колонизације ушли су и Италијани због своје умешности у производњи свиле и пиринча. У то време су се у малом броју појавили чак и Французи и Шпанци, али је њихово задржавање било кратког века. Демографски мозаик Баната у 18. веку употпуњавали су још и Хрвати, Русини, Козаци, Јермени, Јевреји и Роми.²⁰⁾ Међу њима, Јермени су као вредни трговци стоком били радо виђени колонисти, док Јевреји нису били добродошли због њихових добрих односа са Турцима. Положај им се побољшао тек у време Јосифа II, који им је омогућио да исповедају своју веру, да се школују и баве земљорадњом, трговином, занатством и другим пословима.²¹⁾

3. НЕМАЧКА И МАЂАРСКА КОЛОНИЗАЦИОНА ПОЛИТИКА У 19. ВЕКУ

19. век је започео бурним Наполеоновим добом које је изазвало масу избеглица у Европи и погодновало аустријским властима да наставе са реализацијом својих колонизационих планова. Банат је био поштеђен Наполеонових ратова, али и ратовања са Турцима који су од почетка века били окупирани српским устанцима и очувањем своје империје. Осим што су насељавали већ постојећа, Немци су оснивали и нова насеља. Колонизација је поред војног задобила претежно привредни карактер. Радило се на унапређењу пољопривреде у западној сфери и на покретању индустријске производње у источној сфери богатој рудом гвожђа и угљем. Градили су се артески бунари и почео искоришћавати делиблатски песак у јужном Банату за развој виноградарства, воћарства и пчеларства. Ове мере су допринеле да Банат на крају 19. века располаже са много више капитала но што га је имао на почетку века.²²⁾

19) Исто, стр. 52-54.

20) Исто, стр. 54-61.

21) Војислав Радовановић, „Јевреји у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 761-763.

22) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 65-67.

Због унапређене пољопривредне производње и вишка производа омогућен је привредни, друштвени и демографски развој у читавој тадашњој Угарској, а у корак са друштвеним снажењем ишло је и буђење националне свести и мађарског национализма. Централна окупљеност Мађара унутар Угарске ујединила је њихову снагу и омогућила им да од Беча издејствују власт у Угарској Аустроугарском нагодбом 1867. То је условило велику промену националног развитака Баната. Уследила је колонизација мађарског народа уз максималне олакшице које су укључивале доделу земље, ослобађање од пореза, осигурање живота и имовине, подизање хигијенских радничких домова и сл. Села су насељавали мађарски вртлари, садиоци дувана, ратари, али и кубикаши који су помогли изградњу канализационих мрежа у пространим баровитим низијама, док се у градовима интензивно развијала индустрија и трговина.²³⁾

Један од највећих циљева Мађара је био да створе јаку националну државу и Банат су видели као део ње. Постепено су преузимали најважнија места у администрацији и наметали употребу мађарског језика у свим областима јавног деловања, посебно у школама. Многи не-Мађари су зарад личне еманципације својевољно подлегали мађаризацији. Католичка црква је одиграла значајну улогу у ширењу мађарског језика међу Словацима, Немцима и католичким Лужним Словенима. Међу мађарским политичким странкама није било никаквих неслагања у вези са мерама које су се предузимале, што је указивало на опште унутрашње слагање у вези са званичном политиком мађаризације. Мађари су постали већинско становништво Баната до почетка Првог светског рата. Пред сами рат није било ниједног града у коме бар 2/5 односно 40% становништва није говорило мађарски језик.²⁴⁾

Идеји мађаризације су служили црква, школа, установе и надлештва. Сва пољопривредна, трговачка и индустријска предузећа, железнице, задруге и новчани фондови били су у рукама Мађара.²⁵⁾ Насељавања других народа су била дозвољена ако су према процени мађарских власти служила остваривању привредних циљева. Тако је колонизација делом обухватила Румуне који

23) Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, нав.дело, стр. 14-19; Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав. дело, стр. 79-82.

24) Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, нав.дело, стр. 29-34; Јован Пејин, *Срби и Мађари*, Комуна, Кикинда, 1996, стр. 17-19.

25) Добривоје Николић, *Срби у Банату у прошлости и садашњости*, нав.дело, стр. 169-173.

су се бавили сточарством на пространим банатским предијама, Бугаре који су били способни вртлари, Словаке и Чехе који су важили за вредне, истрајне и погодне колонисте из политичких, културних и верских разлога, и Јевреје који су се претежно бавили трговином.²⁶⁾ Већа померања Срба ка Банату у 19. веку уочена су само у време српских устанака против Турака (1804–1815).²⁷⁾ Првим савременим пописом становништва на територији Баната сматра се попис из 1869. који је изведен под окриљем статистичке службе Угарске. У Банату је тада живело 473 128 становника, а према последњем попису с краја 19. века 516 715 становника.²⁸⁾

4. КОЛОНИЗАЦИЈА БАНАТА ПОСЛЕ ПРВОГ И ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Формирање нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине СХС), значило је за Банат потпуну промену миграционих кретања. Зауостављено је вековно насељавање не-словенског становништва и омогућен прилив са југа, и то најпре добровољаца из Првог светског рата.²⁹⁾ Немци, Мађари, Румуни, Словаци и други постали су националне мањине унутар нове државе. Као пуноправни грађани, они су наставили да воде богат и динамичан привредни, друштвени и културни живот.³⁰⁾ Нову генерацију колониста чинили су добровољци српске војске у Првом светском рату са простора Лике, Кордуна, Босне и Херцеговине, Далмације и у мањој мери са Црногорског приморја. Колонизација је задобила масовни карактер услед тежње за бољим животом у питомијим, равничарским областима у којима се могла

26) Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, нав.дело, стр. 87-89.

27) Владан Јојкић, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, нав.дело, стр. 23-24.

28) Анђелија Ивков-Цигурски, Милка Бубало-Живковић, Милана Пашић, „Промене броја становника Баната крајем XX века, са освртом на пограничне општине“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Матица српска, Нови Сад, бр. 131/2010, стр. 306.

29) Јован Пејин, „Банат у „Великом рату“ 1914-1918. године и ослободилачки напор“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матишки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 237; Милан Мишић, *Развитак нових насеља у Банату (1920-1941)*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад, 2013, стр. 29-31; Слободан Ђурчић, „Једна мало позната миграција ка Војводини“ *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Матица српска, Нови Сад, бр. 121/2006, стр. 70.

30) Александар Крел, „Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века“, нав.дело, стр. 322-323.

задовољити потреба за храном. Циљ државе је био да што више насели Банат „државотворним становништвом“ како би се заштитила новоформирана граница и изменило етничко стање у корист Срба.³¹⁾

До Другог светског рата Немци су били заступљени у становништву Баната са 22,6%.³²⁾ Након рата остао је само мали број оних који су служили у редовима Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ). Више од 60% Немаца се повукло са војском Рајха у Аустрију и Немачку, док је за остале, који нису спадали у групу бораца НОВЈ, уследила репресија власти која је подразумевала хапшења, затварања у логоре и извођења пред војне судове. Паралелно је текао процес национализације њихове имовине и одузимања грађанских права. Последњи осуђени Немци пуштени су на слободу 1952. и већина се преселила у Аустрију и Немачку. Од некад најважнијег чиниоца политичког, економског и културног живота Баната, Немци су до средине шездесетих година постали занемарљиви по бројности.³³⁾

За време нацистичке окупације страдао је велики број Срба, Јевреја и Рома. Према подацима Савеза јеврејских општина, до маја 1942. у Банату више није било Јевреја. После рата обновљене су само три јеврејске општине – у Панчеву, Зрењанину и Кикинди.³⁴⁾ Ионако малобројни Руси, који су живели у Банату у међуратном периоду, ишчезли су када је отпочео сукоб југословенских власти са Информбиroom. Након серије хапшења, саслушавања и протеривања, само неколицина је успела да сачува југословенско држављанство и задржи посао и имовину.³⁵⁾ Због сарадње са окупатором, страдања Мађара и Румуна су била много мање изражена. Демографски дефицит у Банату је превазиђен планском колонизацијом у којој је насељено око 220 хиљада колониста, Срба, Хрвата, Црногораца, Македонаца и Словенаца. Тиме је Ба-

31) Милан Мицић, *Развитак нових насеља у Банату (1920-1941)*, нав.дело, стр. 82-87.

32) Ањелија Ивков, *Демографска слика Војводине*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2006, стр. 45-49.

33) Јован Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, Вeдeс, Београд, Историјски архив, Зрењанин, Историјски архив, Кикинда, Историјски архив, Панчево, 2003, стр. 206-211; Александар Крел, „Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века“, нав.дело, стр. 323-324.

34) Јован Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, нав.дело, стр. 202-203; Војислав Радовановић, „Јевреји у Банату“, нав.дело, стр. 780-784.

35) Алексеј Арсењев, „Руси у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матишки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 708-710.

нату осигурано словенско етничко обележје, а Мађари су постали најбројнија национална мањина.³⁶⁾

У првој организованој колонизацији, која је трајала до 1948, у Банату је насељено око 80 хиљада људи из свих југословенских република. Циљ је био збрињавање из ратом опустошених и пасивних крајева земље. Након 1948. наставило се стихијско насељавање, а досељеници су се најчешће прикључивали својим рођацима. У свим јужнобанатским местима се населио знатан број досељеника из јужне Србије и Македоније. Мада је било приметно и одсељавање млађе популације са циљем рада у иностранству.³⁷⁾ У другој масовној колонизацији која се одвијала од 1955. до 1965, највећи број колониста чинило је сеоско становништво из планинских и аграрно пренасељених крајева БиХ, Хрватске, Србије и Црне Горе. Било је то последње масовно усељавање са аграрним мотивом.³⁸⁾ Од средине осамдесетих година банатска популација је ушла у процес депопулације. Посебно је лоша ситуација у пограничним општинама, које су најзначајније за осигурање граница и очување српског етничког карактера.³⁹⁾

5. БАНАТ ДЕВЕДЕСЕТИХ И НА ПОЧЕТКУ НОВОГ МИЛЕНИЈУМА

Ратни сукоби на простору бивше Југославије деведесетих година проузроковали су масовне миграције, а највећи број људи је избегао из Хрватске. Од укупно 186 463 избеглих на територији Војводине, у Банату се нашло 34 048 лица, што се може видети у резултатима пописа из 2002. Најмање их је било досељено у Севернобанатском округу 5 401, нешто више у Средњобанатском 11 797, а највише у Јужнобанатском округу 16 850. Миграциони пут ка Банату је био утабан још из периода након Првог свет-

36) Золтан Ђере, „Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910“, нав.дело, стр. 121.

37) Анђелија Ивков, *Демографска слика Војводине*, нав.дело, стр. 40-41, 50; Анђелија Ивков-Цигурски, Милка Бубало-Живковић, Тамара Лукић, Александра Драгин, Љубица Ивановић, Милана Пашић, *Демографски развој пограничних општина Баната у другој половини XX века*, ПМФ – Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, 2010, стр. 314.

38) Слободан Ђуричић, „Једна мало позната миграција ка Војводини“, нав.дело, стр. 69-74.

39) Анђелија Ивков-Цигурски, Милка Бубало-Живковић, Тамара Лукић, Александра Драгин, Љубица Ивановић, Милана Пашић, *Демографски развој пограничних општина Баната у другој половини XX века*, нав.дело, стр. 165.

ског рата када се доселио велики број Срба са простора Лике, Кордуна, Босне и Херцеговине и Далмације.⁴⁰ Ако се изузме овај прилив становништва, другог већег није било. Банат је и пре него да рат захвати Југославију изгубио имиџ области погодне за нова масовна насељавања, а економска криза која је наступила са рас-
пламсавањем рата томе је још више допринела.

Банат је на почетку 21. века по свом карактеру и даље мултинационалан. О томе говоре резултати последњег пописа (2011). Иако је Банат већински српски, велики број националности се до дан-данас одржао на овом простору. Око 65% становника Баната чине Срби, док су најбројнија национална мањина Мађари који чине 16,8% укупне популације. За њима следе Румуни са 3,6%, Роми са 3,18%, Словаци са 2,56% и Македонци са 1.1% удела у укупној популацији. Све остале народности су заступљене са мање од 1% удела у укупној популацији. Међу њима су нешто бројнији Хрвати (2 838), они који се изјашњавају као Југословени (2 612), Црногорци (1 546) и Бугари (1 075). Са мање од хиљаду становника појединачно заступљени су они који се декларишу као Муслимани (837), Немци (828), Албанци (708), Словенци (550), Јевреји (411); Руси (330), Бошњаци (208), Украјинци (156), Горанци (148), Буњевци (146), Власи (134) и Русини (91).⁴¹

Депопулација Баната, посебно у пограничним општинама, представља велики проблем. Број становника би се могао повећати само ако би дошло до веће имиграције, али то је тренутно мало вероватно. У процесу транзиције и лоше спроведене приватизације велики број људи је остао без посла. Само би економско јачање Баната могло да повећа привлачност и атрактивност ове области за останак младих и повећање наталитета, а затим и за имиграцију из других крајева Србије и суседних земаља. Међутим, недостатак квалитетних развојних програма и одлучне иницијативе из године у годину убрзава демографски пад.⁴² Ако би се пратило кретање броја становника од 1991. до 2011. приметило би се значајно смањење броја становника у сва три банатска

40) Владимир Станковић, Љиљана Ђорђевић, „Попис 2002: Избеглице у Србији“, у зборнику: *Миграције, кризе и ратни сукоби на Балкану с краја 20. века* (приредио: Горан Пенев), Друштво демографа Србије, ДемоБалк, Београд, 2011, стр. 92-94.

41) Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011*, Интернет, http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf, 10/05/2015

42) Анђелија Ивков-Цигурски, Милка Бубало-Живковић, Тамара Лукић, Александра Драгин, Љубица Ивановић, Милана Пашић, *Демографски развој пограничних општина Баната у другој половини XX века*, нав.дело, стр. 165-166.

округа. Од преко 217 хиљада у 1991. број становника Средњо-банатског округа је до 2011. спао на приближно 187 хиљада. У Севернобанатском округу је број смањен са 173 на 147 хиљада, а у Јужнобанатском са 319 на 291 хиљаду становника.⁴³⁾

6. ЗАКЉУЧАК

Банат је не тако давно посматран као значајна војно-одбрамбена тачка, плодно равничарско подручје и погодно место за насељавање различитих народа. Истраживање је показало да су се колонизационе власти одувек водиле јасним војним, политичким и економским интересима у својим плановима за колонизацију Баната. Почев од Хабзбурговаца, преко Мађара, па све до Југословена, главни мотиви за развој Баната били су војна одбрана, снажење националног елемента и искоришћавање привредних потенцијала. Политички интереси су покретали привредни развој Баната, а привредни развој је одувек био фактор који становништво везује за одређену територију. Данас је ситуација у Банату таква да га становништво напушта из године у годину у потрази за послом и бољим животним условима. Као и некад, потребно је политички проценити значај ове области и формулисати адекватну стратегију за њен развој. Са добро осмишљеном економском политиком, Банат би могао да постане много уноснија пољопривредна област, важно средиште производне индустрије и привлачна геоекономска зона српске привреде и европских улагања. Од квалитета политичке процене значаја Баната директно зависи његово даље историјско кретање, односно шанса да буде успешна развојна област или периферија у Европи.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсењев Алексеј, „Руси у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 663-712.
- Бабиак Јан, „Словаци у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 713-755.

43) Студија: *Демографска анализа региона српског и румунског Баната*, Интернет, http://bcb-2010.com/download/Demografaska_analiza_banata_w2003.pdf, 08.09.2016., стр. 30; Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011*, нав. дело, стр. 15-16.

- Бешлин Бранко, „Немци у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 621-645.
- Димић Жарко, „Први Аустро-турски рат 1716-1718. и ослобођење Баната од турске власти“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 169-192.
- Ђере Золтан, „Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526-1910“, *Истраживања*, Филозофски факултет, Нови Сад, бр. 15/2004, стр. 105-125.
- Ердељановић Јован, *Срби у Банату*, Матица српска, Нови Сад, 1986.
- Ерлер Јохан Јакоб, *Банат*, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2004.
- Ивков Анђелија, *Демографска слика Војводине*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2006.
- Ивков-Цигурски Анђелија, Бубало-Живковић Милка, Лукић Тамара, Драгин Александра, Ивановић Љубица, Пашић Милана, *Демографски развој пограничних општина Баната у другој половини XX века*, ПМФ – Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, 2010.
- Ивков-Цигурски Анђелија, Бубало-Живковић Милка, Пашић Милана, „Промене броја становника Баната крајем XX века, са освртом на пограничне општине“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Матица српска, Нови Сад, бр. 131/2010, стр. 305-317.
- Јанкулов Борислав, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Матица српска – Одељење за друштвене науке, Нови Сад, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2003.
- Јојкић Владан, *Национализација Бачке и Баната: етно-политичка студија*, Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1931.
- Крел Александар, „Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века“, *Гласник Етнографског института САНУ*, Етнографски институт САНУ, Београд, бр. LIV/2006, стр. 319-332.
- Малуцков Мирјана, *Румуни у Банату*, Војвођански музеј, Нови Сад, 1985.
- Милекер Срећко, *Историја градова и градскога развића у Банату*, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2004.
- Митровић Мирко, Етничка слика Баната крајем XVIII и почетком XIX века, *Истраживања*, Филозофски факултет, Нови Сад, бр. 15/2004, стр. 125-134.
- Мицић Милан, *Развитак нових насеља у Банату (1920-1941)*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад, 2013.
- Николић Добривоје, *Срби у Банату у прошлости и садашњости*, Уранија, Нови Сад, 1941.
- Пејин Јован, „Банат у „Великом рату“ 1914-1918. године и ослободилачки напор“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 217-246.
- Пејин Јован, *Преглед прошлости Срба у Банату*, Ведес, Београд, Историјски архив, Зрењанин, Историјски архив, Кикинда, Историјски архив, Панчево, 2003.

- Пејин Јован, *Срби и Мађари*, Комуна, Кикинда, 1996.
- Поповић Душан Ј., *Срби у Војводини II*, Матица српска, Нови Сад, 1990.
- Радовановић Војислав, „Јевреји у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 757-785.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011*, Интернет, http://media.popis2011.stat.rs/2011/prvi_rezultati.pdf, 10/05/2015
- Спарносу Лаура, „Румуни у Банату“, у зборнику: *Банат кроз векове* (приредили: Миодраг Матицки, Видојко Јовић), Вукова задужбина, Београд, 2010, стр. 599-620.
- Станковић Владимир, Ђорђевић Љиљана, „Попис 2002: Избеглице у Србији“, у зборнику: *Миграције, кризе и ратни сукоби на Балкану с краја 20. века* (приредио: Горан Пенев), Друштво демографа Србије, ДемоБалк, Београд, 2011, стр. 91-99.
- Студија: *Демографска анализа региона српског и румунског Баната*, Интернет, http://bcb-2010.com/download/Demografaska_analiza_banata_w2003.pdf, 08.09.2016.
- Ђурчић Слободан, „Једна мало позната миграција ка Војводини“ *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Матица српска, Нови Сад, бр. 121/2006, стр. 69-76.

Ivana Velickovski

BANAT FROM THE 18TH TO THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: FROM THE STRATEGICALLY IMPORTANT AREA TO THE PERIPHERY IN EUROPE

Resume

From strategically important area in its own past, Banat is facing today two problems of key importance for its further development, economic stagnancy and depopulation. From the 18th century Banat has passed through four waves of colonization that were substantially influenced its development and character. Banat used to be a significant defensive point, rich resource base and suitable place for settlement of various nations. This research focuses on the motives of different authorities for planned colonization of Banat and the measures that were undertaken with the aim to create a suitable place for living from marshy Banat. These factors are analyzed through the ages, starting from Austrian, Hungarian, to the Yugoslav colonization policy. For sources were taken relevant papers from domestic scientific literature

about the history and development of Banat, contemporary researches on demographic changes in Banat and census results from 2011. The results showed that investments in Banat has always had a clear military, political and economic interests. Every government wanted to organize strong defense of its borders, to strengthen its own national element and to utilize economic potential. The main goal of this research is to discuss those interests and make the connection with situation in Banat today, which is characterized by absence of political and economic development strategies and demographic decline as a direct consequence. Unfortunately, Banat is today a periphery in Europe, but it could be successful developing area. It depends primarily on political assessment of its importance. It is always been so.

Key words: colonization policy, population, migrations, development, Banat.

* Овај рад је примљен 22. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.

*Данијела Ристић**

Управа за извршење кривичних санкција

*Мирослав Бркић***

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

АЛТЕРНАТИВНО САНКЦИОНИСАЊЕ И ПРОБАЦИЈА***

Сажетак

Предмет рада је представљање концепта алтернативног санкционисања и пробационог рада кроз сажети приказ теоријских основа, историјског развоја појединих модела система извршења алтернативних санкција као и искуства на спровођењу алтернативних санкција и мера у Републици Србији. Ванзаводске санкције и мере за циљ имају реинтеграцију извршиоца кривичног дела, репарацију причињене штете и повећање сигурности друштвене заједнице. Наведени циљеви су комплексни, мултидисциплинарно оријентисани, те подразумевају партнерско учешће различитих система у заједници. У том контексту посебно је значајна сарадња између система социјалне заштите, пре свега центара за социјални рад, али и других система у заједници

* Мастер социјалног рада

** Редовни професор

*** Рад је реализован у оквиру пројекта *Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције* (број 47011) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(здравственог, образовног, служби за запошљавање) и Повереничке службе. Поменуте службе нису у довољној мери упознате са концептом алтернативног санкционисања, властитим улогама и одговорностима, те се у томе и огледа основни циљ овога рада.

Кључне речи: алтернативне санкције и мере, пробација, повереничка служба, извршилац кривичног дела, установе социјалне заштите.

1. ТЕОРИЈЕ О КАЗНИ

Теоријска разматрања о санкционисању и кажњавању појединаца или група који не поштују општеприхваћене норме понашања у одређеној заједници, обичајне или формалне, досежу до најстаријих забележених људских промишљања и прате човечанство до данашњих дана.

Од појаве санкционисања па до краја XVIII века, и Француске буржоаске револуције, доминира репресија која се своди на испаштања и причињавање патње извршиоцу кривичног дела, у првом и једином плану су жртва кривичног дела и интерес заједнице. „Тек са реформаторима XVIII века долази до изражаја у извесном смислу и брига о појединцу, која се испољава у захтеву за поправљање преступника, који добија практичну реализацију знатно касније – крајем XIX века.“⁽¹⁾

Филозофска схватања о сврси кажњавања могу се поделити на три групе: апсолутне (ретрибутивне), релативне (утилитаристичке) теорије и мешовите (еклектичке) теорије.

1.1. Ретрибутивни приступ

Ретрибутивни приступ темељи се на идеји кажњавајуће правде, усмерен је на штету причињену извршењем кривичног дела и сразмерну накнаду (принцип талиона). „Класицистички приступ психолошкој улози казне темељи се на логичним постулатима ретрибутивне правде и идеји праведности. Наметањем учиниоцу кривичног дела невоље, која одговара његовој кривици, кривично дело се компензује, неправда уклања и поново се успоставља правда. Ретрибутивна казна представља потврду правде и њен тријумф.“⁽²⁾ Савремени класицизам полази од истих основа с

1) Милан Милутиновић, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1985, стр. 47.

2) Наташа Мрвић-Петровић, Ђорђе Ђорђевић, *Моћ и немоћ казне*, Војна књига, Београд, 1998, стр. 16.

том разликом што се сада проширује видокруг са позиције улоге казне, осим одмазде и застрашивања појављује се и функција поправљања. Међутим, функција поправљања или рехабилитације није дала очекиване резултате па је седамдесетих година прошлог века јавно артикулисан став да „ништа не ради“ кроз научни рад Роберта Мартинсона.

Током 1967. године Роберт Мартинсон је са групом сарадника реализовао мета истраживање о ефикасности различитих модела рехабилитације који су у периоду од 1945. до 1967. године примењивани према осуђеним лицима на извршењу затворске казне. Тим истраживача је идентификовао 231 студију која је задовољавала критеријуме истраживања и дошао је до закључка да „осим неколико изолованих изузетака“, уложени напори на рехабилитацији осуђених лица нису имали значајнијег утицаја на рецидив.³⁾ Овај закључак је уздрмао темеље затворског система, али није умањио број лица на извршењу затворских казни, иако „највећи број преступника не чини преступе који изазивају страх и мржњу социјалне средине, неки чак и обрнуто, па је највећи број запређених и изречених казни у категорији тзв. кратких казни.“⁴⁾

Оваква ситуација присутна је и у пракси нашег законодавства.

Табела бр.1.

Осуђена лица по дужини казне примљена (осим из премештаја из других завода) у 2013. години (без казни изречених за прекршај)⁵⁾

ДУЖИНА КАЗНЕ	мушкарци	жене
1 до 3 месеца (укљ. и 3 мес.)	1292	58
3 до 6 месеци (укљ. и 6 мес.)	1450	55
6 мес. до 1 год. (укљ. и 1 год.)	1176	57
1 год. до 2 год. (укљ. и 2 год.)	1004	47
2 год. до 3 год. (укљ. и 3 год.)	719	35
3 год. до 5 год. (укљ. и 5 год.)	756	29

3) Communicating With Prisoners – Public Interest Analysis, Internet, <http://www.acrosswalls.org>, 15/07/2016.

4) Златко Николић, *Савремена пенологија-студије казни и кажњавања*, Институт за криминологија и социјална истраживања, Београд, 2009, стр. 81.

5) Управа за извршење кривичних санкција Републике Србије, *Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција РС за 2013. годину*.

5 год. до 10 год. (укљ. и 10 год.)	494	10
10 год. до 15 год. (укљ. и 15 год.)	135	3
15 год. до 20 год. (укљ. и 20 год.)	32	1
20 до 40 год. (без 40 година)	15	0
40 година	1	0
Укупно	7074	295

Чињенице о не баш високим резултатима ретрибутивног приступа, намећу потребу за изналажењем других, алтернативних становишта за решавање проблема криминалитета.

1.2. Ресторативни приступ

Ресторативни приступ решавању конфликта и проблема теоријски је уобличен током XX века, али његови корени сежу далеко у прошлост када су тзв. „већа старца“ или слични институти у оквиру заједнице решавали проблеме и сукобе и доносили одлуке у којима су активно учествовали сви чланови заједнице. Савремена теоријска промишљања о ресторативној концепији обједињена су у документу УН усвојеном 2002. године - „Основни принципи о примени програма ресторативне правде у кривичним случајевима“, по којем ресторативни процес подразумева укључивање свих заинтересованих страна: жртве, учиниоца кривичног дела и чланова локалне заједнице у решавање ситуације настале извршењем кривичног дела и изналажење адекватних решења.

Док је у ретрибутивном приступу пажња усмерена ка кривичном делу и кажњавању, у ресторативном је акценат на личност извршиоца кривичног дела и жртву - поправљању њихових односа нарушених кривичним делом.

Основним принципима ресторативне правде сматрају се:

а) Персонализам: злочин је повреда људи и њихових односа пре свега, а тек је онда повреда закона;

б) Поправљање: примарни циљ је поправљање штете нанете жртви а не кажњавање извршиоца;

в) Реинтеграција: циљ је реинтегрисати извршиоца уместо да се он отуђи и изолује, тј. искључи из друштва;

г) Учешће: циљ је охрабривање укључивања свих директних и по могућству индиректних учесника да се баве решавањем криминалног понашања заједно.⁶⁾

6) Сања Попић, „Појам и основни принципи ресторативне правде.“, *Темид*, Виктимолошко друштво Србије, Београд, бр. 1/07, стр. 25–35.

1.3. Алтернативно санкционисање између ретрибутивног и ресторативног приступа

Између ретрибутивног, а ближе ресторативном приступу, налази се алтернативно санкционисање. Историјски посматрано „развој алтернативних кривичних санкција и концепта ресторативне правде везује се за седамдесете и осамдесете године прошлог века, када су ‘немоћ’ класичних казни и неуспех идеје ресоцијализације подстакли потребу за проналажењем нових (алтернативних) облика реаговања на криминалитет, који би били хуманији, ефикаснији и лишени ретрибутивних својстава.“⁷⁾

Деинституционализација и увођење алтернативних мера заснива се на схватању, да је тешко оспособити осуђеника у затвору, у једној затвореној и по свему ограничавајућој заједници за живот на слободи. „Затвор и слободно друштво су скоро у целини различите социјалне целине, па је стога нереално очекивати од затвора успешност у ресоцијализацији.“⁸⁾

Са друге стране савремени токови у сфери социјално-економских и политичких односа, које карактерише глобална тенденција смањења трошкова за извршење кривичних санкција и одбацивања модела социјалног благостања створили су тзв. „нову пенологију“. Нова пенологија није заинтересована за ресоцијализацију и реинтеграцију преступника како би смањила криминалитет, не интересују је узроци криминогеног понашања, већ управљање и контрола криминалитета уз што мање издатака. Уместо подршке и помоћи, приоритет је на контроли и различитим варијететима надзора. Последице се огледају у повећању затворске популације и, кроз алтернативне мере и санкције или кроз мере превентивне контроле, стављања под надзор великог броја грађана.⁹⁾

Теоријска промишљања о замишљеним и реалним токовима алтернативног санкционисања све више померају границе његовог искључивог припадања једном правцу.

7) Наташа Мрвић-Петровић, Ђорђе Ђорђевић, *Моћ и немоћ казне*, Војна књига, Београд, 1998, стр. 89.

8) Милан Милутиновић, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1985, стр. 75.

9) Снежана Соковић, „Извршење кривичних санкција-могућности и перспективе“, *Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности, перспективе*, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд, 2011, стр. 311-325.

2. ИСТОРИЈАТ ПРОБАЦИЈЕ

Појам пробација потиче од латинског глагола *probare* што у преводу значи доказивање, тестирање. Овај израз сковао је „отац пробације“ Џон Аугустус (1785–1859) који се сматра првим пробационим радником. Највећи део живота провео је у Бостону, где је био произвођач чизама и узоран члан локалне заједнице. Заступао је став да преступнике који чине неприхватљива дела под утицајем алкохола треба рехабилитовати кроз разумевање и доброту, а не кроз затворске казне. Пробациони рад Џона Аугустуса започео је 1841. године, када је судији прекршајног суда понудио јемство за суграђанина који је окривљен за неред због пијанства. Поменути обућар је понудио судији својеврсни вид старања над окривљеним, на начин што ће му обезбедити смештај, храну и дати му посао у својој радњи. Судија је прихватио понуду уз обавезу ревизије за три недеље.

Када се окривљени након три недеље појавио пред судијом у трезном стању, у пратњи Џона, на запрепашћење свих присутних његов изглед и понашање драстично су се променили. Судија је био задовољан доказима о његовом поправљању и казнио га је симболичном казном у вредности од једног цента. Након овог случаја обућар Џон је наставио са друштвено-хуманитарним радом, пружајући помоћ лицима која су испољила друштвено неприхватљиво понашање. Суд је дозвољавао да Џон надгледа све већи број преступника, а он их је бирао на основу старости, карактерних црта и процене капацитета за промену.

Резултати Џона Августа, утицали су да се у држави Масачусетс (1859) донесе први закон о пробационом раду и условном кажњавању. До 1930. године пробација је овладала законодавством и праксом у готово свим федералним државама САД.¹⁰⁾

Паралелно са америчким, пробација се јавља и на европском континенту. Секретар Европске конфедерације за пробацију, Виљем ван де Брук, наводи да је историја холандског система пробације најстарија на свету. Прва служба је основана 1823. године под именом „Холандско друштво за морално уздизање затвореника“. Оснивачи су три трговци, који су били инспирисани идејама енглеског реформатора Џона Хауарда.

У Енглеској настанак пробационе службе датира из 1876. године, када је Црквено енглеско друштво издејствовало именоване „мисионара судске полиције“ чија улога је била да изврши-

10) New York City Official Website, Internet, <http://www.nyc.gov>, 10/04/2016.

оцима кривичних дела помогну да оставе алкохол, пронађу посао и место за живот.

У земљама западне Европе, посебно Скандинавији, пробациони рад се традиционално заснивао на филантропској основи. У Шведској и Финској се базирао на ангажману волонтера из црквених организација, а у Норвешкој су га 1980. године искључиво пружали волонтери.¹¹⁾

До професионализације пробационих служби у земљама западне Европе углавном долази током прве половине XX века, када се успостављају организације чије запослене финансира држава. У земљама источне Европе процес установљавања пробационих служби ишао је другачијим током, превасходно због недовољно развијене волонтерске праксе. Пробационе активности се везују за плаћене раднике, док се законским оквиром, што је случај и у Републици Србији, предвиђа могућност ангажовања волонтера из различитих области. Чехословачка је прва земља тзв. „источног блока“, која је 1991. године прихватила концепт пробационог рада. Након тога су ову праксу почеле да успостављају и друге државе, које су припадале некадашњем социјалистичком поретку.

3. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ДОКУМЕНТИ У ВЕЗИ СА СПРОВОЂЕЊЕМ АЛТЕРНАТИВНИХ САНКЦИЈА И МЕРА

Увођење алтернативних или ванинституционалних мера и санкција у кривична законодавства различитих земаља има одлике глобалног тренда током XX века. У том смислу наметнула се потреба усвајања посебних међународних докумената у циљу уједначавања стандарда у њиховој примени и даљој популаризацији. То су пре свега правила усвојена од стране Уједињених Нација, односно од стране Савета Европе. Ови документи представљају полазну основу за успостављање и развој система алтернативног санкционисања и у нашој земљи.

Први усвојени документ су Минимална стандардна правила за мере алтернативне институционалном третману (тзв. Токијска правила)¹²⁾ које је донела Генерална скупштина УН и који се сматра најважнијим међународним документом у области ал-

11) Anton M. van Kalmthout, Ioan Durnescu, *European Probation Service Systems, Chapter 1*, Legal Publishers, Nijmegen, 2008.

12) Unicef, Internet, <http://www.unicef.org>, 26/05/2016.

тернативних кривичних санкција. Други је препорука CM/Rec (2010)1 Савета министара државама чланицама о Пробационим правилима Савета Европе¹³⁾ којој је претходила Препорука бр. R (92) 16 Комитета министара државама чланицама о Европским правилима о санкцијама и мерама у заједници.¹⁴⁾

Европска правила о санкцијама и мерама у заједници замишљена су као паралелна Европским затворским правилима у циљу истицања вредности коју санкције и мере у заједници представљају како за починиоца тако и за заједницу. Ова правила обавезујућа су за државе чланице Савета Европе и њихова сврха је да се обезбеде правичну и делотворну примену санкција и мера у заједници. Садржај овог документа примарно се односи на обезбеђивање људских права лицима према којима се спроводе санкције и мере и упутства законодавцу и правосудним органима у вези прописивања, доношења одлука и примену истих.

4. АЛТЕРНАТИВНЕ САНКЦИЈЕ И МЕРЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

4.1. *Настанак и досадашњи развој*

У процесу испуњења европских стандарда Министарство правде РС - Управа за извршење кривичних санкција је уз подршку мисије ОЕБС-а, током 2008. године покренуло пројекат успостављања система алтернативних санкција у Републици Србији.

У јануару 2014. године званично је успостављена Повереничка служба Републике Србије коју данас чини 24 повереника стално запослених на овим пословима као и 29 повереника који истовремено обављају послове повереника и послове службеника третмана у затворским установама. Повереничку службу чине високо образовани стручни радници следећих професионалних профила: социјални радници, специјални педагози, психолози, педагози.

4.2. *Законски оквир алтернативних санкција и мера у РС*

Крајем маја месеца 2014. године усвојен је Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера¹⁵⁾ (ЗИВСМ) који се примењује од 01. 09. 2014. године.

13) Заштитник грађана, Национални механизам за превенцију тортуре, Internet, <http://ombudsman.npm.rs>, 26/05/2016.

14) Исто

15) Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014.

У мају 2015. године, на основу ЗИВСМ усвојен је Правилник о начину извршења ванзаводских санкција и мера и организацији и раду повереника.¹⁶⁾ Закон и Правилник регулишу извршење следећих санкција и мера:

- условна осуда са заштитним надзором;
- казна рада у јавном интересу;
- казна кућног затвора (са или без примене електронског надзора);
- надзор над извршењем обавеза према одлуци јавног тужиоца;
- надзор над извршењем мере кућног притвора;
- надзор над извршењем мере забране прилажења, са стајања или комуницирања са одређеним лицем, односно друге мере одређене одлуком суда;
- надзор над извршењем мера одређених уз условни отпуст;
- пружање помоћи лицу после извршене казне затвора;
- примена посебних мера за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима;

4.3. Казна рада у јавном интересу

Рад у јавном интересу је сваки друштвено користан рад којим се не вређа људско достојанство и који се не врши у циљу стицања добити, при чему не може бити краћи од 60, нити дужи од 360 часова. Извршење казне рада у јавном интересу, као и других ванзаводских санкција, омогућује осуђеном лицу да неометано настави са извршавањем својих личних, породичних, професионалних обавеза.

Табела 2.

Извршене казне рада у јавном интересу у периоду од 2009. до 2015. године¹⁷⁾

Година	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Број извршених казни	16	16	99	206	257	351	384

16) Правилник о начину извршења ванзаводских санкција и мера и организацији и раду повереника, *Службени гласник РС*, бр. 30/2015.

17) Извор: Подаци Управе за извршење кривичних санкција

Од 2008. године, када се започело са извршењем ове санкције, Управа за извршење кривичних санкција закључила је преко 200 уговора о сарадњи о обављању рада у јавном интересу са комуналним предузећима, месним заједницама, установама социјалне заштите, здравственим и културним установама широм Србије. Казна рада у јавном интересу најчешће се извршава у комуналним предузећима. Ово је једина алтернативна санкција у Републици Србији, где су извршењем обухваћена и прекршајно кажњена лица, што је омогућено Законом о прекршајима (усвојен 2013. године). Уместо да се неплаћена новчана преточи у казну затвора, дозвољено је да се замени у казну рада у јавном интересу. Измене у Закону о прекршајима уследиле су након сагледавања позитивних ефеката које овај институт има за заједницу и појединца у односу на институт замене неплаћене новчане казне у казну затвора.

4.4. Условна осуда са заштитним надзором

Учиницац којем је изречена условна осуда може се ставити под заштитни надзор на одређено време.¹⁸⁾

Заштитни надзор може обухватити једну или више обавеза које се крећу од обавеза јављања надлежном органу, уздржавања од посећивања одређених места, употребе дрога и алкохолних пића, до лечења, односно посећивање професионалних саветовалишта.¹⁹⁾

Успешност извршења условне осуде са заштитним надзором, осим способности повереника да током извршења мотивише осуђено лице за сарадњу и прихватање промена у ставовима и понашању, подразумева и укључивање ресурса социјалне мреже у којој осуђени функционише. Условна осуда са заштитним надзором обједињује сва три елемента ванинституционалног третмана: надзор, помоћ и подршку. „Помоћ и подршка које водитељ заштитног надзора пружа особи под заштитним надзором, препознаје се на три основна нивоа: инструктивној, корективној и координативној.“²⁰⁾

Према подацима Управе за извршење кривичних санкција, од 2008. до краја првог тромесечја 2016. године, успешно је извршено педесет шест казни, а у току је извршење тридесет три.

18) Кривични законик, Члан 71. *Службени гласник РС*, бр. 108/2014.

19) Исто, Члан 73.

20) Slobodan Uzelac, *Zaštitni nadzor-metodika socijalno pedagoškog rada*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002, str. 47.

4.5. Кућни затвор

Ако се учиниоцу кривичног дела изрекне казну затвора до једне године, суд може одредити да се она извршава у просторијама у којима осуђени станује.²¹⁾

Табела 3.

Извршене казне кућног затвора у периоду од 2011. до 2015. године

Година	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Број извршених казни	382	885	1101	1936	2498

Извршење казне кућног затвор или казне затвора у просторијама у којима осуђени станује, са или без примене електронског надзора, започето је почетком 2011. године, од када се бележи убрзани раст броја лица којима је изречена ова санкција.

Законом су предвиђени услови и околности под којима осуђени може напуштати просторије у којима станује. Повереник може без претходне најаве да проверава да ли се осуђени налази у просторијама у којима станује или другом месту које је предвиђено програмом поступања. У обављању послова надзора над извршењем наведене санкције задатак повереника је да што потпуније упозна са породицом осуђеног и најближим окружењем, те да контактира са свим релеватним субјектима у заједници у процесу успешног извршења казне.

Из досадашњих искустава запослених у Повереничкој служби посебно се издваја неопходност интензивне сарадње између повереника и стручних радника центара за социјални рад у случајевима насиља у породици, било да је у питању извршење казне кућног затвора због кривичног дела насиље у породици или да је у питању чињење овог кривичног дела током извршења казне кућног затвора.

4.6. Мера забране напуштања стана (кућни притвор) и мера забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем

У складу са чл. 188. ЗКП предвиђено је седам мера које се могу предузети према окривљеном за обезбеђење његовог

21) Кривични законик, Члан 45, став 5, *Службени гласник РС*, бр. 108/2014.

присуства и за несметано вођење кривичног поступка.²²⁾ Међу њима су: мера забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посеђивања одређених места и мера забране напуштања стана или кућни притвор. Мера кућног притвора реализује се уз електронски надзор и технички начин извршења сличан је поступку извршења казне кућног затвора, због чега се у средствима јавног информисања често догађа да се мера кућног притвора и казна кућног затвора поистовећују. Поред већ наведених правно формалних разлога мера кућног притвора разликује се од кућног затвора и у томе што окривљени може напустити просторије у којима се извршава меру кућног притвора само уз сагласност суда, док у случају кућног затвора ту одлуку доноси Директор Управе за извршење кривичних санкција.²³⁾

Табела 4.

Извршене мере за обезбеђење присуства окривљеног за период од 2011. до 2015. године

Година	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Број извршених мера	6	24	100	239	262

Уочљиво је да се у период од 2011. до 2015. број изречених мера повећао за 43 пута, што указује на тенденцију све чешћег изрицања.

Из искуства повереника током реализације надзора над извршењем мера забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем, током прошле, а посебно током ове године, ова мера се учестало одређује лицима осумњиченим за кривично дело насиља у породици, посебно за брачно насиље.

4.7. Извршење мера одређених уз условни отпуст

Кривични законик у чл. 46 ст. 3. наводи да суд може у одлуци о условном отпусту одредити да је осуђени дужан да испуни обавезе предвиђене кривичноправним одредбама, које су заправо идентичне онима које се изричу приликом мере условне осуде са заштитним надзором.

22) Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014.

23) Правилник о начину извршења ванзаводских санкција и мера и организацији и раду повереника, Члан 4. *Службени гласник РС*, бр. 30/2015.

Надзор над извршењем мера одређених уз условни отпуст, у зависности од дужине затворске казне, може трајати од неколико месеци до неколико година, док се условни отпуст може одобрити након издржане две трећине изречене затворске казне. Поступак извршења ових мера исти је као и приликом извршења казне условна осуда са заштитним надзором. Повереник на основу података добијених од службе за третман из пеналне установе у којој је осуђени извршавао затворску казну и кроз разговор са осуђеним лицем, израђује индивидуални програм поступања.

Интензивирање примене института условног отпуста прилично је популарна тема последњих десетак година, посебно у циљу смањења преоптерећености смештајних капацитета пеналних установа. Међутим, подаци о изрицању ове мере указују на њену недовољну искоришћеност. Према подацима Управе за извршење кривичних санкција на извршење је пристигло укупно осам одлука о условном отпусту уз одређивање обавеза осуђеном лицу.

4.8. Пружање помоћи лицу после извршења казне затвора

Припрема за отпуст и постпенални прихват осуђених лица након извршене затворске казне је саставни део програма поступања. У складу са проценом службеника третмана о потребама осуђеног лица или на захтев самог осуђеног, а најкасније месец дана пре истека казне, повереник се укључује у рад са осуђеним лицем у смислу упознавања са његовим животним околностима и потребама по истеку казне и израђује програм помоћи, који се састоји од:

- пружања помоћи приликом проналажења смештаја и исхране;
- пружање помоћи у остваривању права на здравствену и социјалну заштиту;
- давање савета у циљу усклађивања породичних односа;
- пружање подршке и помоћи приликом проналажења запослења, односно довршавања школовања или стручног оспособљавања;
- успостављање сарадње са надлежним ЦСР у циљу давања новчане подршке за подмиривање најнужнијих потреба;
- пружање подршке и помоћи у уздржавању од употребе опојних дрога и алкохола;
- пружање других облика помоћи и подршке.²⁴⁾

24) Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера, члан 57. *Службени гласник РС*, бр. 55/2014.

Правилник о извршењу ванзаводских санкција и мера обавезује повереника је да изради програм помоћи за свако лице коме се пружа постпенална помоћ а који садржи поступке, рокове за спровођење, носиоце појединих активности у складу са потребама лица укљученог у извршење.

У Одељењу за третман и извршење ванзаводских санкција и мера покренуто је пет поступака за пружање помоћи лицу после извршења казне затвора.

4.9. Примена посебних мера за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима

Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима (тзв. Маријин закон),²⁵⁾ у чл. 7. наводи да после издржане казне затвора учинилац кривичног дела против полне слободе према малолетним лицима, има обавезу јављања надлежном органу Управе за извршење кривичних санкција. Повереник израђује програм извршења посебних мера који се креће од обавезе месечног јављања поверенику, забране посећивања места на којима се окупљају малолетна лица, до упућивања на услуге професионалног световалишта.²⁶⁾

Током 2015. године програмом извршења посебних мера обухваћено је четрнаест лица, а од почетка 2016. године под надзором се налази још осам лица.

5. ЗАКЉУЧАК

Имплементација нових решења за старе проблеме готово увек је обележена различитим тумачењима и супротстављеним тенденцијама што резултира недостатком подршке и неадекватном применом. Овакве прилике могу задесити и спровођење алтернативних санкција и мера у Републици Србији уколико се не предузму конкретне активности у циљу мобилисања ресурса локалне заједнице, успостављања међуресорне сарадње и при-

25) Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, *Службени гласник РС*, бр. 32/2013.

26) Правилник о начину извршења ванзаводских санкција и мера и организацији и раду повереника, члан 35, *Службени гласник РС*, бр. 30/2015.

мене интердисциплинарног рада. Извршење санкција и мера у заједници функционише последњих осам година, али је још увек непознаница за друштвене системе који би требало да имају активну улогу у њиховом спровођењу. Традиција пробације упућује на потребу активне сарадње са свим установама и организацијама које у локалној заједници могу пружити помоћ и подршку њеном члану који је испољио кажњиво понашање. У складу са међународним обавезујућим правилима и Законом о извршењу ванзаводских санкција и мера, у првом реду овакав вид сарадње очекује се од установа социјалне заштите, пре свега центара за социјални рад.

ЛИТЕРАТУРА

- Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција РС за 2013. г. Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр.55/2014.
- Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера, *Службени гласник РС*, бр.55/2014.
- Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, *Службени гласник РС*, бр. 32/2013.
- Заштитник грађана, Национални механизам за превенцију тортуре, Internet, <http://ombudsman.npm.rs>, 26/05/2016.
- Илић Зоран, “Заштитни надзор условно осуђених лица-алтернатива која обећава”, у зборнику *Превенција и третман поремећаја понашања-ФАСПЕР*, Београд, 2010, стр.217-238.
- Константиновић-Вилић Слободанка, Костић Миомира, *Пенологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2011.
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр.108/2014.
- Милутиновић Милан, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1985.
- Мрвић-Петровић Наташа, Ђорђевић Ђорђе, *Моћ и немоћ казне*, Војна књига, Београд, 1998.
- Николић Златко, *Савремена пенологија-студије казни и кажњавања*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2009.
- Правилник о начину извршења ванзаводских санкција и мера и организацији и раду повереника, *Службени гласник РС*, бр.3 0/2015.
- Соковић Снежана, „Извршење кривичних санкција-могућности и перспективе“, *Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности, перспективе*, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд, 2011, стр.31 –325.
- Ђоковић Сања, „Појам и основни принципи ресторативне правде“, *Темид*, Виктимолошко друштво Србије, Београд, бр.1/07.
- Communicating With Prisoners – Public Interest Analysis, Internet, <http://www>.

- acrosswalls.org, 15/07/2016
- New York City Official Website, Internet, <http://www.nyc.gov>, 10/04/2016
- Unicef, Internet, <http://www.unicef.org>, 26/05/2016.
- Uzelac Slobodan, *Zaštitni nadzor-metodika socijalno pedagoškog rada*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002.
- Van Kalmthout Anton M, Durnescu Ioan, *European Probation Service Systems, Chapter 1*, Legal Publishers, CNijmegen, 2008.

Danijela Ristic, Miroslav LJ. Brkic

ALTERNATIVE SANCTION AND PROBATION

Resume

Probation and alternative sanction are based on the principles of restoration theories in terms of personalization and reintegration of the offender, personalization of the victim, undertaking activities aiming to remedy the damage caused by the performed crimes between the offender and the victim, as well as the involvement of other entities and resources to correct the manifested criminal behaviour. Speaking historically probation work is embedded in voluntary humanitarian work of individuals and voluntary organizations in order to assist and support members of the community who have expressed socially unacceptable behaviour, whether it be the persons sentenced to imprisonment or persons on the parole. The important fact is that this activity occurs as the need of society at the same time in the US and on the European continent while currently is represented in all parts of the world. Through a long tradition of nearly two centuries, together with development of social communities, the probation models changed and expanded the range of alternative sanctions. According to the generally accepted rules of the UN measures which are alternative to the institutional treatment integrate all phases before, during and after the trial and verdict. European Union legislature pays special attention to the establishment and function of the probation agencies while establishing cooperation based on cooperation with other government, non-government and commercial organizations whose participation is demanding in the implementation of sanctions and measures carrying out in a community. The system of alternative sanctions and measures in Republic Serbia functions since 2008 when the first trust office was established. Until the end of 2014 twenty five

offices in total were opened in the bigger cities in Serbia covering the territorial jurisdiction of one or more Higher Courts. The trust service today is organized of highly-trained professionals who supervise the implementation in accordance with the Law on the Execution of Non-Custodial Sanctions and Measures while operating within the Directorate for Execution of Criminal Sanctions Ministry of Justice RS. The legal frame of the alternative sanctions in the Republic of Serbia recognizes three sanctions: community service, parole release with supervision and house arrest (with or without electronic monitoring); as well as measures determined to the parole, house arrest measure, prohibition of approaching, meeting or communicating with a particular person, specific measures to prevent the execution of offenses against sexual freedom of minors, obligations under the decision of the public prosecutor, and assisting the individual after the carrying out of a prison sentence. The official evidence of the individuals under the supervision of the Trust Services indicated the rapid growth in the number of these individuals particularly of the house arrest sanctions and public services, but also the house arrest with the measure of prohibition approaching, meeting or communicating with a particular person. Other sanctions and measures have also recorded an increase in the number of individuals whom were ordered to, but of less intensity. Generally speaking, the justice system through its decisions supports alternative sanctions which unfortunately cannot be said for the social systems in the field of the social protection, health care, education, employment, and local community resources. The implementation system of the alternative sanctions can only achieve its function through synergetic activity of all aforementioned social systems at the same time attaining positive results of reintegration of offenders with increasing the safety of the social community.

Key words: alternative sanctions and measures, probation, Trust Services, offender, social welfare institutions.

* Овај рад је примљен 22. 09. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излагања и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.
 - **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Исто, стр. 55**
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
 - **Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав.дело, стр. 54.**

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме** аутора на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у

обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Key words) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.sopolitika.rs

Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@sopolitika.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА политика = Social policy : часопис
за теорију и праксу социјалне политике и социјалног
рада / главни и одговорни уредник Мирослав Ђркић.
- Год. 1. бр. 1 (1951) год. 47, бр. 3/4 (1992) ; год. 48,
бр. 1 (2013) - . - Београд : Институт за политичке
студије, 1951-1992; 2013-(Београд : Планета принт).
24 см

Три пута годишње. – Од 1959. почиње двоструко
обележавање годишта, урачунате су године часописа
Весник рада (1946-1951). - Је наставак: Весник рада
ISSN 0038 0091 – Социјална политика (Београд)
COBISS.SR ID 118295

- Анита Бургунд • Ива Бранковић • Данијела Барјактаровић
- Мирко Врећа • Нада М. Радушки • Ана Параушић
- Ивана Величковски • Данијела Ристић • Мирослав Бркић

ISSN 0038 0091 УДК 364 год. 51 № 2/2016.

